

Роднае слова

2016/1

(337)

студзень

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч
 доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў

доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар культуралогіі А. Павільч
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 І. Капылоў, В. Карамазяў, У. Каяла,
 В. Лемцюгова, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў,
 А. Панфіленка, Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт: Актуальная тэма, Рыхтуемса да алімпіяды, Малады даследчык прапануе, Тэст на ўроку; Калі закончыўся ўрок: 3 вопыты работы*),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час: Пошукі і знаходкі, Літаратура ў кантэксте часу, Творчы лёс, Водсветы, Малады даследчык прапануе, Рупліўцы, Майстэрства перакладу, Паэтычная старонка; Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён; Кола гадоў*),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя: Мова мастацкіх твораў, Актуальная тэма, Прафесійная лексіка, Жывое слова, Малады даследчык прапануе, Пачынальнікі, Крытыка і бібліяграфія*),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура: Спадчына, Новае прачытанне, Лучнасьць музаў, Актуальная тэма, 3 гісторыі выяўленчага мастацтва*),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

**Марыя Кныш,
 Вольга Барздова,
 Ларыса Сагановіч,
 Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая.**

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Трус Мікола. Максім Багдановіч у ЗША: невядомае выданне 1916 г.	3
Шамякіна Таццяна. Вялікая Айчынная вайна ў адлюстраванні Івана Шамякіна з дыстанцыі часу: Да 95-годдзя з дня нараджэння пісьменніка.	8
Жыбуль Віктар. Трактаразаводскія старонкі жыцця Андрэя Александровіча.	15
Бельскі Алесь. Беларусь як нацыянальны космас: Пра кнігу “Зялёны лісток на планеце Зямля” Янкі Сіпакова.	18
Анцімонік Анастасія. Экзістэнцыйныя праблемы ў лірыцы Янкі Сіпакова.	20
Губская Вольга. Асэнсаванне творчай спадчыны Максіма Гарэцкага ў навуковай дзейнасці Міхася Мушынскага.	22
Якавенка Наталля. Шчырасць аўтарскага пачуцця ў творах і перакладах Анатоля Кудраўца.	25

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Рагаўцоў Васіль. Вербальныя сродкі камічнага ў камедыі Івана Шамякіна “Залаты медаль”.	30
Шахоўская Святлана. Усходнеславянская анамастычная тэрміналогія: антыномія ‘рэалонім – міфонім’ ...	33
Савіцкая Ірына. Асаблівасці функцыянавання ваеннай тэрміналогіі ў беларускай мове.	37
Каўрус Алесь. Словы з роднай гаворкі.	41
Петрушэўская Юлія. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі <i>З вялікага грому малы дождж</i>	44
Міхайлаў Павел, Цяслюк Наталля. Мікалай Сакалоў як даследчык беларускіх гаворак.	48

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Валочка Ганна, Яленскі Мікалай, Зелянко Вольга, Якуба Святлана. Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова” (V – XI класы): Праект.	53
Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына. Тэматычныя трэніровачныя практыкаванні па беларускай мове: Назоўнік.	61
Кныш Антон. Ад сярэднявечнай да новай беларускай літаратуры: Праекты (IX клас).	64
Старасценка Таццяна. Рознаўзроўневыя заданні па беларускай мове: Займеннік.	70

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Каркоцкая Святлана. “Пачынаецца ўсё з любві...”: Паэтычная вечарына (X – XI класы).	72
---	----

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Нячаева Галіна. Веткаўская ікона: развіццё старажытнай іканаграфіі “Пакроў” у стылі ракако.	78
Дудзінская Дзіна. Нацыянальны фармат вечных каштоўнасцей і інтэнцыянальны сегмент у пераемнасці аўтарскіх стратэгий: Максім Багдановіч і “аквітысты”. <i>Заканчэнне</i>	82
Кліманаў Сямён. Інтэрпрэтацыя вобразаў беларускай паэзіі ў кантатнай і аратарыяльнай творчасці сучасных кампазітараў.	84
Макаўцова Анастасія. Некаторыя аспекты фарміравання духоўнай культуры дзяцей і моладзі ў працэсе рэалізацыі дзяржаўнай палітыкі.	89
Русачак Алена. Вобразныя метафары і сімвалы ў станковай графіцы Гродзеншчыны 1990 – 2000 гг.	92

Крытыка і бібліяграфія. **Дзятко Д.** Доўг перад роднай зямлёй: Пра кнігу “Слова і фразеалагізм у беларускай мове” *М. Даніловіча* (51).

Паэтычная старонка. **Пазнякоў М.** Радзіма, Роднае слова, “Вілася нітачка з кудзелі...” (29). **Дранько-Майсюк Л.** “Паэты любыя, вы ўсё маглі...” (73). **Баравікова Р.** “Ах, гэта ноч...” (74). **Янішчыц Я.** “Ты пакліч мяне. Пазаві...” (74). **Мацяш Н.** “Слова маё не накліча бяды...” (74). **Барадулін Р.** “Світанню я з табой не сустракаў...” (74). **Дукса М.** Адзіная (75). **Панчанка П.** Спарышы (75).

Літаратурны ветразь. **Цыбульскі К.** “Я прыйду на зары...”, Сталічная раница, Сябрам, Настальгія па вёсцы (77).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2016 год. Сакавік (14, 36, 69).

Каляндар памятных датаў на 2016 год: Кола гадоў (71).

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў (28).

Песню бярыце з сабою. Сталічная раница (сл. *К. Цыбульскага*, муз. *М. Сацуры*) (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

МАКСІМ БАГДАНОВІЧ У ЗША: НЕВЯДОМАЕ ВЫДАННЕ 1916 г.

УДК 821.161.3

У артыкуле ўпершыню рэпрэзентуецца невядомае беларускай гуманітарыстыцы выданне папулярнага нарыса “Угорская Русь” М. Багдановіча, якое выйшла ў ЗША ў 1916 г. у перакладзе на ўкраінскую мову. Даследаванне закранае розныя аспекты бачання славянскага пытання перыяду Першай сусветнай вайны, вызначае новыя напрамкі магчымых архіўных пошукаў у розных краінах. Творчасць М. Багдановіча разглядаецца ў кантэксце ідэйна-тэматычных прыярытэтаў славяназнаўчых публікацый апошняй чвэрці XIX – пачатку XX ст. у розных нацыянальных традыцыях.

Ключавыя словы: *Першая сусветная вайна, Угорская Русь, славянскае пытанне, украінская эміграцыя, кнігавыдавецтва, серыйнае выданне, брашура, гісторыка-этнаграфічны нарыс, пераклад.*

The unfamiliar for the Belarusian humanities edition of the popular M. Bahdanovich's sketch “Ugric Rus”, which was published in the USA in 1916 in translation into the Ukrainian language, is represented in the article for the first time. The investigation studies the different points of view onto the Slavonic question of the period of World War I and defines new directions of the possible archive studies in different countries. M. Bahdanovich's creative legacy is analyzed in the context of ideological priorities of publications on Slavonic studies of the last quarter of 19th – the early 20th cc. in different national traditions.

Шырокі шматкультурны абсяг творчых зацікаўленняў М. Багдановіча, прадстаўлены ў перакладчыцкай дзейнасці, а таксама разнажанравых публікацыях, прадвызначыў шырокую геаграфію міжнароднага розгаласу самой спадчыны класіка літаратуры, якая стараннямі архіўных росшукаў у розных краінах сёння мае патэнцыял да істотнага пашырэння і фактаграфічнага ўзбагачэння.

Апошнімі гадамі на старонках “Роднага слова” мы ўжо мелі магчымасць прэзентаваць невядомае публікацыі, у тым ліку прыжыццёвыя, беларускага аўтара, што выйшлі ў Берліне, Вене, Ніжнім Ноўгарадзе [1; 2; 3]. Гэтым разам у фокусе даследчыцкага бачання апынуўся рускамоўны нарыс “Угорская Русь” (1914), украінскае перастварэнне якога, невядомае айчыннай гуманітарыстыцы, убачыла свет у ЗША ў 1916 г. Ужо сам па сабе гэта беспрэцэдэнтны факт першай прадстаўленасці твораў М. Багдановіча ў далёкай заакіянскай краіне, ён меў за сабой лагічны ланцужок канкрэтных крокаў да ўзаемнага спазнання розных народаў – на фоне маштабных геапалітычных зрухаў і моцнага сілавога поля нацыянальнай ідэнтычнасці і гістарычнага шанцу дзяржаўнай сцверджанасці ў час Першай сусветнай вайны.

Угорская Русь. У пачатку XX ст. тэрыторыя, вядомая на той час пад назвай Угорская Русь, разам з этнічна блізкімі Галіцыяй і Букавінай, уваходзіла ў склад Аўстра-Венгерскай імперыі, знаходзілася пад непасрэдным пратэктаратам Венгрыі, якая стагоддзямі праводзіла тут палітыку асіміляцыі (мадзьярызацыі) мясцова-

га насельніцтва. Гэта былі ўскраінныя мясціны, эканамічна і культурна адсталыя ў параўнанні з іншымі землямі дуалістычнай манархіі.

Гісторыя Угорскай Русі, сучасны стан і перспектывы развіцця русінскага / украінскага як мінарытарнага (меншага) народа ва ўзаемасувязі з іншымі народамі, найперш славянскімі, у канцы XIX – пачатку XX ст. станавіліся аб'ектамі ўвагі шматлікіх публікацый у розных еўрапейскіх краінах. Цягам часу фарміраваліся, набывалі моц два асноўныя вектары знешніх зацікаўленняў і ўнутраных грамадска-культурных памкненняў: расійскі (“масквафільства”) і ўкраінскі (“украінафільства”).

Прыкладам фарміравання расійскага бачання перспектывы і неабходнасці падтрымкі блізкага па крыві народа, канстатацыі наяўнай сітуацыі могуць служыць вытрымкі з выданняў 1870 – 1890-х гг.: «...для Угорскай Русі няшчасце цяпер, таму што пра яе цяпер забылі. Але прыйдзе час, і Угорскія Рускія знойдуць дапамогу ў нашых літаратурных гуртках. Кнігі, падручнікі, газеты Рускага народа будуць з'яўляцца да іх у мностве, і толькі тады Угорская Русь гляне з самаўпэўненасцю на пяцімільённы Мадзьярскі народ і скажа яму: “Не чапай мяне – за мною ўся Расія”» [4, с. 49]; “Угорская Русь складае ўскраіну рускага свету, якая, па ўсім відаць, не ўдзельнічае ў яго гістарычным жыцці” [5, с. 2].

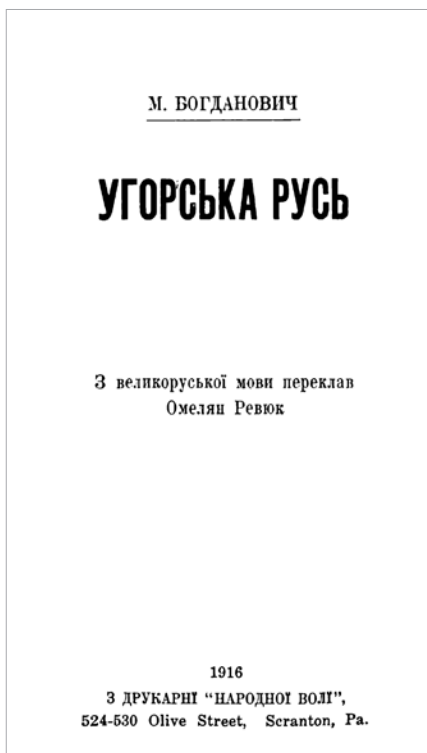
У пачатку Першай сусветнай вайны ў расійскай грамадскасці маштабна актуалізавалася славянскае пытанне, а патрыятычны ўздых і поспех першых баявых дзеянняў спарадзілі агуль-

Зарубежная Русь.
Этнографическая карта, составленная Д. Н. Верговым.

Этнаграфічная карта “Замежная Русь”. Пачатак XX ст.

ныя спадзяванні, якія М. Багдановіч падкрэсліў у завяршэнні нарыса “Угорская Русь”: «...теперь, в наши дни, уже новая судьба намечается у нее. Разбив австрийскую армию, русские войска прошли через Ужокский перевал и хлынули на горные долины по ту сторону Карпат. Ныне мы накануне “генерального размежевания” с нашими соседями. Какова будет в этом случае участь Угорской Руси – угадать, конечно, очень легко. Но это уже дело не сегодняшнего, а завтрашнего дня» [6, с. 64 – 65].

Тытульная старонка брашуры
“Угорская Русь” М. Багдановіча.
ЗША, 1916 г.

“Угорская Русь” М. Багдановіча. Гісторыка-этнаграфічны нарыс у вядомай сёння спадчыне класіка беларускай літаратуры стаіць поруч з шэрагам прац перыяду Першай сусветнай вайны, якія ў другім томе “Твораў М. Багдановіча” 1928 г. лагічна вылучаны ў асобны раздзел “Славянства”: “Украинское казачество”, “Галицкая Русь”, “Червоная Русь”, “Образы Галиции в художественной литературе”, “Аб веры наших прашчураў” [7].

Паводле жанравага вызначэння, “Угорская Русь” – даволі тыповае ў кантэксце папулярных, рэфэратыўных выданняў канца XIX – пачатку XX ст., што мелі на мэце даць агульныя звесткі пра гісторыю і культуру краю; тэкст часта суправаджаўся

ілюстрацыйнымі матэрыяламі і дадаткамі (каларытныя тыпы мясцовага насельніцтва, этнаграфічныя карты і інш.) [8; 9; 10; 11].

Цікава, што адначасова з маскоўскім выданнем класіка беларускай літаратуры ў Кіеве ўбачыў свет украінскі гісторыка-этнаграфічны нарыс “Угорська Русь” [12], падпісаны крыптанімам Д. Д. Асобнік гэтай рарытэтнай кніжкі сёння захоўваецца ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, яго аўтарства не ідэнтыфікавана. Бярэмся сцвярджаць, што памянёная брашура належыць пярэ Дзмітра Дарашэнкі (укр. Дмитро Дорошенко; 1882 – 1951), якога мы ўжо мелі гонар прадстаўляць на старонках часопіса “Роднае слова” [13]. Украінскі гісторык быў адным з першых аўтараў, хто ажыццявіў спробу цэласнага і шматаспектнага бачання беларускага нацыянальнага руху ў агляднай працы “Беларусы і іх нацыянальнае адраджэнне” (1908) [14]. На карысць доказу аўтарства Д. Дарашэнкі сведчыць падпісаная яго іменем брашура “Угорська Україна” [15], якая выйшла ў Празе ў 1919 г. і ўяўляе сабой канцэптually перапрацаваны вэрыянт кіеўскага выдання 1914 г.

Беспрэцэдэнтным, арыгінальным і эмацыйна-дзеясным ходам арганізацыі тэксту ў М. Багдановіча бачыцца нам увядзенне ў пачатку нарыса разгорнутага ўрыўка з аповесці “Цені забытых продкаў” (1912) украінскага пісьменніка М. Кацюбінскага, фрагмент выканаў ролю своеасаблівай уверцюры, аб’ектыўна спрацаваў на фарміраванне цікавасці чытача да людзей і прыроды Угорскай Русі.

Максім Багдановіч звярнуўся да найбольш яркіх падзей мінулага і сучаснага краю, знакавых меркаванняў спецыялістаў. У шэрагу пералічаных імёнаў асаблівай увагі заслугоўвае

Леан Васілеўскі (польск. Leon Wasilewski; 1870 – 1936), чые славяназнаўчыя даследаванні праводзіліся на працягу значнага абсягу часу, сістэмна, у розных нацыянальных і грамадска-палітычных парадыгмах. У пачатку XX ст. беларускія матэрыялы вучонага, з якімі меў магчымасць пазнаёміцца аўтар “Вянка”, прадстаўляліся ў шэрагу публікацый [16; 17]; найбольш разгорнута і шматаспектна, з прыцягненнем літаратурнага матэрыялу – у аб’ёмістай працы “Літва і Беларусь” [18].

Кнігавыдавецтва К. Някрасава. Яраслаўскі перыяд жыцця і творчасці М. Багдановіча пазначаны актыўным супрацоўніцтвам з шэрагам расійскіх выданняў, у якіх вялі рэй адметныя грамадска-палітычныя і культурныя дзеячы пачатку XX ст. (Канстанцін Някрасаў, Мікалай Дружынін, Пётр Крыцкі і інш.), чые асабістыя архівы сёння захоўваюцца ў дзяржаўных сховішчах, але да гэтага часу належным чынам не апрацаваны і не вывучаны. Між тым спарадычныя знаходкі пераконваюць у перспектывнасці багдановічазнаўчых росшукаў у такім кірунку. Так, у 2013 г. выяўлены экзэмпляр брашуры “Белорусское возрождение” з дарчым подпісам аўтара М. Дружынину [19].

Нарыс “Угорская Русь” выйшаў у серыі “Бібліятэка вайны” кнігавыдавецтва К. Някрасава [20]. Канстанцін Някрасаў (1873 – 1940) – грамадскі дзеяч, выдавец, дэпутат Дзяржаўнай думы Расійскай імперыі першага склікання, пляменнік паэта Мікалая Някрасава. Разам з М. Дружыніным з 1909 г. выдаваў у Яраслаўлі газету дэмакратычнага кірунку “Голос”, з якой цесна супрацоўнічаў М. Багдановіч. Апошні з вядомых сёння здымкаў беларускага паэта датуецца 1915 г. У найбольш растыражаваным выглядзе – гэта выкадроўка з групавога здымка рэдакцыі памянёнага перыядычнага выдання. Партрэтная выява была ў свой час зроблена на заказ А. Багдановіча пасля смерці яго сына Максіма.

“Кнігавыдавецтва К. Ф. Някрасава” (афіцыйная назва ўстанова) было заснавана ў 1911 г. і праіснавала да 1916 г. Яго кантора знаходзілася ў Маскве, а друкарня – у Яраслаўлі. З выдавецтвам супрацоўнічалі вядучыя пісьменнікі таго часу: А. Блок, В. Брусаў, А. Белы, Д. Меражкоўскі, Ф. Салагуб і іншыя [21; 22; 23, с. 383].

Узнікненне выдавецкай кніжнай серыі “Бібліятэка вайны” звязана з пачаткам Першай су-

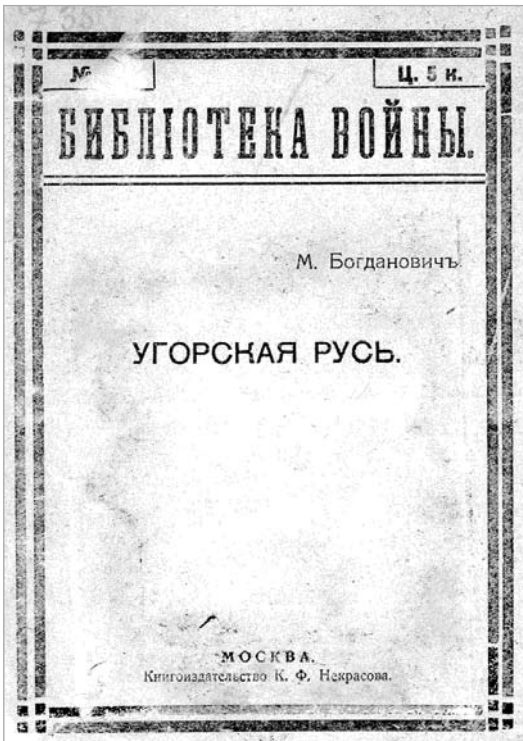
Рэдакцыя яраслаўскай газеты “Голос”. 1915 г. У першым радзе Пётр Крыцкі (першы злева), Мікалай Дружынін (другі справа). У другім радзе Максім Багдановіч (чацвёрты злева).

светнай. Тут пададзены рускія і замежныя аўтары (галоўным чынам, французскія – А. Дадэ, Г. дэ Мапасан, П. Мерымэ), якія закраналі тэму гісторыі антынямецкага супрацьстаяння. Паводле фармату гэта былі невялікія папулярныя брашуры коштам 5 капеек.

Сярод аўтараў некалькіх выданняў “Бібліятэкі вайны” значыцца Пётр Крыцкі (1865 – 1922), знаёмы М. Багдановіча, вядучы супрацоўнік газеты “Голос”. Як пісаў бацька паэта, Максім бываў у доме Крыцкіх, «часта беседоваў і споріў с галавой сям’і П. А. Критским, чалавеком высокаадукаваным і гуманым, вядомым педагогам, аўтарам учебніка па краеведенню, бывшым дырэктарам Торгова-прамысловай школы і рэдактарам “Русского экскурсанта”» [24, с. 42].

У рэкламным каталогу “Бібліятэкі вайны”, які друкаваўся на апошняй старонцы кожнага серыйнага выдання, называліся тры працы М. Багдановіча: “Червонная Русь (Австрийские Украинцы)” (№№ 8 – 9), “Угорская Русь” (№ 24), “Братья-чехи” (№ 28). Па колькасці выданняў іх аўтар, поруч з яраслаўскім калегай П. Крыцкім, займаў лідарскія пазіцыі.

“Угорская Русь” М. Багдановіча ў перакладзе А. Рэвюка. Пераклад нарыса М. Багдановіча на ўкраінскую мову ўбачыў свет у эмігранцкім асяроддзі ЗША ў 1916 г. Паводле выходных звестак, брашура “Угорська Русь” [25] выйшла ў Скрэнтане (англ. Scranton, штат Пенсільванія) у друкарні “Народнай волі”, газеты Украінскага рабочага саюза [26, т. 5, с. 1684]. У названым горадзе ўкраінская працоўная эміграцыя пачала абжывацца з 1870-х гг., першыя перасяленцы былі заняты ў асноўным на капальнях каменнага вугалю [26, т. 8, с. 2871].

Вокладка брашуры “Угорская Русь”
М. Багдановіча. 1914 г.

З фондаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі.

Традыцыйна вылучаюць чатыры хвалі ўкраінскай эміграцыі. У дадзеным выпадку нас цікавіць першая, звязаная з масавым перасяленнем насельніцтва ў пошуках працы (працоўная эміграцыя) у ЗША, Бразілію, Канаду, Сібір, што пачалася ў апошняй чвэрці XIX ст. і працягвалася да Першай сусветнай вайны. Аснову нацыянальнай эміграцыі ў ЗША складалі выхадцы з Закарпацця, Галіцыі і Букавіны (на той час былі ў складзе Аўстра-Венгерскай імперыі).

На ўкраінскую мову працу М. Багдановіча пераклаў А. Рэвюк, выхадзец з Галіччыны, прадстаўнік першай хвалі працоўнай эміграцыі ў закарпацкай краіне. Біяграфічныя звесткі пра перакладчыка небагатыя, і ўсе яны вядуць да адзінай першакрыніцы – шматтомнага выдання “*Энцыклапедыя українознаўства*” [26, т. 7, с. 2480].

Амялян Рэвюк (укр. Омелян Рев'юк / Рев'юк; 1887 – 1972) – амерыканска-ўкраінскі грамадскі дзеяч, журналіст, публіцыст, перакладчык. З 1912 г. у эміграцыі: спачатку ў Канадзе, потым у ЗША. Асновы журналістыкі вывучаў у Швецыі. Адзін з заснавальнікаў Федэрацыі ўкраінцаў у ЗША (1915). З 1927 г. старшыня Аб'яднання ўкраінскіх арганізацый у Амерыцы, у 1926 – 1933 гг. галоўны рэдактар газеты “Свабода”. Аўтар брашур “Польшча ідзе! Ды не адна, а дзве!” (“Польшча йде! Та не одна, а дві!”; 1917), “Україна і ўкраінцы” (“Ukraine and the Ukrainians”, 1920), шэрагу артыкулаў па гісто-

рыі ўкраінскай эміграцыі ў ЗША. Укладальнік зборніка “Польскія зверствы ва Украіне” (“Polish Atrocities in Ukraine”, 1931).

Перакладчыцкі набытак А. Рэвюка прэзентуецца толькі адной друкаванай працай – нарысам “Тарас Шаўчэнка – пясняр Украіны” У. Краніхфельда [27], рускага пісьменніка і крытыка родам з беларускіх земляў. Увага перакладчыка была лагічнай з пункту гледжання тэмы, тагачаснай вядомасці аўтара, запатрабаванасці яго ўкраізнаўчай працы сярод расійскай грамадскасці пачатку XX ст. Уладзімір Краніхфельд (1865 – 1918), народжаны ў Пінску ў сям’і судзі, сёння можа быць залічаны да кагорты напам’ятытых аўтараў. Між тым у пачатку XX ст. з-пад яго пяра выходзілі знакавыя літаратурна-крытычныя працы, прысвечаныя творчасці Г. Успенскага, М. Някрасава, Л. Талстога, Я. Чырыкава, рускіх сімвалістаў. У. Краніхфельд лічыцца першым аўтарам, які заўважыў М. Горкага і даў высокую ацэнку яго раннім апавяданням, ён падрыхтаваў першую папулярную брашуру, прысвечаную творчасці класіка ўкраінскай літаратуры “Т. Р. Шаўчэнка – пясняр Украіны і Запарожжа” (Пецярбург, 1901), апошняе, трэцяе, выданне якой убачыла свет у год пачатку Першай сусветнай вайны [28].

Структуру асноўнага корпуса тэксту брашуры “Угорская Русь” М. Багдановіча на ўкраінскай мове складаюць прадмова [25, с. 3] і ўласна тэкст гісторыка-этнаграфічнага нарыса [25, с. 3 – 24]. Ёсць 4 падрадкавыя рэдактарскія (перакладчыцкія) заўвагі, якія адзначаюць страчаную актуальнасць некаторых аўтарскіх меркаванняў ваеннага часу [25, с. 9], а таксама даюць дадатковую інфармацыю пра дзейнасць згаданых асоб (Звездзіч, Васілеўскі, Эган) [25, с. 19, 20, 21]. У перакладзе адсутнічае апошні абзац тэксту М. Багдановіча, прыведзены ў пачатку нашага артыкула, – трэба думаць, таксама з-за страты актуальнасці.

Вельмі адметная мова выдання – украінская, з выразным захаваннем рэгіянальных асаблівасцей. Для нагляднасці прыводзім поўны аўтэнтны тэкст прадмовы: «*Велика европейська війна, а головно занятє Галичини російськими військами визвало в Росії небувале досі заінтэресоване до сего краю, так мало досі знаного російській читаючій публіці. Як вислід того заінтэресованя появило ся много статей в газетах и журналах, вийшли осібні брошурки, книжочки, і поважні наукові твори, в котрих з усіх боків освiтлюють українське питанє в Галичині, Буковині і Угорщині.*

Знана накладча спілка К. Ф. Некрасова в Москві стала зараз з пачатком війни выдавати т. зв. “Бібліотеку війны”, в котрій короткими

та популярними брошурками поясняє ся найріжнійші питання війни, як пр. Ізза чого почала ся війна? Що се таке Альзанія і Льотарингія? Історія Габсбурського дому, і т. д. Межи иншими видано як 8 і 9-у книжочку збірки брошурку М. Богдановича під заголовком: *Червоная Русь (Австрійські Українці). Той самий автор видав в тім самім складі свою книжочку про Угорську Русь, яку подаємо ось тут в українськім дослівнім переводі, бо Угорська Русь має і повинна мати інтерес не лише для Москалів, але передовсім для нас Українців*» [25, с. 3].

Падводзячы рысу пад презентацыяй невядомага выдання М. Багдановіча, адзначым наступнае:

1. У навуковы ўжытак уведзена невядомая прыжыццёвая публікацыя класіка беларускай літаратуры, якая вельмі істотна пашырае геаграфію прадстаўленасці нацыянальнага пісьменства першых дзесяцігоддзяў ХХ ст.

2. У кагорце найбольш ранніх перакладчыкаў М. Багдановіча зафіксавана новае імя – Амялян Рэвюк.

3. З’яўляецца новае адкрытае пытанне: чаму пры наяўнасці вялікай масы тэкстаў, многія з якіх належалі прызнаным спецыялістам па Угорскай Русі, выбар перакладчыка і заакіяўскіх выдаўцоў спыніўся менавіта на брашуры М. Багдановіча?

4. Адзін з дамінантных кірункаў сучаснага беларускага літаратуразнаўства – ўпісанне нацыянальнай традыцыі ў больш шырокія кантэксты – сёння можа набыць новы імпульс, звязаны з большай адкрытасцю і даступнасцю архіўных фондаў (у тым ліку праз інтэрнэт), зняццем табу з шэрагу тэм (у нашым выпадку – эмігранцкай). На карысць даступнасці матэрыялаў гаворыць тое, што экзэмпляр перакладнога выдання нарыса “Угорская Русь” Максіма Багдановіча сёння захоўваецца ў вядучым публічным кнігасховішчы Украіны [29].

Спіс літаратуры

1. Трус, М. “Апокрыф” Максіма Багдановіча ў невядомым перакладзе на ўкраінскую мову 1924 г. / М. Трус // Роднае слова. – 2014. – № 9. – С. 10 – 13.
2. Трус, М. “Беларускае адраджэнне” Максіма Багдановіча: невядомая публікацыя часоў Першай сусветнай вайны / М. Трус // Роднае слова. – 2014. – № 10. – С. 18 – 21.
3. Трус, М. Невядомая публікацыя вершаў Тараса Шаўчэнкі ў перакладах Максіма Багдановіча / М. Трус // Роднае слова. – 2015. – № 4. – С. 3 – 7.
4. Деволан, Г. А. Угорская Русь: Исторический очерк / Г. А. Деволан. – М.: Типография Лебедева, 1878. – 49 с.
5. Филевич, И. П. Угорская Русь и связанные с нею вопросы и задачи русской исторической науки / И. П. Филевич. – Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1894. – 32 с.
6. Багдановіч, М. Поўны збор твораў: у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – Т. 3. – 461 с.

7. Творы М. Багдановіча / пад рэд. І. Замоціна. – Менск, 1928. – Т. 2. – 418 с.

8. Терлецкий, В. Угорская Русь и возрождение сознания народности между русскими в Венгрии / В. Терлецкий. – Киев: Типография С. Т. Еремеева, 1874. – 52 с.

9. Купчанко, Г. Угорская Русь и ее русские жители / Г. Купчанко. – Ведынь: Книгопечатня Ф. Яспера, 1897. – 62 с.

10. Бахтин, Н. Угорская Русь / Н. Бахтин. – Петроград, 1915. – 52 с.

11. Галичина, Буковина, Угорская Русь / сост. сотрудниками журнала “Украинская жизнь”. – М.: Задруга, 1915. – 281 с.

12. Д.[орошенко] Д. Угорська Русь / Д. Д.[орошенко] – Київ: Вік, 1914. – 32 с.

13. Трус, М. Даўні сябра беларускага народа: Невядомыя лісты ўкраінскага гісторыка Дмітра Дарашэнкі / М. Трус // Роднае слова. – 2009. – № 5. – С. 10 – 14.

14. Дорошенко, Д. Білорусі і іх нацыянальнае відроджэння / Д. Дорошенко. – Київ: Український учитель, 1908. – 32 с.

15. Дорошенко, Д. Угорська Україна / Д. Дорошенко. – Прага: Всесвіт, 1919. – 32 с.

16. Wasilewski, L. Litwa i jej ludy / L. Wasilewski. – Warszawa: Księgarnia Naukowa, 1907. – 77 s.

17. Wasilewski, L. Współczesna słowiańszczyzna / L. Wasilewski. – Warszawa: Michał Arct, 1909. – 156 s. (Książki dla wszystkich).

18. Wasilewski, L. Litwa i Białoruś / L. Wasilewski. – Kraków: Książka, [1912?]. – 361 s.

19. Васілеўскі, П. Чатыры сенсацыйныя радкі... / П. Васілеўскі // Культура. – 04.05.2013.

20. Богданович, М. Угорская Русь / М. Богданович. – М.: Книгоиздательство К. Ф. Некрасова, 1914. – 16 с. – (Б-ка войны).

21. Каталог книгоиздательства К. Ф. Некрасова. – М., 1915.

22. Ваганова, И. Книгоиздательство К. Ф. Некрасова и русские писатели начала XX века / И. Ваганова // Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах X – XX вв.: Альманах. – М.: Студия “ТРИТЭ” – “Рос. Архив”, 1994. – С. 436 – 437.

23. Максім Багдановіч: энцыклапедыя; склад. І. У. Саламевіч, М. В. Трус; навук. рэд. М. В. Трус; рэдкал.: Т. У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2011. – 608 с.

24. Шлях паэта: зборнік успамінаў і біяграфічных матэрыялаў пра Максіма Багдановіча; склад. Н. Б. Ватацы. – Мінск: Маст. літ., 1975. – 332 с.

25. Богданович, М. Угорська Русь / М. Богданович; переклав з великоруськоў мовы О. Ревюк. – Scranton: 3 друкарні “Народной волі”, 1916. – 24 с.

26. Энциклопедія українознавства / Наукове Товариство ім. Шевченка; головний редактор проф. д-р Володимир Кубійович. – Paris – New York: Молоде Життя, 1966 – 1976. – Т. 5. – 2000 с.; Т. 7. – 2800 с.; Т. 8. – 3200 с.

27. Краніхфельд, В. Тарас Шевченко – Співак Украіны: Критично-біяграфічний нарис / В. Краніхфельд; переклав О. Ревюк. – Scranton: 3 друкарні “Народной волі”, 1919. – 34 с.

28. Краніхфельд, В. П. Т. Г. Шевченко – пеец Украіны: Критико-биографический очерк / В. П. Краніхфельд. – СПб.: Жизнь и знание, 1914. – 104 с.

29. Украіномовна кніга в фондах Нацыянальнай бібліотэкі Украіны імені В. І. Вернадскаго: Бібліграфічний покажчык. – Київ, 2003. – Т. 2: 1912 – 1923. – 630 с.

Мікола ТРУС,
загадчык кафедры беларускай філалогіі
Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта.

Таццяна ШАМЯКІНА

ВЯЛІКАЯ АЙЧЫННАЯ ВАЙНА Ў АДЛЮСТРАВАННІ ІВАНА ШАМЯКІНА З ДЫСТАНЦЫІ ЧАСУ ДА 95-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ПІСЬМЕННІКА

УДК 821. 161.

Артыкул – абагульненне па творчасці І. Шамякіна. Даследаванне яго твораў пра Вялікую Айчынную вайну ў розныя перыяды творчасці і, адпаведна, высвятленне змянення канцэпцый у падыходах да мінулага. Значнае месца аддадзена структуры твораў пісьменніка, што дэманструюць рост яго майстэрства.

Ключавыя словы: *Вялікая Айчынная вайна, памяць, мінулае, рэтраспекцыя, поліфанізм твораў, дыстанцыя часу, ідэал.*

Іван Шамякін, удзельнік Вялікай Айчынай вайны, пачаў апісваць яе яшчэ да сканчэння ваенных дзеянняў (апавяданне “У снежнай пустыні”, 1944 г.) і непасрэдна пасля іх заканчэння (апавесць “Помста”, 1945; раман “Глыбокая плынь”, 1949).

За аповесць “Помста” малады аўтар быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў Беларусі (1947), за раман “Глыбокая плынь” адзначаны Сталінскай прэміяй (1951).

У далейшым празаік, які вельмі хутка стаў вядомы і папулярны, выступаў пераважна з творамі на сучасную тэму (раманы “У добры час”, “Крыніцы”). І ўсё ж вайна не адпускала. Новы зварот І. Шамякіна да ваенных падзей быў абумоўлены шэрагам фактараў як грамадскага, так і асабістага характару, якія своеасабліва перапляліся.

Пачынаючы з пенталогіі “Трывожнае шчасце” (1957 – 1964) успамін, і ў прыватнасці ўспа-

мін пра Вялікую Айчынную вайну, займае ў творчасці І. Шамякіна ўсё большае месца.

Першая з аповесцей пенталогіі “Трывожнае шчасце” – “Непаўторная вясна” – пісалася непасрэдна пасля XX з’езда КПСС, вядомага даклада на ім “Аб кульце асобы Сталіна” М. Хрушчова. Доклад стаў шокам для грамадскасці, меў значныя наступствы ў Савецкім Саюзе і ў свеце, пахіснуў СССР і заклаў асновы для яго разбурэння ў пачатку 1990-х гг. Сур’ёзныя вучоныя – гісторыкі і палітолагі – у наш час падрабязна разбіраюць змест даклада, які меў і адмоўнае, і станоўчае значэнне – прымусіў спыніцца ў магутным руху краіны наперад, азірнуцца і асэнсаваць мінулае. Зварот да мінулага – паказчык сталасці і народа, і асобнага чалавека.

Іван Шамякін практычна ва ўсім паверыў М. Хрушчову. Але ў пісьменніка ў канцы 1950-х гг. быў і ўласны погляд на пражытыя гады. Ён адчуваў асалоду ад тагачаснага стану рэчаў – любімая жонка, дзеці, дабрабыт, творчы поспех – і таму лічыў сябе абавязаным мінуламу, усім тым перыпетыям лёсу, якія і прывялі яго да цяперашняга шчасця.

Так з’явілася пенталогія “Трывожнае шчасце” – самы аўтабіяграфічны з твораў празаіка, а таму і самы любімы ім. Першая з пяці аповесцей пенталогіі “Трывожнае шчасце” – “Непаўторная вясна” – прысвечана даваенным падзеям, гісторыі кахання і шлюбу галоўных герояў – Пятра Шапятавіча і Сашы Траянавай, апошняя аповесць “Мост” апісвае пасляваенную рэчаіснасць з тымі ж героямі. А тры сярэдзінныя творы адлюстроўваюць ваенныя падзеі.

Другая аповесць з пенталогіі – “Начныя зарніцы” – стваралася пісьменнікам на аснове аповедаў пра партызанскую дзейнасць жонкі і яе родзічаў. Сам жа аўтар удзельнікам падзей, апісаных у творы, не быў. Аповесць ахоплівае першы перыяд вайны. Праўдзівым дакументам часу з’яўляецца намаляваная пісьменнікам карціна пачатку вайны ў раёне міжрэчча Дняп-

ра і Сожа. У свой час сітуацыю няпэўнасці на пачатку ваенных дзеянняў ва Усходняй Беларусі аднавіў Іван Чыгрынаў у выдатным рамане “Плач перапёлкі”. Але І. Шамякін зрабіў гэта намнога раней.

Дзеянне аповесці “Начныя зарніцы” адбываецца пераважна ў лесе і ў вясковай мясцовасці (правобраз яе – вёска Церуха Гомельскага раёна). Некалькі эпизодаў – у акупаваным горадзе, якога І. Шамякін не ведаў і не ўяўляў, бо ніколі ў акупацыі не знаходзіўся. Гомель пададзены вачыма Сашы, але досыць пераканаўча.

Трэцюю аповесць з пенталогіі – “**Агонь і снег**” – тагачасная крытыка ацаніла надзвычай высока, назваўшы найлепшым творам І. Шамякіна пра Вялікую Айчынную вайну. Але гэта і адзін з найлепшых твораў пра вайну ва ўсёй беларускай літаратуры, каштоўнасць якога з цягам часу ўзрастае дзякуючы дакладна выверанаму аўтабіяграфізму. Нагадаем, што сваю пенталогію І. Шамякін пісаў нават раней, чым К. Сіманаў трылогію “Жывыя і мёртвыя”, сёння ацэненую як найлепшы савецкі твор пра Вялікую Айчынную вайну; раней, чым В. Быкаў многія аповесці. Між тым І. Шамякін ставіў тыя ж праблемы, што і названыя праслаўленыя пісьменнікі: недахопы ў камандаванні савецкімі войскамі, бяздушнасць уладаў у адносінах да чалавека, гераізм звычайных людзей, важнасць маральнага духу ваяроў для канчатковай Перамогі. Асабліва значны твор як дакумент першага этапу вайны.

У аповесці І. Шамякін выбраў форму дзённіка, яго піша герой – alter ego аўтара – Пятро Шапятовіч. Дзённік Пятра – мастацка-стылістычны прыём, ён кампазіцыйна арганізуе значны па памерах твор: храналогія афармляе ўспаміны, дапамагае асэнсаваць падзеі жыцця, суаднесці мінулае і цяперашняе, а ў выніку прыводзіць аўтара да высноў агульнагістарычнага і агульначалавечага характару. Асаблівае значэнне набываюць памяць, рэфлексія і інтэрпрэтацыя фактаў жыцця.

Пры ўсёй шчырасці і непасрэднасці дзённікавых запісаў у аповесці адчуваецца строгі адбор узятага для паказу жыццёвага матэрыялу і выразна вытрыманы сюжэт, закручаны вакол сябра Пятра Сяні Пясочкага і яго антаганіста Сцяпана Кідалы. Дыялогі Пятра і яго сябра Сяні, шчырыя і даверлівыя, выяўляюць рэальную карціну і падрыхтоўкі байцоў да вайны, і першага яе этапу.

Пятро Шапятовіч, чалавек яшчэ зусім малады, думае, разважае пра сутнасць розных з’яў. Але ж далёка не заўсёды спасцігае ўсё да драбніц. Сяня, хоць сам такі ж малады (але больш начытаны, што дадае яму вопыту), дапамагае сябру

разабрацца ў жыццёвых праявах. Напрыклад, гаворыць: «*Не думай пра форму... Калі нас вучылі, то залішне надавалі ўвагі форме, нібы ўсё вызначае яна. Ад нас нават патрабавалі – помніш? Каб мы, я да цябе, ты да мяне, звярталіся на “вы”. А хіба ў гэтым галоўнае? Галоўнае ў змесце, у сутнасці людзей – у іх шчырасці, адданасці ідэі, у калектывізме і прыязнасці аднаго да аднаго... Ты ўстрыжываўся, што сустрэлі не так, як ты хацеў. Дзівак, людзі проста хацелі спаць. Прайдзе час, разам пабудзеце ў баі, ты праявіш сваю волю, яны...*» Так і адбылося. А думкі Сяні пра змест і форму – фактычна жыццёвае крэда самога І. Шамякіна і прадмет яго пастаянных роздумаў. Ён заўсёды быў ворагам фармалізму, бюракратычных адносін да людзей, абсалютызацыі ідэй насуперак жывому чалавеку і яго лёсу.

А выхаваць у маладых людзей прывычку да формы, безумоўна, намнога лягчэй, чым ляпіць з кожнага годную асобу – колькі тут патрэбна часу, нерваў, намаганняў. І форма карысная: розныя законы, інструкцыі вартыя, каб іх ведалі і выконвалі. Але ў такіх экстрэмальных сітуацыях, як вайна, галоўным аказваецца іншае, пра што гаворыць Сяня і што імкнецца бачыць у людзях і фіксаваць у дзённіку Пятро. Пад уплывам Сяні Шапятовіч разумее, што ў такі час самае галоўнае – мабілізацыя кожным усіх душэўных сіл.

Мабілізацыя душэўных сіл Пятра адбываецца ў пераадоленні страху, у адчуванні еднасці з байцамі, у калектывізме, у гутарках з Сянем. Усім гэтым напоўнены старонкі аповесці. Дапамагаюць перамогі, нават маленькія, – збітыя батарэяй Шапятовіча самалёты.

Героі пенталогіі ў паўсядзённым жыцці і змаганні не аддзелены ад жыцця ўсёй краіны і Еўропы. Нават Саша ў першыя дні няпэўнасці і разгубленасці, а таксама ў акупацыі мела магчымасць атрымліваць сякую-такую, безумоўна, далёка не поўную, інфармацыю пра сітуацыю на фронце. У Пятра магчымасці намнога большыя: ён знаходзіўся на сваёй тэрыторыі, дзе працавалі пошта, радыё, ішоў падвоз харчу і боепрыпасаў.

Дзённіку Пятро давярае думкі пра міжнародную сітуацыю: «*Пасля прамовы Сталіна зрабілася неяк спакойней. Але боль... боль не сціхае, ён з новай сілай коле сэрца кожны раз, калі ў наведаных Саўінфармбюро называецца новы напрамак. Часам узнікае надзея... Так, яна ўзнікла, калі нашы зноў адбілі Жлобін і Рагачоў. Можна, гэты пералом, можна далей на ўсход і ўніз па Дняпры яны не пасунуцца? Але з’явіўся Смаленскі напрамак і зноў боль... Узрадавала нас пагадненне паміж СССР і Англіяй. Зноў надзея... На кароткай нарадзе маладых камандзіраў у*

камбата... Сенья Пясоцкі сказаў: “Цяпер можна ўявіць, якое значэнне набывае наш Мурманск. Адзіны незамярзаючы порт з выходам у адкрытае мора. Найкарацейшы шлях да Англіі”». Сенья, як заўсёды, меў рацыю. Менавіта праз Мурманск ішла галоўная дапамога СССР ад саюзнікаў па ленд-лізе. Пятро спыняе ўвагу на такой дэталі: нашы байцы цікавіліся жыццём на Брытанскіх астравах: “Хочацца ведаць пра тых, хто ваюе разам з намі супроць фашызму”.

Мабілізацыі душэўных сіл дапамагаюць і вершы, і музыка (мастацкая самадзейнасць), і нават ручны алень Лёша (на батарэі, дзе служыў І. Шамякін, сапраўды быў такі алень). Людзі ў страшэнных, ненармальных, драматычных абставінах цягнуліся да ўсяго нармальнага, прыгожага, да таго, што напоўнена жыццём.

Аповесць “Агонь і снег” заканчваецца знаходжаннем Пятра ў шпіталі пасля цяжкага ранення, дзе ён сустракае земляка – партызанскага камандзіра – і просіць яго ўзяць з сабою на радзіму. Той дамагаецца пераводу Шапатовіча ў Беларусь, і ў чацвёртай аповесці “Пошукі сустрэчы” Пятро партызаніць у родных краях.

Парушэнне аўтабіяграфізму (І. Шамякін усю вайну правёў у дзейнай арміі і ў партызанах ніколі не быў) выклікала ў свой час здзіўленне крытыкаў, якія вырашылі, што аўтар сканцэнтраваны на асабістых праблемах галоўных герояў, таму яму і спатрэбілася прасторава наблізіць іх адно да аднаго. На самай справе рэальныя абставіны жыцця І. Шамякіна ў час вайны, акрамя яе пачатку, не былі дастаткова выйгрышнымі для адлюстравання іх у прыгожым пісьменстве. Вайна ёсць вайна, яна ўтварае безліч самых розных сітуацый – былі яны і ў І. Шамякіна. І ўсё ж практычна да 1944 г., калі яго дывізіён рушыў разам з пераможнай арміяй у Еўропу (падзеі маршу ён пазней паказаў ў рамане “Зеніт”), служба І. Шамякіна на Поўначы была даволі стабільная. Яго нават не параніла ні разу, а толькі кантузіла. Таму дзеянне чацвёртай аповесці ён перанёс у партызанскія лясы Беларусі, знаходзячы там багата матэрыялу для майстравання сюжэта, што праявіў найбольш любіў.

Перыпетыі партызанскай і падпольнай барацьбы ў акупаванай Беларусі давалі дастаткова матэрыялу для выдумкі, для выпрабавання майстэрства ў закручванні сюжэта. Магчыма, у аповесці зашмат неверагоднага. Хоць у наш час на тэму вайны чаго толькі не пішуць. Так што І. Шамякін усяго толькі прадвызначыў некаторую будучую сітуацыю ў культуры, не апусціўшыся, аднак, да фальсіфікацыі гісторыі, тым больш да прыніжэння ролі савецкіх людзей у перамозе, як гэта нярэдка адбываецца сёння, асабліва ў кіно.

Законы псіхалогіі творчасці – справа надзвычай тонкая, яны далёка яшчэ не вывучаныя, і, дарэчы, пісьменнік І. Шамякін быў бы тут аб’ектам удзячным.

Нягледзячы на культ прыгод, І. Шамякін у аповесці не здраджвае праўдзе жыцця. Увогуле ён ставіў на мэце паказаць розныя формы і метады барацьбы ў Беларусі. Няхай канкрэтна такіх сітуацый у дачыненні да яго самога і блізкіх яму людзей не было, але яны, бясспрэчна, здараліся з іншымі беларусамі (жыхары Церухі апавядалі яму падобныя гісторыі), і значыць, ён лічыў неабходным іх занатаваць, каб ведала моладзь і наступныя пакаленні.

У аповесці адноўлена жыццё падпольшчыкаў і партызан, паказана ўсё большае набыццё імі вопыту барацьбы. Каб гэта не было так, немагчымым аказалася б паспяховае вызваленне Беларусі ў 1944 г., а Гомельшчыны – дык яшчэ ў 1943 г.

Ва ўсёй пенталогіі з выключным пісьменніцкім умельствам паказана, як у новых жыццёвых абставінах героям прыходзіцца змяняць свае пазіцыі, карэктаваць знешнія контуры паводзін: спачатку гэта пераход ад вучнёўства да самастойнай працы, ад юнацкай закаханасці да жыцця сям’ёй, потым – надзвычай складанае, драматычнае ўжыванне ў ваенныя абставіны, а ў аповесці “Мост” – зноў вяртанне да мірнай працы і новае прывучэнне сябе да сямейнага ладу. Структура вялікага рамана мае форму хвалі. Выключна праўдзівыя карціны даваеннага, ваеннага, пасляваеннага жыцця дасягаюцца дзякуючы ўдаламу ансамблю дзейных асоб, перапляценню іх лёсаў.

Рэчаіснасць у творы лёгка аглядальная і пазнавальная, але прастора не здаецца лакальнай дзякуючы і сяганню думкі герояў адно да аднаго, і ўключэнню ў вясковы пейзаж пейзажу гарадскога – Гомеля, Мурманска, раённага цэнтра. А галоўнае, пастаяннай прысутнасці, у выглядзе асобных дэталей і згадак, падзей саюзнага ці нават сусветнага маштабу і іх уплыву на лёс персанажаў. Героі не толькі назіраюць, але і глыбока перажываюць усё новае і новае супярэчнасці ў жыцці людзей.

Не менш важнае значэнне маюць у творы розныя формы паведамлення, якія своеасабліва чаргуюцца: аповед ад імя аўтара, дзённік галоўнага героя, а таксама вельмі характэрны менавіта для І. Шамякіна наратыўны прыём, калі аўтар уважліва назірае за дзеяннямі любімага персанажа і глядзіць на жыццё яго вачыма, прычым адначасова з уласным стаўленнем да падзей з вышыні часу і жыццёвага вопыту, – атрымоўваецца *стэрэаскапічнасць погляду*.

Вайна – своеасаблівы рубаж, якім вывараюцца многія рэчы, у тым ліку маральна-этычныя,

і гэта настолькі трагічны і незвычайны для народа гістарычны перыяд, што ён намнога павялічвае дыстанцыю часу, нездарма ў герояў ствараецца ўражанне, што яны пасталелі гадоў на дваццаць. Час згушчаецца, у выніку героі праходзяць не толькі перыяд біяграфічнага развіцця, але і асаблівы, таксама згушчаны, працэс спазнання. Поліфанізм твора вынікае з жывой і дзейснай ваеннай і працоўнай практыкі людзей, у выніку чаго можна гаварыць пра галоўны вынік пенталогіі: мастацкі паказ набыцця народам новага гістарычнага вопыту.

У далейшым памяць пра вайну, яе асэнсаванне робіцца адным з вызначальных канцэптуальных аспектаў твораў І. Шамякіна. Надзвычай папулярны ў чытачоў раман “Сэрца на далоні” (1962) таксама закранае тэму Вялікай Айчыннай вайны, хоць у цэлым яго сюжэт асноўваецца на сучаснасці. Але з цягам часу навуковае спазнанне вайны пашыралася – свае новыя веды аўтар якраз і імкнуўся асэнсаваць.

Alter ego аўтара ў творы журналіст і пісьменнік Кірыла Шыковіч, напісаўшы неўзабаве пасля вайны дакументальную кнігу разам з высокім абласным начальнікам Гуканам, удзельнікам партызанскай і падпольнай барацьбы, а фактычна замест яго, праз дзесяць гадоў адкрывае новыя факты па тэме і хоча працягнуць працу, упэўнены, што далёка не ўся праўда пра савецкае падполле ў час акупацыі выяўлена. Тым больш, што сябра Шыковіча, праслаўлены ў рэспубліцы хірург Антон Яраш, робіць удалую аперацыю на сэрцы цяжка хворага Зосі Савіч, дачкі доктара Савіча, які лічыўся здраднікам, прыслужнікам фашыстаў. Але Яраш, сам актыўны ўдзельнік падполля, якога менавіта Зося выратавала ад смерці, не верыць у здраду доктара, свайго настаўніка, і яго дачкі. Павага да сябра і пісьменніцкая інтуіцыя прымушаюць Шыковіча заняцца сур’ёзным расследаваннем, у ходзе яго высвятляецца, што Гукан, які ўсяляк перашкаджае працы журналіста, адразу пасля вайны напісаў данос на Зосю і яе бацьку, зрабіўшы з іх здраднікаў. Між тым якраз абараняючы партызанскага сувязнога Гукана, загінуў доктар Савіч, адзін з кіраўнікоў абласнога падполля. А Зося вынесла не толькі катаванні гестапаўцаў, нямецкія канцлагеры, але і высылку ў Сібір як дачка нямецкага паслугача. Такого роду несправядлівасці – з’ява нярэдка ў тую драматычную эпоху.

У ліберальны час напісання твора многія журналісты, пісьменнікі, навукоўцы-гісторыкі займаліся беларускім партызанскім рухам і гарадскім падполлем перыяду фашысцкай акупацыі. Тут аказалася шмат нязведанага, надзвычай таямнічага – цяжка было дайсці да ісціны. Невярагодна складаныя ўмовы барацьбы, штодзён-

ная смяротная рызыка пры жорсткім рэжыме нацыстаў не дазвалялі падпольшчыкам фіксаваць кожны свой крок у дакументах. У выніку абапірацца ў росшуках можна было толькі на сведчанні тых, хто выжыў. Пераважная большасць іх – сумленныя, шчырыя, праўдзівыя людзі. Але сустракаліся часам і кар’ерысты тыпу Гукана, якія дзеля таго, каб узвялічыць сябе, паклёпнічалі на іншых і асуджалі такіх, як Зося Савіч, на пакуты.

Тым і цікавы раман, што ён паказвае савецкае грамадства як бы на перавале, акцэнтуючы ўвагу на сацыяльных тэндэнцыях, якія атрымаюць працяг у будучыні. Яшчэ дзейнічала інерцыя Перамогі, душэўныя, шчырыя адносіны паміж людзьмі, тыя адносіны і пачуцці, якія і дапамаглі нам выжыць. Яшчэ найлепшыя з беларусаў жылі высокімі ідэаламі – Шыковіч, Яраш, партыйны сакратар Тарасаў, ды і маладыя – Маша, Тарас, Віктар. Героі ўмелі моцна кахаць і сябраваць, памятаць пра мінулае, захапляцца прыгажосцю прыроды і мастацтвам.

Па-іншаму паводзяць сябе людзі праз пятнаццаць – дваццаць гадоў. Перыяд, які пазней назавуць “застоем” і ў які актыўна працаваў І. Шамякін, можна ацэньваць па-рознаму. Можна як перадышку (асабліва ў нас, у Беларусі, пад кіраўніцтвам мудрага і гуманнага П. Машэрава) паміж страшэнным напружаннем народа ў мабілізацыйным праекце 1930 – 1940-х гг. і будучым хаосам “перабудовы”. Можна і як рэгрэс, дэградацыю, здраду ранейшым ідэалам, за якія столькі пралілося крыві, – менавіта так уяўлялася тады І. Шамякіну. Усё ж не толькі маральны заняпад, абмяшччванне кіраўнікоў партыі і культурнай эліты ў 1980-я гг., але і зайздрасць, прагнасць, *нежаданне памятаць і думаць* шырокіх мас, што якраз і хвалявала пісьменніка, прывялі да “перабудовы” з яе культам нажывы, а потым і да дзікага, варварскага капіталізму. І. Шамякін як чуйны творца ўлавіў цяжкі крызіс ментальнасці савецкага грамадства, што ўрэшце абрынуў усё чалавецтва ў геапалітычную катастрофу – распад Савецкага Саюза, пра які прэзідэнт Расіі Уладзімір Пуцін сказаў: “Хто жадае вярнуцца ў СССР – не мае розуму, хто ж не шкадуе пра СССР – не мае сэрца”.

Іван Шамякін зафіксаваў той момант у гісторыі краіны, калі на змену людзям, якія перажылі вайну і нават самі ваявалі, прыйшло актыўнае пакаленне, што жахаў вайны не ведала і ўвогуле нічога страшнага ў жыцці не спазнала, але пачало настойліва дыктаваць свае правілы жыццёбудовы. Момант пераходнасці, змена пакаленняў перададзены аўтарам у рамане “**Вазьму твой боль**” з вялікай сілай праўдзівасці, з пастаноўкай сур’ёзных філасофскіх праблем,

важнасць якіх мы па-сапраўднаму разумеем толькі сёння.

Твор пісаўся дзеля ўсведамлення меры любові ў асабістых стасунках людзей, а больш шырока – дзеля сцвярджэння ідэі чалавечнасці ў грамадстве. Пісьменнікам рухаў клопат пра *маральнае здароўе народа*.

Усё жыццё, акрамя апошніх гадоў, І. Шамякін быў упэўнены ў магчымасці мастацкай літаратуры змяніць людзей, зрабіць іх лепшымі, прымусіць кожнага думаць пра іншага, як пра самога сябе. У імя высакароднай мэты пісьменнік, якога часам называлі ідэалістам, так шмат, апантана і натхнёна, усё жыццё працаваў. І толькі зыходзячы з гэтай устаноўкі аўтара можна зразумець канкрэтны твор, ды і ўсю творчасць І. Шамякіна. Што тычыцца непасрэдна рамана “Вазьму твой боль”, то менавіта *філасофская* яго сутнасць абумовіла структуру і такое выразнае раздзяленне персанажаў-антаганістаў: на выключна станоўчага – тыповага савецкага працаўніка Івана Батрака – і рашуча адмоўнага – былога паліцая, злодзея Шышку.

Аднак раман – філасофскі па сутнасці – не мае адцягнена-дыдактычнага характару. Дыдактыка абсалютна не характэрная для творчасці І. Шамякіна, ён не быў маралістам, заўсёды добра разумеў, якое фенаменальна складанае жыццё, які складаны, нават парадаксальны, чалавечы характар (жонка Івана Тася), што фарміруецца пад уплывам самым розных абставін (таму перадагісторыю персанажаў праязіў прыводзіў абавязкова, практычна ў кожным творы). Адсюль, дарэчы, і выключная талерантнасць Шамякіна-грамадзяніна, якога нават нядобразычліўцы не могуць абвінаваціць у савецкай артадоксіі; адсюль жа і яго мяккасць, рахманасць у адносінах да людзей, якіх добра разумеў і якім усё дараваў.

Філасофская ідэя рамана “Вазьму твой боль” рэалізуецца ў канкрэтных жыццёвых абставінах і ў жывых чалавечых характарах, акрамя таго, яна паўстае ў развіцці. Героі – не носьбіты ісціны ў апошняй інстанцыі, а самі яе спазнаюць, настойліва шукаюць адказы на праблемы чалавечага існавання. Івана Батрака хвалюе, чаму людзі *перастаюць памятаць*, чаму яны (ды нават і ён сам) прагнуць камфорту не толькі ў матэрыяльным – у духоўным жыцці; ён пакутліва разважае, ці можна жыць з нянавісцю ў душы, калі проста немагчыма бачыць і адчуваць блізкую прысутнасць забойцы. Іван не толькі дакарае людзей, існае палажэнне рэчаў (нават юрыдычнае) – ён сам пастаянна незадаволены сабой.

Пасля вяртання ў Добранку Шышкі, пра якога аднавяскоўцы не ведалі галоўнай праўды – забойства ім сям’і Івана, – Батрак пастаянна імкнецца публічна распавесці сваю гісторыю і не

можа гэтага зрабіць так, каб сябры і калегі адчулі яго боль. “*Іван дакараў сябе і шукаў выпадку ўсё ж расказаць неяк інакш, шырокай грамадзе. Расказаць так, каб не было Шышку апраўдання ад людзей! Каб загарэліся яны гневам. Каб маладым не здавалася наша вайна далёкай гісторыяй, накшталт Пунічных войнаў, каб яны адчулі, як доўга ў бацькоў не гоцяцца раны, як яны баяліся, як блізка вораг, каб трэск матацыклаў і шум джазаў не аглушыў іх, не ачарсцвіў душы да таго, што яны стануць абыякавыя да чужой смерці, бяды*”.

Іван усё ж расказвае праўду пра былога паліцая – спачатку жонцы Тасі, потым на партыйным сходзе ўсёй грамадзе. Гэта – кульмінацыя твора. Але галоўнае ў ім тоіцца ва ўсёй структуры, тых сюжэтных перыпетыях, якія, уласна кажучы, і дапамагаюць рухацца ідэі, робяць раман па-сапраўднаму філасофскім.

У структуры твора найважнейшае значэнне мае *ўспамін* героя – Івана Батрака. Праз успамін дасягаецца нарастанне драматызму, але ўсё ж мінулае, парушыўшы душэўную раўнавагу і ўнутраны спакой, не разбурае адчування еднасці, якая пануе ў адносінах Івана з сям’ёй, сябрамі, калегамі.

Іван, а яго вуснамі – аўтар, гаворыць пра неабходнасць памяці і ў той жа час пра тое, што з такой памяццю цяжка жыць, што нянавісць – асляпляе, і не дай Бог спазнаць яе дзецям. І ўсё ж ведаць пра перажытае бацькамі дзеці павінны. Але ведаць не адцягнена-абстрактна, ды нават з фактамі і датамі, а праз пэўную “мову”, назапашаную адпаведную сістэму вобразаў, этычных стэрэатыпаў і нават міфаў, якія якраз і ўтвараюць ідэйнае адзінства нацыі. Такое веданне дасягаецца толькі праз літаратуру, мастацтва, на што і спадзяваўся І. Шамякін і яго калегі. Але якраз літаратуры, выяўленчаму мастацтву, кіно, тэатру ў школе, у ВНУ ўжо ў 1970-я і тым больш у 1980-я гг. аддавалася ўсё менш увагі.

Ва ўспрыманні чытачоў і крытыкаў раман “*Зеніт*” (1987) стаіць нібы асобна ў творчасці І. Шамякіна, паколькі пазбаўлены той сацыяльнай вастрыні, якая характарызуе праязіка. І ў той жа час раман своеасабліва працягвае любімы твор самога пісьменніка – пенталогію “Трывожнае шчасце”, у прыватнасці яе цэнтральную аповесць “Агонь і снег”. Праўда, у аповесці гаворыцца пра пачатак вайны і ўдзел у ёй аўтабіяграфічнага героя, а ў “Зеніце” – пра канец вайны, апошнія яе паўгода. Бясспрэчна, Павел Шыянок з “Зеніта” – не паўтарэнне Пятра Шапятовіча з пенталогіі. Так, у біяграфіі Паўла адсутнічае галоўнае, што вызначала падчас вайны жыццё маладога Шамякіна і яго героя Шапятовіча: жаніцьба, наяўнасць сям’і, любімай жонкі і маленькай дачкі. Шыянок жа толькі на вайне па-сапраўднаму пакахаў, і аса-

бістая яго трагедыя з-за страты каханай, і адкрытасць яго новаму каханню ў многім вызначаюць сюжэтныя перыпетыі рамана “Зеніт”.

Змяняецца і месца дзеяння. Пятро Шапятавіч у “Трывожным шчасці”, як і сам І. Шамякін, камандзірам зенітнай батарэі абараняў порт Мурманск, стратэгічна надзвычай важны падчас Другой сусветнай вайны. Раман жа “Зеніт” пачынаецца з перамяшчэння дывізіёна, дзе служыў галоўны герой твора Павел Шыянок, з Мурманска – спачатку ў Кандалаху, Мядзвежагорск, Петразаводск, а потым увогуле ў Польшчу і Германію, дзе героі сустракаюць Перамогу.

У рамане “Зеніт” няшмат баявых эпізодаў, хоць небяспека, часта ўтвораная злосным вераломствам ворага, падпільноўвала людзей пастаянна – на тое і вайна. Між тым, як ні дзіўна, байцы прагнулі менавіта баёў і непасрэднага ўдзелу ў барацьбе.

Асаблівасць рамана “Зеніт”, як і ўвогуле творчасці празаіка І. Шамякіна, у тым, што сітуацыйнасць у яго не прэваліруе над характарамі. Ёсць дынамічны рух сюжэта, узнікаюць розныя, часта драматычныя, перыпетыі, даволі імкліва, асабліва ў трэцяй частцы, змяняюцца абставіны, але ўсе яны працуюць на раскрыццё характараў герояў. Найперш самога Паўла Шыянка.

Бясспрэчна, Паўлу аўтар надаў шмат уласных рыс, так што героя, як і Пятра Шапятавіча з “Трывожнага шчасця”, можна лічыць аўтабіяграфічным. Шыянок мяккі, далікатны, інтэлігентны, хоць і сялянскі сын. Стаўшы камсоргам, ні разу не павысіў голас на сяржанта ці радавога, тым больш – на дзяўчат, а іх у дывізіёне аказалася шмат. Камсорг заўсёды імкнуўся разрадзіць абстаноўку, вырашаць усе канфлікты кампрамісам, мірам, з дапамогай даходлівых слоў. Яго называлі прапаведнікам.

Шыянку да ўсяго ёсць справа, таму і зрабілі яго камсоргам. Ён імкнецца сачыць за тым, што робіцца ў яго роднай Беларусі, што ў свеце, як ідзе наступленне нашых войскаў. Ён слухае радыё, чытае газеты, нават канспектуе іх, любіць, са сваімі каментарыямі, пераказваць навіны камсамольцам. Ён пастаянна возіць з сабою дзве кнігі: “Ціхі Дон” Міхаіла Шолохава і зборнік вершаў Паўлюка Труса – твор агульначалавечага сэнсу і выключна нацыянальны. У той жа час Павел не толькі мысліць, аналізуе падзеі, але і тонка адчувае, перажывае любы стан свету.

Пры ўсім пры тым Павел – зусім не святы, а звычайны чалавек, з прымхамі і стэрэатыпамі паводзін, выкліканымі канкрэтным, выключна складаным, супярэчлівым часам, маладой няўрымслівасцю, недахопам жыццёвага вопыту.

Раман “Зеніт” цікавы тым, што тут практычна няма адмоўных персанажаў. Нават Шахоўскі,

які абвясціў сябе князем і з менавіта саслоўнай пагардай глядзеў на іншых, у тым ліку на камандзіраў, меў шмат станоўчых рыс. З-за адсутнасці ў рамане негатыўных дзейных асоб І. Шамякіна можна было б абвінаваціць у прыхарошванні жыцця. Але ў жыцці і літаратуры заўсёды неабходна адрозніваць тое, што ёсць, і тое, што павінна быць: праўду быцця і праўду ідэалу. Захоўваючы праўду быцця, бо ён зусім не хавае адмоўных рыс, супярэчлівых паводзін станоўчых персанажаў, Іван Пятровіч, як, можа, ніхто з беларускіх пісьменнікаў, імкнуўся да вышыні-ідэалу, што якраз і дае вечны накірунак творчым сілам чалавека (таму і раман называецца “Зеніт”). Сапраўднае мастацтва вучыцца не толькі ў жыцця, але і ў сумлення, бо менавіта з сумлення нараджаецца ідэал. Таму дзейнічаюць героі І. Шамякіна заўсёды так, як падказвае ім сумленне.

Інакш павярнулася жыццё ў 1970-я і тым больш у 1980-я гг., калі і пісаўся раман “Зеніт”. Асабліва не заўважаны крытыкай, ён, аднак, адметны не толькі тэмай і выдатна распрацаванымі вобразамі, але і структурай. І. Шамякін быў адным з піянераў шырокага выкарыстання ў рамане *рэтраспектыўных уставак*, так званых кампазіцыйных інтэрмедый. Пасля яны пачалі сустракацца ў творах А. Адамовіча, В. Быкава, І. Пташнікава і іншых аўтараў. Такія ўстаўкі ёсць і ў рамане “Зеніт”. Ды толькі яны не рэтраспектыўныя, а, наадварот, як бы асучасненыя – *рэтрафутуралагічныя*. Бо асноўны тэкст твора, ад самага пачатку, – аповед пра ваенныя падзеі. І калі чытач ужо ўжыўся ў іх, апынуўся пад уражаннем ваеннага часу, зарадзіўся адпаведнай атмасферай, раптам праз сто старонак высвятляецца, што ўсё раней прачытанае – успамін-апавед, праз сорак гадоў, сталага чалавека, таго самага Паўла Шыянка, прафесара, загадчыка кафедры, грамадскага дзеяча і ўжо дзед. Устаўкі ў кнізе нават падаюцца іншым шрыфтам, што таксама з’яўляецца знаходкай І. Шамякіна. У першым раздзеле дзве ўстаўкі, у другім – адна, у трэцім – дзве, ды яшчэ на заканчэнне – “Раздзел апошні, які можна лічыць эпілогам”. Усе – па некалькі старонак. Устаўкі фактычна аднаўляюць атмасферу 1980-х гадоў і псіхалагічны стан аўтара падчас напісання твора. Ён гаворыць як быццам ад героя, а на самай справе – ад сябе: *“Пад старасць мне стала моцна балець ад безгаспадарлівасці, кансерватызму. Чулівы зрабіўся, усё роўна як скуру здерлі”*. А ў вайну адчуваў сябе ўсяго толькі *“музычным інструментам”*...

Паказаныя ў невялікіх устаўках адносіны паміж адукаванымі людзьмі, выхавацелямі моладзі (Шыянок загадчык кафедры), выглядаюць непрыстойнай мышынай валтузнёй на фоне сапраўды высокіх чалавечых стасункаў у абставінах

надзвычай цяжкіх і часта страшных у асноўным тэксце рамана. Так, замяніўшы на пасадзе Шыянка, яго малодшы калега гаворыць: “*Я выкарчую гэты шыянізм*”, маючы на ўвазе лібералізм, мяккасць былога загадчыка кафедры. Гэта літаральнае паўтарэнне слоў, толькі сказаных з выкарыстаннем прозвішча Шамякіна, прамоўленых тым літаратарам, які замяніў Івана Пятровіча на пасадзе першага сакратара Саюза пісьменнікаў Беларусі. Так што прафесійныя стасункі героя рамана Шыянка з калегамі, па сутнасці, апавядаюць пра сітуацыю развітання з Саюзам пісьменнікаў самога аўтара. Ён разумее псіхалагічныя карані стаўлення да яго з боку малодшых калег. Гэта зайздасць. Сапраўды, і І. Шамякіну, і яго герою ўсё давалася лёгка (як лічыў сам Іван Пятровіч), усё ў жыцці ішло добра (раман пісаўся да смерці сына пісьменніка і іншых цяжкіх страт). Была зайздасць і на вайне, а ўсё ж ганебнае пачуццё ні ў якім разе не вызначала стасункі паміж людзьмі, бо кожнага шчасліўчыка ў любую хвіліну чакала неспадзяванае, нават смерць.

Ад калег, думаць пра якіх горка, апавядальнік з ахвотай вяртаецца ва ўспамінах да сапраўды значных людзей – былых баявых сяброў.

Аўтар нездарма зрабіў галоўнага героя “Зеніта” *гісторыкам*: І. Шамякін лічыў, што мінулае ўваходзіць у сучаснае і працінае яго тысячамі ніцей, вельмі часта ўказваючы правільны накірунак у будучыню.

У творы выдатна распрацаваны самыя розныя характары, псіхалагічныя тыпы, тэмпераменты. Звяртае на сябе ўвагу ўменне пісьменніка аперыраваць сучаснай, актуальнай інфармацыяй з адначасовай рэанімацыяй мінулага часу, які ўплецены ў час цяперашні. У рамана герой, як і аўтар, упэўнены, што маральна-этычны зарад, вынесены з ваеннага мінулага, не згас, а пранесены праз дзесяцігоддзі менавіта сумленнымі людзьмі.

На жаль, ужо праз некалькі гадоў пасля напісання рамана “Зеніт” Іван Шамякін пераканаўся, што мастацкая літаратура, у якую так верыў, якой аддана служыў, не выканалася свайго прызначэння, не здолела выхаваць ідэальнае сумленнае грамадства. Тым не менш ягоныя творы застаюцца запатрабаванымі сёння і працягваюць вучыць новых чытачоў чалавечнасці, шчырасці, суперажыванню.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2016 год

САКАВІК

1 сакавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Барыса Стральцова (1926 – 2009), літаратуразнаўцы, публіцыста, пісьменніка

80 гадоў з дня нараджэння Лідзіі Савік, літаратуразнаўцы, крытыка

70 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Чартовіча, мастака, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

2 сакавіка – 100 гадоў з дня нараджэння Веры Сізко (1916 – 1999), музыказнаўцы, педагога, крытыка

70 гадоў з дня нараджэння Германа Казлова, артыста аперэты, заслужанага артыста Беларусі

3 сакавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Яўгеніі Аграновіч-Панамаровай, архітэктара, педагога

4 сакавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Вольгі Нячай (1936 – 2010), кіназнаўцы

75 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Чудзіна, мастака

60 гадоў з дня выхаду газеты “Ніва”, тыднёвіка беларусаў у Польшчы

5 сакавіка – 120 гадоў з дня нараджэння Кандрата Крапівы (сапр. Кандрат Атраховіч; 1896 – 1991), драматурга, байкапісца, прэзаіка, вучонага-мовазнаўцы, грамадскага дзеяча, народнага пісьменніка Беларусі

95 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Фраймана (псеўд. Бярозка; 1921 – 1992), сцэнарыста, драматурга, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Пятра Фея, мастака

7 сакавіка – 130 гадоў з дня нараджэння Усевалода Фальскага (1886 – ?), акцёра, тэатральнага і грамадскага дзеяча

9 сакавіка – 200 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Пагоскага (1816 – 1874), педагога, пісьменніка, выдаўца

120 гадоў з дня нараджэння Янкі Лімановскага

(1896 – 1989), пісьменніка, крытыка, літаратуразнаўцы, тэатральнага дзеяча

10 сакавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Васіля Супруна (1926 – 2007), краязнаўцы, археолага, паэта

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Гасцюхіна, акцёра, заслужанага артыста Расіі, народнага артыста Беларусі

13 сакавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Леаніда Каленіка (1936 – 1997), мастака

80 гадоў з дня нараджэння Расціслава Раманкі, мастака

14 сакавіка – 120 гадоў з дня нараджэння Барыса Звінаградскага (1896 – 1982), мастака, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

85 гадоў з дня нараджэння Паўла Місько (1931 – 2011), прэзаіка

80 гадоў з дня нараджэння Барыса Кузьмічова (1936 – 2000), мастака

16 сакавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Марыі Апанасенкі, танцоўшчыцы, заслужанай артысткі Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Любові Гарэлік, літаратуразнаўцы, крытыка

70 гадоў з дня нараджэння Мікалая Кірычэнкі, акцёра, народнага артыста Беларусі

17 сакавіка – 270 гадоў з дня нараджэння Яна Давіда Голанда (1746 – 1827), кампазітара, прыдворнага капельмайстра ў Радзівілаўскім тэатры ў Нясвіжы, аўтара беларускай аперэты “Агатка”

120 гадоў з дня нараджэння Ізі Харыка (1896 – 1937), паэта. Пісаў на ідыш, беларускай і рускай мовах

80 гадоў з дня нараджэння Леаніда Лапчынскага (1936 – 1994), мастака, педагога

Заканчэнне на с. 36, 69.

Віктар ЖЫБУЛЬ

ТРАКТАРАЗАВОДСКІЯ СТАРОНКІ ЖЫЦЦЯ АНДРЭЯ АЛЕКСАНДРОВІЧА

110

Калі б з вершаў, прысвечаных Мінску, можна было скласці своеасаблівы паэтычны летапіс гісторыі беларускай сталіцы, прыкметнае месца ў ім занялі б творы Андрэя Александровіча (22.01.1906, Мінск – 6.01.1963, Падмаскоўе). У 1920-я гг. паэт, адзін з заснавальнікаў вядомага літаратурнага аб'яднання “Маладняк”, займаў месца лідара ўрбаністычнай плыні ў айчынай паэзіі. Малюнкамі гарадскога жыцця напоўнены яго вершы “Новы Менск” (1923), “Разводдзе” (1923), “Менскі рытм” (1924), “Вуліца” (1925), “Горад раніцой” (1928), “Стары Менск” (1932), “Новаму Менску” (1934), паэма “Дваццаць” (1926) і інш. Пры гэтым амаль недаследаваным застаецца перыяд 1947 – 1949 гг., калі паэт паміж адбыццём двух незаконных пакаранняў жыў і працаваў у новазбудаваным пасёлку МТЗ, што таксама адбілася ў яго творчасці.

...11 лютага 1947 г. рэпрэсаваны Андрэй Александровіч быў датэрмінова вызвалены з Нарыльскага папраўча-працоўнага лагера, што ў Краснаярскім краі Расіі. Нейкі час ён заставаўся жыць у Нарыльску і працаваў у Дудзінскім порце ў якасці вольнанаёмнага супрацоўніка, пра што сведчыць адпаведны пропуск № 2609, захаваны ў асабістым фондзе паэта ў Беларускай дзяржаўнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ. Ф. 97, воп. 1, адз. зах. 95). Пропуск быў выдадзены 22 лютага і сапраўдны да

30 красавіка 1947 г. Неўзабаве паэт атрымаў і магчымасць вярнуцца на радзіму.

У той час разбураны ў вайну Мінск актыўна аднаўляўся, і патрэба ў працоўных кадрах адчувалася бадай паўсюль. Адною з найбольш значных і маштабных будоўляў было ўзвядзенне Мінскага трактарнага завода, а таксама яго пасёлка, які і сёння ўспрымаецца як удалы і гарманічны прыклад горадабудаўніцтва савецкага часу. З 14 чэрвеня 1947 г. пры заводзе пачала выходзіць газета-шматтыражка “Трактор” пад рэдактарствам Міхаіла Кусава. Акурат туды прыбылы з Поўначы А. Александровіч і быў прызначаны літсупрацоўнікам [1].

Пасада вымагала ад паэта і звароту да рэдактарскіх навыкаў, і напісання шматлікіх вершаў да пэўных дат і “на злобу дня”, прычым на рускай мове – бо менавіта на ёй выходзілі сам “Трактор” і заводскі ілюстраваны часопіс (фактычна – нацэнгазета) “Крокодил на тракторном”. Сярод тэкстаў, напрыклад, навагоднія віншаванні рабочым-стаханаўцам, перадавікам вытворчасці электразваршчыку Міхаілу Антоніку, муляру Пятру Дудко, слесару-лякальшчыку Васілю Падольскаму [2, арк. 4 адв. – 5]. Несумленныя працаўнікі, наадварот, траплялі ў вершах А. Александровіча пад агонь крытыкі – аўтар узбройваўся сатырычным пяром. Падпісваўся ён звычайна псеўданімамі А. Андреев і А. Каринин (апошні ўтвораны ад імя паэтавай дачкі Карыны).

Пра што толькі не даводзілася пісаць Андрэю Александровічу! Поўнае як паспяховых дзясятняў, так і нядбайнасцяў і недарэчнасцяў заводскае жыццё падкідвала яму багата тэм і сюжэтаў для вершаў, і часам тэм даволі кур’ёзных. Вось, скажам, старшы бухгалтар разліковай групы па адной ведамасці выдавала адной з супрацоўніц грашовую дапамогу на кармленне дзіцяці, а па другой ведамасці вылічвала ў яе грошы за... бяздзетнасць (“Двойная бухгалтерия”) [2, арк. 5 адв.]. А начальнік інструментальнага цэха прарабляў пэўныя “камбінацыі” з электрашчыткам, у выніку чаго ў ягонай кватэры гарэла яркае святло, а ў суседзяў было цёмна (“Дело мастера боится”) [2, арк. 6]. Навучэнцы рамесніцкага вучылішча № 24, пры патуранні дырэктара, для мыцця падлогі спускалі ваду з ацяпляльных батарэй (“Двухэтажная боль”) [2, арк. 6]. У новых дамах, ужо заселеных, будаўнікі распачалі

Віктар Вячаслававіч Жыбуль – даследчык літаратуры. Кандыдат філалагічных навук (2003). Закончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (2000), аспірантуру пры ім (2003). Працаваў у рэдакцыях часопісаў “Першацвет”, “Роднае слова”, “Arche”. Цяпер вядучы навуковы супрацоўнік Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

мантаж паравога ацяплення і дзеля гэтага былі вымушаны зноў ламаць сцены, каб пракладваць трубы (“Свая рука владыка”) [2, арк. 7]. А дзяжурны манцёр ЖКА кепска выконвала службовыя абавязкі і ў працоўны час больш займалася “фліртамі”, чым справай (“Монтер на проводе”) [2, арк. 8].

Некаторыя сатырычныя вершы А. Александровіч пісаў паводле лістоў, што прыходзілі ў рэдакцыю газеты. Так, напрыклад, адзін з чытачоў даслаў допіс наступнага зместу:

«Строители 5 участка, 2 стройуправления взяли на себя предоктябрьское обязательство и вызвали на соревнование участок № 4. На стене дома № 5 написали лозунг, призывающий к выполнению своего обязательства.»

Вновь назначенный начальник участка тов. Буренков, увидев лозунг, приказал его замазать и немедленно отдал следующее распоряжение: “Для замазывания лозунгов отпустить 10 кгр. олифы и 4 кгр. белил”. Материал получен. Распоряжение Буренкова выполнено.»

Александровіч адгукнуўся вершам “Пришел, увидел, залепил”:

*На стройке лозунги зовут
На боевой, ударный труд.
Самоотверженно борются
За обязательство свое –
Досрочно светлое жильё
Построить тракторозаводцам!*

*Пришел на стройку Буренков,
Увидел лозунги – и сразу
Дал указание:
– Замазать! [2, арк. 4].*

А вось верш “Потерпи, не унывай – скоро вырчит трамвай...” – пра тое, як працякае дах у гарадскім аўтобусе. (Трамвайная лінія да трактарнага завода запрацавала пазней, у 1950 г.) Мы і сёння можам усміхнуцца з’едлівай іроніі паэта:

*Неожиданно, сквозь дыры,
Потекло на пассажиров.
Все сильнее, все крупнее,
Льет на голову, на шею...*

*Суждено мечте свершиться:
День окончив трудовой –
Вам удалось освежиться
Теплой, летнею водицей,
Чистой, свежей, дождевой... [2, арк. 3].*

Хоць такія вершы мелі, так бы мовіць, “вузкасפעцыяльнае прызначэнне”, пісаліся збольшага на замову і зусім не прэтэндавалі, напрыклад, на ўключэнне ў паэтычныя зборнікі, яны цікавыя тым, што ў іх паўстае “непарадны” бок жыцця заводскага пасёлка, апісваюцца праблемы і казусы на шляху будаўніцтва Мінскага трактарнага завода, гарадская рэчаіснасць 2-й паловы 1940-х гг. паказваецца не прыхарошана, а з усімі недахопамі.

З гэтай часткай творчай спадчыны А. Александровіча кантрастуюць вершы, якія ён у 1947 – 1948 гг. пісаў па-беларуску, напэўна, спадзеючыся апублікаваць іх не ў шматтыражцы, а ўжо ў рэспубліканскім друку ў лепшыя часы, – і потым, урэшце, апублікаваў. Частка з іх таксама адлюстроўвае жыццё завода і пасёлка, толькі паказанае ўжо з параднага, урачыстага ракурсу. Вершы аб’яднаныя тэмай пасляваеннага пераўтварэння горада і яго ваколіц, якое адбывалася з вялікім энтузіязмам і шпаркімі тэмпамі, што не магло не ўраджаць. Таму аўтар напоўніў вершы ўзнёслым і радасным настроем, а закрананне тэмы нядаўняга ваеннага мінулага дадае творам адценне гераічнага пафасу. Напісаныя звыклымі вершаванымі памерамі, пераважна ямам, яны вытрыманы ў класічных традыцыях вершаскладання. У іх ужо няма экспрэсіўнай метафарычнасці альбо эксперыментальнага з графікай, уласцівых ранняй творчасці А. Александровіча, затое з’явілася болей канкрэтных дэталей, дзякуючы чаму яны даносяць да нас цікавыя факты з гісторыі Мінска і, натуральна ж, перадаюць каларыт тагачаснай эпохі.

Разглядаючы гэтыя вершы, найбольш мэтазгодна звярнуцца непасрэдна да рукапісаў, пагартаўшы паэтавы сшыткі, што захоўваюцца ў БДАМЛІМ. Рэч у тым, што пазней, калі справа дайшла да друку, А. Александровіч істотна перапрацаваў іх. Паэт нават памяняў пад некаторымі вершамі (“Таполі і сосны”, “Магіла салдата”, “Беларускія ткачы”) датаванне: замест 1948 і 1949 ён пазначыў годам напісання 1956-ы – менавіта такая дата стаіць у кнізе “Выбранае” (1958) [3, с. 159, 162, 164]. Гэта і год стварэння канчатковых варыянтаў, і год першапублікацыі некаторых вершаў (“Звязда”, 1958, 3 жніўня), і год, калі ўпершыню пасля рэабілітацыі А. Александровіч зноў займаеў магчымасць друкавацца. З аднаго боку, аўтар творы палепшыў: скараціў месцы, якія могуць падацца расцягнутымі, прыбраў ідэалагічныя штампы (“На камунізма светлы бе-

раг, / На бераг нашай новай эры / Ён прыйдзе ў песні баявой”), не зусім удалыя вобразы (“І наліваюцца сады / Забавай дашкалят”) і не ўласцівыя беларускай мове лексемы (*мрамар, штукатур, дышам, паток* і інш.). Аднак калі мы хочам лепей уявіць мінскія сацыякультурныя рэаліі часавага зрэзу 1947 – 1949 гг. і тое, як яны творча асэнсоўваліся паэтам менавіта тады, нам лепей звярнуцца акурат да тых ранніх і неперапрацаваных верыянтаў. Яны цікавыя тым, што ўражанні і думкі, якія хвалявалі паэта ў 2-й палове 1940-х гг., адбіты ў іх у свежым, непасрэдным і яшчэ не падрэтушаваным выглядзе, а разам з тым – даносяць да нас пэўныя дадатковыя штрыхі да агульнай карціны пасляваеннага жыцця Трактаразаводскага пасёлка і горада ў цэлым.

Адзін з такіх вершаў – “Таполі і сосны”, дзе праз маналог старых соснаў паэт адсылае да мінулых часоў мясцовасці, на якой быў пабудаваны Мінскі трактарны завод:

*Калісь тут быў гушчар лясны.
Як помнік старыны,
Стаяць дзве цёмныя сасны
Ля завадской сцяны.
Абняўшыся, былыя дні
Успомняць і ўздыхнуць:
– “Ужо лясное цішыні
Нам болей не пачуць.
Які гушчар дрывотны быў!
У гэтым гушчары –
Бывалі ягады, грыбы,
Вадзіліся звяры”* [4, арк. 5].

У наш час раён трактарнага завода – амаль цэнтр Мінска, але ў 1940-я гг. гэтая мясцовасць яшчэ не ўспрымалася як частка горада. Тут быў вядомы з XIX ст. Антонаўскі лес, які атрымаў сваю назву ад імя ўладальніка – архіепіскапа Антонія Зубко (1797 – 1884). Былі ў мясціны і іншыя назвы: Антоніеўскае ўрочышча, Архірэі-скі (з 1923 г. Чырвоны) гай альбо Пустыня. Пры будаўніцтве завода і пасёлка лес часткова высеклі. Захаваная частка гаю пазней была пераўтворана ў парк імя 50-годдзя Вялікага Кастрычніка, адкрыты ў 1967 г. [5, с. 206; 6].

Андрэй Александровіч згадвае пра змены, якія зведалі мясціны пасля вайны:

*Стаяў тут лес, прайшлі гады –
Тут стаў трактараград,
І наліваюцца сады
Забавай дашкалят.*

*Ліецца подых веснавы,
Звон маладосці скрозь.
Дык слаўце ў радасці і вы
Вясну і маладосць!..*

*Між цэхаў вуліцы, як сад.
Па гарадскім двары*

*Штодня, пад воплескі прысад,
Праходзяць трактары* [4, арк. 6].

Удакладнім: першы айчыны трактар “Беларусь” сышоў з канвеера МТЗ 14 кастрычніка 1953 г. Значыць, у 1948 г. А. Александровіч альбо пісаў пра трактары небеларускай вытворчасці, пабачаныя на мінскіх вуліцах, альбо проста ўяўляў сабе карціну недалёкай будучыні. Але калі на момант напісання верша гэта было яшчэ марай, то ў 1956-м – годзе публікацыі – усё ўспрымалася ўжо як спраўджаная рэальнасць: гісторыя беларускай індустрыі стваралася проста на вачах.

Падобны настрой прысутнічае і ў вершы “На трактарным у нас” [7, с. 5 – 5 адв.]. Здавалася б, асаблівых знаходак у іх няма: звычайная “вытворчая лірыка” з жаночым вобразам у цэнтры. Аднак у 1948 г. верш успрымаўся як прысвячэнне дзяўчатам нязнанага дагэтуль на Беларусі роду дзейнасці – трактарабудаўніцам. І аўтар уключае не проста працавітых дзяўчат, а менавіта дзяўчат з МТЗ, адначасова захапляючыся самім фактам, што ў БССР з’явіўся свой трактарны завод.

Дарэчы, ужытае ў вершах Андрэя Александровіча найменне *Трактараград* (варыянты: *Трактарагорад, Трактарград*), якім называлі і сам завод, і яго пасёлак, было папулярнае ў паэтаў таго часу – яно сустракаецца ў творах А. Астрэйкі, П. Броўкі, П. Валкадаева, А. Вялюгіна, П. Глебкі, А. Куляшова. Апісвае Андрэй Александровіч у вершы і старыя сосны ля заводскай сцяны, і нядаўна пасаджаныя маладыя таполі. Верш створаны амаль семдзесят гадоў таму, але апетыя паэтам дрэвы каля завода захаваліся дагэтуль.

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Маракоў, Л.** Александровіч Андрэй / Л. Маракоў // Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі. 1794 – 1991 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.marakou.by/by/davedniki/represavanyya-litaratary/tom-i?id=19216>. – Дата доступу : 18.12.2015.
2. **БДАМЛІМ.** – Фонд 97. – Воп. 1. – Адз. зах. 15 (Александровіч А. Вершы на рус. і бел. мовах, надрук. у газ. “Трактор” і ілюстр. час. “Крокодил на тракторном”. Газ. выразкі, рукапіс, аўтограф. 1947 – 1948).
3. **Александровіч, А.** Выбранае. 1921 – 1956 / А. Александровіч. – Мінск : Дзярж. выд-ва БССР, 1958.
4. **БДАМЛІМ.** – Фонд 97. – Воп. 1. – Адз. зах. 14 (Александровіч А. Сшытак вершаў. Аўтограф. 1944 – 1953).
5. **Мінск :** Энцикл. справочник; изд. 2-е, доп. и перераб. – Минск : БелСЭ, 1983.
6. **Боянков, П.** То, что имеем, досталось дорогой ценой / П. Боянков // Минский курьер. – 2005. – 12 мая [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://minchanin.esmasoft.com/walks/tractor/article.html>. – Дата доступа : 18.12.2015.
7. **БДАМЛІМ.** – Фонд 97. – Воп. 1. – Адз. зах. 12 (Александровіч А. Сшытак вершаў. Аўтограф. 1941 – 1952).

Алесь БЕЛЬСКИ

БЕЛАРУСЬ ЯК НАЦЫЯНАЛЬНЫ КОСМАС

ПРА КНИГУ “ЗЯЛЁНЫ ЛІСТОК НА ПЛАНЕЦЕ ЗЯМЛЯ” ЯНКИ СІПАКОВА

Пачну з асабістага. Мая стрыечная сястра Тамара Пракопаўна, якая прыехала з Кіева і колькі часу жыла ў Мінску, неяк прызналася пра даўняе ўражанне, якое зрабіла на яе выява Беларусі на фізічнай карце свету: такая маленькая, невялічкі зялёны лісток. Яна так сказала, не ведаючы, што паводле абрысаў нашу краіну часта параўноўваюць з кляновым лістком. Мне адразу згадалася кніга “Зялёны лісток на планеце Зямля” (2010) Янкі Сіпакова, якая як найлепей прыдалася для знаёмства маёй родзічкі з Беларуссю. Я пачаў чытаць сястры кнігу Я. Сіпакова – і яна адчула ўзнёслы і вельмі паэтычны хваласпеў беларускай зямлі. “Ой, як це чудово!” – паслухаўшы колькі хвілін, усклікнула яна. Сапраўды, уступнае слова аўтара гучыць як цудоўная сардэчная песня і велічны гімн роднай зямлі:

“Любая Радзіма! Вельмі шаноўная мая Беларусь! Маці наша родная – усіх нас разам і кожнага паасобку! Нізка схіляюся перад табою ў пашане ўжо толькі за тое, што ты заўсёды была, заўсёды ёсць і заўсёды будзеш. І калі думаеш пра цябе, і калі часам забываешся – ты спрадвеку з намі!

Твае палі – самыя хлебадайныя, твае лугі – самыя духмяныя, твае аблогі – самыя высокія, твае вятры – самыя ласкавыя, твае крыніцы – самыя чыстыя, твае лясы – самыя прыгожыя, твае людзі – самыя добрыя, а твая зямелька – як лекі нам: прыкладзі да раны – адразу ўсё заживае...”

Здаецца, гэтая кніга недаацэненая, пра яе пісалі досыць мала. Праўда, яна трапіла ў школьную праграму па беларускай літаратуры (2012), што, безумоўна, радуе.

Янка Сіпакоў апавядае эмацыйна, вобразна і натхнёна, піша з вялікай любоўю і цеплынёй да Радзімы-Беларусі. “Зялёны лісток на планеце Зямля” – творчы праект, які задумваўся аўтарам як папулярнае выданне найперш для школьнікаў і моладзі. На пачатку апаведу аўтар так кажа пра галоўную мэту сваёй працы: «Хачу, каб выраз “Танаруся тым, што я беларус”, таксама стаў дэвізам маіх суайчыннікаў». Аўтар абуджае ў чытачоў пачуццё нацыянальнай самасвядомасці і гонару за сваю Радзіму.

Адчуваецца, што па аналогіі з нарысам “Зямля пад белымі крыламі” У. Караткевіча Я. Сіпакоў шукаў уласнае метафарычнае вызначэнне роднага краю. Кніга атрымалася гэткай жа змяс-

тоўна насычанай, цікавай і спазнавальнай, як і нарыс-эсэ У. Караткевіча. Свет нацыянальнага быцця разгледжаны аўтарам у самых разнастайных аспектах, на аснове дакументальных звестак, гістарычных экскурсаў, багатага этнаграфічнага і культуралагічнага матэрыялу. Уражвае эрудыцыя, універсальнасць ведаў пісьменніка, яго талент лёгкага, нязмушанага і займальнага апаведу, стылістычнае майстэрства.

“Зялёны лісток на планеце Зямля” – краязнаўча-гістарычны нарыс, напісаны ў эсэістычнай літаратурна-мастацкай форме. Ён уяўляе з сябе арганічны сплаў лірычна-апавядальнага і дакументальнага пачаткаў. У аснове кнігі ляжыць багаты фактаграфічны матэрыял, сабраны, пералапачаны і прадумана адабраны ў адпаведнасці з канцэптуальнай пабудовай нацыянальнай карціны свету.

Усе нататкі ў кнізе можна згрупаваць па наступных асноўных тэмах: прырода, гісторыя, этнаграфія, культура Беларусі. Усе разам яны складаюць цэласны нацыянальны вобраз свету. Асвятляючы тую ці іншую тэму, аўтар цесна спалучае сучаснае і мінулае, у яго полі зроку – славытыя і значныя імёны, факты, падзеі, лічбы, з’явы, набыткі і дасягненні. Кніга Я. Сіпакова – шырокі выхад у беларускую прастору,

вандроўка па Космасе роднай зямлі. Письменнік стварыў літаратурна-мастацкую энцыклапедыю народнага жыцця, прыроды, гісторыі і культуры нашай Бацькаўшчыны. Гэта збор, здавалася б, неўмяшчальнага багацця. Перад намі паўстае макрасвет беларускага этнакультурнага ландшафту, раскрываецца ва ўсёй паўнаце вялікі і багаты змест бытавання нашага народа. У духоўным вымярэнні наша зямля і яе народ – з’явы вялікага маштабу і асаблівай значнасці для ўсяго чалавецтва. Бо гаворка ідзе пра адзіную ў сваім родзе нацыянальную прастору, своеасабліваць народнай душы, адметныя культурныя здабыткі і надзвычай каштоўную спадчыну. Мы, беларусы, і наша зямля-радзіма – адны такія ў свеце: унікальныя, самабытныя, непаўторныя. Паняцце “нацыянальны космас” першы ўвёў ва ўжытак і пачаў ім актыўна карыстацца Г. Гачаў, аўтар ідэя-канцэпцыі “нацыянальных вобразаў свету”, якая знайшла ўвасабленне ў яго кнігах “Национальные образы мира: общие вопросы” (1988), “Национальные образы мира: Космо-Психо-Логос” (1995) і інш. Маючы на ўвазе будову, уладкаванне свету, Г. Гачаў адзначае, што “кожны народ... творыць па-свойму асаблівы космас”.

Самае асноўнае, галоўнае, што прадвызначае нацыянальнае аблічча краіны, – ландшафт, прырода, краявіды. Родная зямля – жыватворная крыніца матэрыяльнага дабрабыту і духоўнага свету народа. З малых гадоў прырода-маці ўзгадоўвае чалавека, фарміруе яго характар. Надзвычай вобразна акрэсліў Я. Сіпакоў прасторавыя каардынаты і прыродныя ўмовы нацыянальнага быцця беларусаў: “Краявіды нашы спакойныя, мясцовасць – разнастайная, расліннасць на поўдні – вясёлая, на поўначы – задумлівая. Раўніны – прывабныя, узгоркі – прыгожыя, забалочаныя мясціны – таямнічыя, лясы – супакальныя... Наша зямля – гэта пашы, лугі, лясы і вада. Гэта – збажына, трава, бярозы, ліпы і елкі, кветкі і матылі на іх”. Свет беларускай прыроды ў сваім багацці, разнастайнасці і непаўторнай адметнасці паўстае з раздзелаў кнігі “Наша зямля”, “Наша вада”, “Нашы камяні”, “Нашы лясы”, “Нашы дарогі”, “Нашы вятры, дажджы, маразы”, “Наша флора”, “Наша фаўна”, “Наша неба, наш космас”, “Наш каляндар”. Уяўленне пра беларускі этнакосмас узбагачаюць раздзелы “Наша міфалогія”, “Наша ежа”, “Нашы хаты”, “Як мы апрацаем”, “Нашы святы”, “Нашы песні”. Па-за ўвагай аўтара не застаюцца найбольш важныя аспекты матэрыяльнага і духоўнага жыцця беларусаў, іх этнічнага паходжання, традыцыйнай абраднасці, старажытных уяўленняў, працоўных заняткаў, песеннага і іншых відаў мастацтва. Краізнаўчы дыскурс пашыраюць раздзелы “Нашы святыні і сімвалы”, “Нашы гарады

і мястэчкі”, “Наша здароўе і лекі”, “Нашы кнігі”, “Нашы святыя”, “Нашы межы і нашы дзяржавы”, “Наша культура і літаратура”. Письменнік, вылучаючы найбольш значныя культурныя і духоўныя дасягненні Беларусі, на эмацыйна-публіцыстычнай хвалі заключае: “Народ павінен паважаць свой дух і сваю душу. Свае скарбы і свае каштоўнасці...” Як можна пераканацца, письменнік увасобіў шматоблічную і размаітую карціну нацыянальнага свету.

“У кожным космасе складваецца і асаблівы Логас – нацыянальнае светаразуменне, логіка”, – лічыць Г. Гачаў. Апрача стварэння, так бы мовіць, вонкавага партрэта Беларусі з яе ландшафтам і іншымі атрыбутамі, письменнік меў іншую звышзадачу: акрэсліць асноўныя рысы нацыянальнага светабачання і светаразумення беларусаў, пазначыць асаблівасці іх менталітэту і характару, выявіць глыбінныя вытокі роднай мовы, паказаць духоўную сутнасць веры, звычайў і традыцый нашага народа – карацей, раскрыць унутранае багацце беларускай душы. І з такой задачай аўтар справіўся. Разважаючы пра склад і асаблівасці беларускага нацыянальнага псіхалогасу, Я. Сіпакоў адзначае: «Пра нас звычайна пішуць і гавораць: “Беларусы – народ добры, шчыры, цярылівы, мудры, памяркоўны, спагадлівы, працавіты, паслухмяны, дабрадушны, сумленны”. ... Усё гэта правільна. Але ж такіх характарыстык для нас малавата. Мы яшчэ і вясёлыя, і гордыя, і непрымірныя. Мужныя і ваяўнічыя. Хоць самі ні на кога не нападзілі, ні з кім не пачыналі войнаў. Ніколі! Заўсёды толькі абараняліся. Але абараняліся спрадвек апантана, шчыра». У раздзеле “З чаго мы смяемся” ўзнаўляецца стыхія беларускага народнага смеху. Сцвярджаючы пра мужны, гераічны нацыянальны характар беларусаў падмацоўваецца гістарычнымі прыкладамі і аргументаванымі выкладкамі ў раздзелах кнігі “Нашы людзі”, “Нашы замкі”, “Нашы войны”.

Такім чынам, “Зялёны лісток на планеце Зямля” – надзвычай каштоўная радзімазнаўчая і беларусазнаўчая кніга, уводзіны ў наш нацыянальны Космас.

Пасля выхаду эсэ “Зялёны лісток на планеце Зямля” з друку і менш чым за год да сыходу ў вечнасць Янка Сіпакоў даслаў мне асобнік кнігі з дарчым надпісам. У аўтографіе ён прызнаўся: “...дасылаю гэтую вельмі дарагую мне кнігу”. Напэўна, аўтар спадзяваўся не толькі на маё прачытанне, але і на водгук. Пры жыцці Івана Данілавіча я не паспеў напісаць рэцэнзію. Даводзіцца толькі шкадаваць, што спазніўся. Гэтая кніга письменніка была адной з апошніх, развітальнай, яна стала кнігай-запаветам для новых пакаленняў беларусаў.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ЭКЗІСТЭНЦЫЙНЫЯ ПРАБЛЕМЫ Ў ЛІРЫЦЫ ЯНКІ СІПАКОВА

УДК 821.161.3-14*Я.Сіпакоў:141.32

Лірыка Янкi Сіпакова (15 студзеня 1936 г. – 10 сакавіка 2011 г.) вызначаецца яркім жыццесцвярджальным пафасам і гуманізмам, у многіх вершах творцы гучыць роздум над праблемамі, што тычацца чалавечай экзистэнцыі. Гэтае паняцце ўбірае ў сябе ўсё, што звязана з духоўным вопытам, з гранічнымі пытаннямі (жыцця і смерці, існавання і яго сэнсу), вырашыць якія альбо цяжка, альбо немагчыма, бо яны цесна звязаны з пошукамі вечнага сэнсу, балансавання на мяжы свядомага і несвядомага. Смерць, страх, адзінота, пакуты, пошук сэнсу жыцця, свабода і выбар, спасціжэнне ўласнага “я”, каханне, шчасце і расчараванне – быццёва важныя паняцці, спасціжэнне якіх дазволіць больш глыбока зразумець філасофска-эстэтычную канцэпцыю паэта.

Янка Сіпакоў захоўвае веру ў перамогу дабрыні, святла і чалавечнасці над абсурднасцю і смерцю. Нездарма даследчыца Л. Ламека назвала творцу выратавальнікам чалавечай душы і яе мудрым творцам [1, с. 5]. Лірычны свет паэта поўніцца болям і трывогай за чалавецтва і лёс планеты: “Што з табой, свеце мой любы, – / На што ты гадуеш бяду?” [2, с. 238]. Занепакоенасць і хваляванне за ўсіх жывых істот нараджаецца ў душы не толькі ў аўтапсіхалагічнага лірычнага героя. Так, у вершы “Выступленне Зямлі на канферэнцыі па раззбраенню” сама планета персаніфікуецца і адчувае боязь з-за магчымага скону ад рукі ўласных дзяцей:

*Каб у грудзях не стрывожыць
Склады атамных выбухаў,
Я ўздыхнуць як трэба баюся
І кручуся ўсё асярочней...
.....
Мне страшна, мой сыне, самой,
Што з неба – блакітнай яблыні –
Зоры – саспелыя яблыкі –
Мая смерць атрасе
Усе [3, с. 153].*

Заклапочанасць гучыць у вершах “Блакітная геаграфія”, “Зялёны ліст”, “Сусветнае” і інш. Паэт разважае не абстрактнымі катэгорыямі, яго гуманізм скіраваны на любую жывую душу. Для яго няма розніцы ў маштабах, памерах і відах “носьбітаў” гэтай субстанцыі – усякая жывая адзінка аднолькава істотная і важная: Зямля “хоць такая вялікая, / А ўсяго пясчынка сусвету” [4, с. 17]; чалавек “чалавеку / Сваяк найблізкі – па крыві” [5, с. 291]; матылёк “нарадзіўся з болям нездарма, / З любоўю да святла неадбалелай” [4, с. 17]. А праз вобраз адзінокай японскай вішні (верш “Імгненне”), якая перажыла выбух атамнай бомбы ў 1945 г., Я. Сіпакоў спрабуе

асэнсаваць катастрофу Хірасімы, праз адзінкавае падкрэсліваючы сусветны маштаб трагедыі.

Сэрца – універсальны сімвал любові, дабрыні і чалавечнасці – у лірыцы паэта не толькі становіцца адным з цэнтральных вобразаў, але і пашырае кола традыцыйных значэнняў. Да прыкладу, у вершы “Сэрца – ты спрасаваны стагоддзямі порах...” гэты вобраз атрымлівае дадатковую канатацыю своеасаблівага механізма: “...міна незвычайнай дакладнасці: / Яно не разрываецца ад вялікага гора, / А ўрываецца ад маленькай радасці” [4, с. 38]. У наданні сэрцу такой выключнай ролі адчуваецца водгалас так званай філасофіі сэрца, якую ў свой час сфармулявалі рускія філосафы-багасловы П. Юркевіч, П. Фларэнскі, Б. Вышаслаўцаў. Згодна з меркаваннем П. Юркевіча, “сэрца чалавечае разглядаецца як цэнтр усяго цялеснага і духоўнага жыцця чалавека, як найістотнейшы орган і найбліжэйшае змясцілішча ўсіх сіл, адпраўленняў, рухаў, жаданняў, адчуванняў і думак чалавека з усімі яго накірункамі і адценнямі” [6, с. 69]. У лірыцы Я. Сіпакова сэрца таксама выступае цэнтрам усіх пачуццяў і перажыванняў: “Божа мой, вызвалі ты мяне ад сэрца: / Відаць, зараз гэта найвялікшая раскоша і асалода – / Нічога не адчуваць...” [5, с. 348]. Падобная функцыя належыць і **душы**: “Дзе нам баліць, там і душа: / З душы ўвесь чалавек сабраны” [5, с. 301]. Як бачым, у філасофска-эстэтычнай сістэме паэта гэтыя паняцці атаясамліваюцца, а не знаходзяцца ў адносінах падпарадкавання.

Цікава, што паэтычнай творчасці Я. Сіпакова не ўласціва рэфлексійнасць. Лірычны герой пазбаўлены самазасяроджанасці і неабходнасці ў споведзі, яго медытацыя ў большасці выпадкаў скіравана на знешні свет і яго праявы. Менавіта ў наваколлі суб’ект знаходзіць адбітак усіх сваіх пачуццяў, іншымі словамі, мікракосм у паэта выступае люстраным адбіткам макракосму. Прычым дзяпазон адчуванняў Я. Сіпакова нашмат шырэйшы за дзяпазон звычайнага чалавека, пазбаўленага асаблівай чуйнасці да таго, што адбываецца ў свеце.

У рэдкія моманты лірычны герой усё ж звяртаецца да асэнсавання сваіх інтымных перажыванняў. Але рэфлексіі над уласным станам звычайна падмяняюцца яго канстатацыяй: “Я выплываю з адзіночаты, / Нібы з халоднай глыбіні” [3, с. 116]. Альбо: “Мой агонь пастарэў на год, / Маё вогнішча вечарэ” [5, с. 292]. Нячастыя прызнанні-жаданні лірычнага героя даказваюць, з аднаго боку, тонкасць яго адчуванняў, з другога – непарыўнасць сувязі з прыродным і чалавечым светам (вершы “Апошні год свой

дрэвы адчуваюць...”, “Я вельмі хачу ў мінулае...”, “Ёсць жа людзі: пагляд – нібы ў кобры...” і інш.). Асобнае месца ў паэзіі Я. Сіпакова займае асэнсаванне ўласнай свабоды, якая ва ўяўленні творцы паўстае як заўсёды антыпод рабству:

*Я выходжу з раба накрысе,
З-пад пачцівасці выбіраюся.
Выпрамляюся, выпраўляюся
І здзіўляюся: я ж як і ўсе* [5, с. 296].

Трэба заўважыць, што катэгорыя **свабоды** як неабходнасці часта асэнсоўваецца праз свядомасць іншых істот. Важнае месца тут займаюць вобразы ваўка і ваўчыцы (вершы “Скарга прыручанага ваўка”, “Ваўчыца ў звярынцы”): “Дарагі таварыш дырэктар, / Адпусці са звярынца на волю, / Я хачу наглытацца ветру / І снегу / Уволю” [3, с. 129].

Дарэчы, такое важнае экзістэнцыйнае паняцце, як **скон**, выступае ў лірыцы творцы праз мінімальную колькасць згадак самога слова *смерць*. Асэнсоўваючы праблему, Я. Сіпакоў як быццам адмаўляе саму з’яву памірання, не верыць у канечнасць існавання (вершы “Вы кажаце, ён памёр?..”, “Як жа хораша ўваліцца...” і інш.). Больш за тое, патайбаковы свет у паэта прыраўноўваецца да роднага дому:

– А дзе ж ваш дзед Адам?
– Памёр, дзіцятка.
.....
Сказаў: “Ну, баба, даганяй,
пайду я ўжо дамоў” [5, с. 196].

Лірычныя рэфлексіі творцы, скіраваныя больш на знешні, чым на ўнутраны свет, вынікаюць таксама з асэнсавання такога экзістэнцыйнага пытання, як **сэнс жыцця**. Менавіта тут праяўляецца ўвесь драматызм паэзіі Я. Сіпакова. Засяроджанасць на з’явах знешняй рэчаіснасці ў процівагу ўнутраным медытацыям дазволіла яму вылучыць істотнае: “Як страшна ўсё-ткі, мусіць, нараджацца / Нам з цемрыва ў акіяна святла” [3, с. 6]. Але ілюзія святла падманная, таму што жыццё адначасова – татальны боль: “А болю – цесна болю: ў свеце / Перанаселенасць на боль” [5, с. 295]. Трывога з-за бяздушнасці сучаснага соцыуму і недасканаласці свету – лейтматыў лірыкі творцы, які бачыць выйсце толькі ў спачуванні, бясконцай дабрыні і цяплівасці чалавека (вершы “Сусветнае”, “Трывогі свету нам не глушыць...”, “Асенняе раўнадзенства” і інш.).

Вялікае значэнне ў паэзіі Я. Сіпакова надаецца **каханню**. Прычым гэтае пачуццё, звычайна шчаслівае і ўзаемнае, дапамагае лірычнаму герою пераадолець балансаванне ўласнай экзістэнцыі паміж уладкаванасцю і неўладкаванасцю жыцця, упэўненасцю і няўпэўненасцю ў сабе і свеце: “І дзе б мы ні ўмярзлі на планеце – / Каханне ўсюды гнёзды ў нас віло” [5, с. 368]. Каханне ў філасофскай сістэме

паэта мае большую аксіялагічную вартасць, чым свабода (“Каханне – клетка? Дык такой бяды – / Хутчэй туды, хутчэй хачу туды, / Абы з табой – хай і ў няволю, ўрэшце...” [5, с. 368]), бо само жыццё неаддзельнае ад магчымасці любіць: “Любіць цябе – як усё роўна жыць” [5, с. 369].

Не менш важны ў лірычнай творчасці Я. Сіпакова феномен **шчасця**, своеасаблівага выйсця з экзістэнцыйнай абсурднасці існавання (вершы “Калі ад шчасця захмялелы...”, “Адказ на анкету”, “Мір” і інш.). Ва ўяўленні творцы шчасце – просты радасці штодзённага існавання: “Цішыня... Спявае птушка... / Сонца... Промень на шчацэ...” [5, с. 307]. Альбо:

*Іду звычайнаю сцяжынай
Па лузе звыклым ля ракі.
Звычайны ветрык лапчыць дрэвы,
Звычайны веташок вісіць...
.....
А я іду такі шчаслівы –
Нібы вяртаюся з вайны* [5, с. 310].

Адна з найважнейшых экзістэнцыйных праблем для паэта – **нацыянальная самаідэнтыфікацыя**, пытанне “Хто мы такія і ці многа мы перажылі?” [5, с. 342]. Я. Сіпакоў адказвае на яго, сцвярджаючы важнасць гістарычнай памяці і разумення неаддзельнасці чалавека ад Радзімы, даводзячы, што ўсведамленне сябе часткай народа – перадумова шчасця: “Зразумееш, ты – народ, / Крык, як радасць, не стрымаеш” [5, с. 341]. Асэнсаванне нацыянальных пытанняў займае вялікае месца ў вершах “У гасцях”, “Да біяграфіі майго народа” і інш.

Такім чынам, зварот Янкі Сіпакова да экзістэнцыйных праблем паўстае заканамерным і натуральным. Лірыка творцы, характарызуецца элегічна-рамантычным модусам мастацкасці, поўніцца роздумам пра лёс чалавецтва і безабароннасць планеты, бяздушнасць сучаснага соцыуму. Нягледзячы на традыцыйнае вырашэнне гэтых пытанняў праз зварот да катэгорый свабоды, кахання, шчасця і веры ў непераможнасць жыцця, гуманізм паэта не абстрактны. Мікракосм лірычнага героя выступае адбіткам макракосму.

Спіс літаратуры

1. Ламека, Л. Неспатольная прага крыла / Л. Ламека // Сіпакоў, Я. Выбраныя творы : у 2 т. / Я. Сіпакоў. – Мінск : Маст. літ., 1995. – Т. 1 : Паэзія. – С. 5 – 10.
2. Сіпакоў, Я. Выбраныя творы : у 2 т. / Я. Сіпакоў. – Мінск : Маст. літ., 1995. – Т. 1 : Паэзія. – 431 с.
3. Сіпакоў, Я. Дзень : Лірыка / Я. Сіпакоў. – Мінск : Беларусь, 1968. – 168 с.
4. Сіпакоў, Я. Лірычны вырай : Вершы / Я. Сіпакоў. – Мінск : Беларусь, 1965. – 88 с.
5. Сіпакоў, Я. Вочы ў вочы : Выбраная паэзія / Я. Сіпакоў. – Мінск : Маст. літ., 1978. – 384 с.
6. Юркевич, П. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия // Философские произведения / П. Юркевич. – М. : Правда, 1990. – С. 69 – 103.

Анастасія АНЦІМОНІК.

АСЭНСАВАННЕ ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЫ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА Ў НАВУКОВАЙ ДЗЕЙНАСЦІ МІХАСЯ МУШЫНСКАГА

У артыкуле даецца аналіз і сістэматызацыя творчай спадчыны М. Гарэцкага ў даследчай дзейнасці прафесара М. Мушынскага.

Ключавыя словы: *М. Гарэцкі, М. Мушынскі, аналіз, сістэматызацыя, проза, тэксталагія, гарэцказнаўства.*

This article attempts to analyze and classify M. Haretski's creative heritage in professor M. Mushinski's research work.

Імя Міхася Іосіфавіча Мушынскага (нар. 24 студзеня 1931 г.), літаратуразнаўцы, тэкстолага, крытыка, члена-карэспандэнта НАН Беларусі, доктара філалагічных навук, прафесара, шырока вядома ў Беларусі. За 60-гадовую навуковую дзейнасць ён не толькі заслужыў павагу калег, але і стаў бясспрэчным аўтарытэтам сярод новага пакалення навукоўцаў. Як трапна заўважыў В. Рагойша, «Мушынскаму-даследчыку ўласціва імкненне заўсёды ісці сваім шляхам, непратаптанымі сцежкамі, «араць цаліну» – шукаць новыя падыходы да вывучэння такой складанай матэрыі, якой з'яўляецца мастацкая літаратура, форма вобразнага спасціжэння навакольнай рэчаіснасці і ўнутранага свету чалавека» [1, с. 3].

Наватарствам для 1960-х гг. лічылася выкарыстанне паняцця «творчая гісторыя мастацкага шэдэўра» ў кантэксце даследавання літаратурнай спадчыны пісьменнікаў. І ўжо ў 1963 г. М. Мушынскі абараніў дысертацыю «Творчая гісторыя паэм Якуба Коласа «Новая зямля» і «Сымон-музыка»». У 1970-я ён актыўна папулярываваў такі дакументальна-літаратурны жанр, як «летапіс жыцця і творчасці пісьменніка». А таксама ішоў насустрач магчымым праблемам, звяртаючыся да імёнаў, выкрасленых з

літаратурнай спадчыны нашай краіны, абвешчаных забароненымі, на шчасце – часова.

У шэрагу такіх – імя Максіма Гарэцкага. Паводле афіцыйных папер, расстралянага за тое, што нібыта «будучы ворагом савецкай улады в тэчэнні р'яду лет пр'оводил контр'еволюц'іонную работу, высказывал террористические и контр'еволюционные намерения, работая учителем школы обрабатывал учеников в контр'еволюционном духе» [2, с. 68]. Толькі ў 1957 г. дзякуючы шматлікім намаганням родных – брата Гаўрылы Гарэцкага, дачкі Галіны Гарэцкай і пляменніка Радзіма Гарэцкага – слаўнае імя пісьменніка М. Гарэцкага вярнулася ў літаратурную прастору краіны. З вялікай асцярожнасцю ставіліся да яго спадчыны чыноўнікі і людзі, настроеныя на стары лад. Першы збор твораў «Выбранае», што выйшаў у 1960 г., суправаджаўся прадмовай А. Семяновіча, даследчык сцвярджаў: «Літаратурная спадчына Максіма Гарэцкага невялікая. Яна складаецца з якіх двух дзясяткаў апавяданняў, некалькіх аповесцей, запісак і шэрагу невялікіх сцэнічных твораў. Яго п'яру належыць таксама літаратурная праца «Гісторыя беларускае літаратуры»... Шмат якія творы да нашага часу гучаць ужо архаічна, яны не могуць задаволіць сучаснага чытача ні сваім зместам, ні эстэтычнымі якасцямі» [3, с. 3]. У прадмове істотна заніжаны вартасці твораў М. Гарэцкага; не згадваюцца раманы «Віленскія камунары», «Камароўская хроніка», драматызаваная аповесць «Антон», публіцыстычныя творы, перакладчыцкая і педагагічная дзейнасць. Аповесць «Дзве душы» атрымала цалкам негатыўную ацэнку. Такім чынам, творчасць М. Гарэцкага не была прынята афіцыйнай крытыкай з захапленнем і жаданнем разгадаць таямніцы прозы. Аднак гэта не спыніла маладых і амбіцыйных літаратуразнаўцаў. Разуমেючы сапраўдную каштоўнасць творчасці М. Гарэцкага, яны працягвалі працу па вяртанні спадчыны пісьменніка чытачу.

У 1963 г. у часопісе «Полымя» (№ 2) родны брат пісьменніка Г. Гарэцкі размясціў «Успаміны пра брата». А ў двух наступных нумарах друкаваўся раман-хроніка «Віленскія камунары» з прадмовай М. Лужаніна: «Мы, у першую чаргу літаратары, літаратуразнаўцы і мовазнаўцы, як

след яшчэ не прачыталі Гарэцкага. А пара... каб гэты мастак буйнога, сапраўды-такі “самароднага”, не падобнага на нічый іншы, таленту стаў на сваё заслужанае, але так і не здабытае пры жыцці месца» [4, с. 15].

Актыўнасць навукоўцаў мела плён: высокая ацэнка твораў М. Гарэцкага нарэшце прагучала на вечары ў Саюзе пісьменнікаў БССР 28 лютага 1968 г., прысвечаным 75-й гадавіне з дня нараджэння празаіка. Было прынята рашэнне стварыць Камісію па літаратурнай спадчыне М. Гарэцкага. У гэтым жа годзе выйшла першая манаграфія “Максім Гарэцкі” (1968) аўтарства Дзмітрыя Бугаёва.

Міхась Мушынскі актыўна далучыўся да працы па вяртанні спадчыны класіка беларускай літаратуры і ў 1969 г. пры складанні “Гісторыі беларускай дакастрычніцкай літаратуры” цэлы раздзел прысвяціў дарэвалюцыйнай творчасці М. Гарэцкага.

У 1971 г., працуючы над раздзелам у калектыўнай манаграфіі “Беларуская савецкая проза: раманы і апавесці”, у дачыненні да творчасці М. Гарэцкага пісаў: «У першай палове 30-х гг. выяўляюцца адчувальныя сімптомы ўтварэння яшчэ адной жанравай формы, іншай тыпалагічнай разнавіднасці, шмат у чым адрознай, непадобнай на дынамічны, вострасюжэтны раманы. Мы маем на ўвазе творы, у якіх назіраецца ўзмацненне эпічных тэндэнцый, адбываецца эпізацыя жанру рамана. Гэты працэс можна прасачыць на прыкладзе раманаў “Праз гады” П. Галавача, “Бацькаўшчына” К. Чорнага, “Віленскія камунары” і “Камароўская хроніка” М. Гарэцкага» [5, с. 131].

Важным этапам для гарэцказнаўства стала знаёмства М. Мушынскага з Радзімам Гарэцкім, пляменнікам пісьменніка. З узнікненнем творчага тандэма гарэцказнаўства выйшла на новы этап развіцця. У кнізе “Жыццёвы меланж” Р. Гарэцкі з нагоды 80-годдзя М. Мушынскага з цеплынёй адзначае: “Для мяне Міхась Восіпавіч... вельмі блізкі і дарагі як адзін з заснавальнікаў гарэцказнаўства – так ён сам называе вывучэнне жыцця і творчасці братаў Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх, – для чаго, не шкадуючы сіл і энергіі, зрабіў вельмі многа... Асабліва цеснае супрацоўніцтва і сяброўства ў нас завязалася пасля святкавання 100-годдзя Максіма Гарэцкага ў 1993 г. З таго часу рэгулярна пачалі праводзіцца Гарэцкія чытанні, галоўным матарам якіх стаў Міхась Восіпавіч” [6, с. 413 – 414].

Слова “матор” падабрана даволі трапна, бо менавіта М. Мушынскі дзякуючы прафесійным здольнасцям аналітыка і інтуіцыі навукоўца знаходзіць белыя плямы ў даследаванні твораў М. Гарэцкага і стымуляе да дзеяння мала-

дых літаратуразнаўцаў. З першых пасяджэнняў Гарэцкіх чытанняў ён стаў акрэсліваць шэраг праблем, важных для развіцця гарэцказнаўства, ставіць перад калегамі перспектывныя задачы і, безумоўна, сам актыўна працаваў на ніве сістэматызацыі ўжо даследаванага матэрыялу.

Так, для выступлення на першых Гарэцкіх чытаннях (1994) ён узяў за галоўны аб’ект аналізу маладаследаваны на той час раманы “Камароўская хроніка”, а на другіх выступіў з разглядам твора “Віленскія камунары”, які яшчэ доўга будзе выклікаць “розначытанні” і супярэчлівыя трактоўкі ў навукоўцаў.

Паказальнае выступленне М. Мушынскага і на першых міжнародных Гарэцкіх чытаннях (1996), дзе літаратуразнаўца прапанаваў даклад “Перыядызацыя творчасці Максіма Гарэцкага як прадмет літаратуразнаўчага даследавання”. Як добры знаўца гісторыі развіцця літаратуразнаўства М. Мушынскі адзначыў, што праблема выклікана непрыманнем ранейшай заідэалагізаванасці літаратурнай навукі і адсюль спрошчанасцю трактоўкі: “Так, напрыклад, суднасенасць светапогляду і творчага метаду разумелася дагматычна, у вульгарна-сацыялагічным духу: ад творцаў мастацкіх каштоўнасцей патрабавалася, каб усе яны мелі адзіны светапогляд – марксісцка-ленінскі, а даследчыкі закліканы былі спрыяць паспяховаму засваенню перадавога вучэння шляхам падтрымкі ідэйна сталых твораў і крытыкай твораў ідэйна нявытрыманых і, наводле афіцыйных устаноў, ідэалагічна заганных” [7, с. 138]. На думку даследчыка, літаратуразнаўцы аддавалі перавагу пытанням жанру, стылю, сюжэта, кампазіцыі, канфлікту, а праблема перыядызацыі мастацкага развіцця пісьменніка так і заставалася некранутай. М. Мушынскі рэкамендаваў рабіць акцэнт не толькі на біяграфіі пісьменніка, а на сукупнасці грамадска-палітычных, сацыяльных, побытавых, маральна-псіхалагічных фактараў, якія ўплывалі на творчую дзейнасць пісьменніка, і асабліва – на яго эстэтычную эвалюцыю. Ён адзначыў: “... час знаходжання М. Гарэцкага ў Вяціцы (1931 – 1935) можна было разглядаць як самастойны перыяд творчасці (“вяціцкі перыяд”). А між тым высылка як трагічная перамена ў жыццёвым лёсе... істотна не паўплывала на творча-эстэтычную арыентацыю пісьменніка...” [7, с. 140].

Публіцыстыка М. Гарэцкага – яшчэ адзін аспект, на які звярнуў увагу М. Мушынскі. Для аналізу матэрыялу патрэбна была смеласць, уменне і здольнасць прызнаць, што нават самыя таленавітыя людзі схільныя да памылак ва ўспрыманні рэчаіснасці. Тут маецца на ўвазе канстатацыя таго факта, што публіцыстыка

1919 – восені 1923 гг. гучыць апазіцыйна ў дачыненні да артыкулаў 1917 – пачатку 1919 гг. Як так сталася? М. Мушынскі адказвае ў зборніку восьмых Гарэцкіх чытанняў (1999): “Моманты творча-светапогляднай эвалюцыі мастака, унутраная логіка ягонага пераходу на іншую пазіцыю, на жаль, застаюцца па-за ўвагай літаратуразнаўцаў. ...каб паспяхова вырашыць дадзеную праблему, патрэбны калектыўныя намаганні прадстаўнікоў розных навук – гісторыкаў, філосафаў, даследчыкаў грамадскай думкі, псіхалагаў, бо беларускія літаратуразнаўцы яшчэ не выпрацавалі належных навыкаў вывучэння прыгожага пісьменства ў арганічным адзінстве з разглядам грамадзянскай гісторыі, палітычнымі рухамі, рэлігійнымі плынямі, канфесійнымі ўзаемаадносіннямі” [8, с. 221]. Аднак даследчык не толькі называе праблему, але і прапануе сваё бачанне: “Не выключана магчымасць, што ў М. Гарэцкага якасны зрух, карэнны пералом у поглядах адбыўся вельмі хутка, паколькі працэс успрымання ўбачанага, у тым ліку і жахлівых з’яў, якімі суправаджалася рэвалюцыя, ішоў на падсвядомым узроўні. Але дастаткова было моцнага штурышка, нейкага выпадку, каб назапашанае імгненна вылілася... у разуменне глыбокай памылковасці шляху, якім ён дагэтуль ішоў, у непрымманне сродкаў і метадаў, з дапамогаю якіх камуністы збіраліся ажыццяўляць сусветную рэвалюцыю і будаваць сацыялістычнае грамадства. Непрымманне было ў тым, што прымус, масавы тэрор вялі да незлічона ахвяраў і страты агульначалавечых каштоўнасцяў, да размывання крытэрыяў маральнай ацэнкі добра і зла” [8, с. 223 – 224]. Пры гэтым М. Мушынскі не спыніўся ў развагах і думках на пляцоўцы Гарэцкіх чытанняў – у 2000 г. пад яго навуковым рэдактарствам выйшла кніга “Максім Гарэцкі. Публіцыстыка. 1918 – 1919 гг.” (уклад. В. Селяменёў і В. Скалабан).

Становіцца відавочным, што М. Мушынскі зацікаўлены ў тым, каб пазбавіцца белых плямаў у гісторыі літаратуры і таму пільна сочыць за дасягненнямі і адкрыта ўказвае на недахопы. Так, праз 20 гадоў ад пачатку Гарэцкіх чытанняў, адзначаючы сур’ёзныя дасягненні ў вывучэнні творчасці М. Гарэцкага, прафесар М. Мушынскі знаходзіць і недагледы, і перспектывы кірункі для працы маладым навукоўцам: «...нам не ўдалося зраўняцца з даследчыкамі творчасці тых пісьменнікаў, у каго не было вымушанага перапынку ў 30 гадоў, як у Максіма Гарэцкага... Можна, варта час ад часу праводзіць чытанні на адну, але больш маштабную тэму. Не толькі традыцыйную, накшталт “Жыццё і творчасць”, а тэарэты-

ка-метадалагічнага характару?.. Патрэбна будзе і такая кніга, як “Гарэцкі ў літаратурнай крытыцы”... Калі пачынаць гаворку на тэму “Гарэцкі і тэатр”, то нельга не выказаць здзіўлення тым, што сёння творы пісьменніка на беларускай сцэне фактычна адсутнічаюць... Праца Гарэцкага як журналіста, выдаўца або рэдактара шэрагу перыядычных выданняў таксама патрабуе больш поўнага і грунтоўнага вывучэння...» [9, с. 32 – 33].

Прыходзяць на памяць заклікі самога М. Гарэцкага, зробленыя ў 1914 г., за 100 гадоў ад згаданых: «Смялей і выразней кажыце новую дарогу. Смялей і выразней цвярдзіце і гаварыце, да чаго вы кіруецеся і куды ведзяце народ. І да паэтаў сваіх звярнуся: і ты, дзядзька Янка, і ты, дзядзька Якуб, і вы, усе дарагія “парнасікі” нашы, калі вы хочаце папраўдзе быць прарокамі народа нашага... смялей і выразней гаварыце сваё новае слова і дбайце аб тым, каб у вас слова і дзела было нешта адно, каб у вас слова радзіла дзела, а дзела паддавала духу слову...» [10, с. 592].

Можна з абсалютнай упэўненасцю сказаць, што Міхась Мушынскі выступае бяспрэчным паслядоўнікам запавету Максіма Гарэцкага. Кожнае яго “слова” пацвярджаецца “дзелам”. Не ведаў Максім Гарэцкі, што ў 2008 г., праз 70 гадоў пасля яго смерці, убачыць свет манаграфія “Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі”, не ведаў, што рэжысёр Мікалай Пінігін, пачуўшы словы Міхася Мушынскага, задумае паставіць спектакль “Дзве душы” на сцэне Купалаўскага тэатра.

Спіс літаратуры

1. **Міхась Іосіфавіч Мушынскі** : да 80-годдзя з дня нараджэння / Нац. акад. навук Беларусі; склад. Т. Ф. Мушынская. – Мінск, 2011.
2. **Гарэцкі, Р.** Ахвярую сваім “Я”... (Максім і Гаўрыла Гарэцкія) / Р. Гарэцкі. – Мінск, 1998.
3. **Семановіч, А.** Максім Гарэцкі : (прадмова) / А. Семановіч // Выбранае / М. Гарэцкі. – Мінск, 1960.
4. **Лужанін, М.** Лёс пісьменніка і твора / М. Лужанін // Польша. – 1963. – № 3.
5. **Мушынскі, М.** Раман і апавесць 30-х гадоў / М. Мушынскі // Беларуская савецкая проза : Раман і апавесць. – Мінск, 1971.
6. **Гарэцкі, Р.** Жыццёвы меланж : публіцыстычныя артыкулы, лірычныя замалёкі, мініяцюры, эсэ / Р. Гарэцкі. – Мінск, 2013.
7. **Гарэцкія чытанні** : Матэрыялы дакладаў і паведамленняў. – Мінск, 1997.
8. **Гарэцкія чытанні** : Матэрыялы дакладаў і паведамленняў на 7, 8, 9-х чытаннях. – Мінск, 2002.
9. **Максім і Гаўрыла Гарэцкія** : жыццё і творчасць : матэрыялы XXII Гарэцкіх чытанняў. – Мінск, 2014.
10. **Гарэцкі, М.** Выбраныя творы / М. Гарэцкі. – Мінск, 2009.

Вольга ГУБСКАЯ,
кандыдат філалагічных навук.

ШЧЫРАСЦЬ АЎТАРСКАГА ПАЧУЦЦЯ Ў ТВОРАХ І ПЕРАКЛАДАХ АНАТОЛЯ КУДРАЎЦА

У артыкуле распавядаецца пра творчасць выдатнага беларускага празаіка Анатоля Кудраўца. Пры гэтым асабліва ўвага аддаецца дагэтуль неадследванай старонцы яго творчай дзейнасці – перакладчыцкай. У прыватнасці, аналізуецца створаны А. Кудраўцом пераклад на беларускую мову апавесці “Дні і ночы” К. Сіманавы.

Ключавыя словы: *празаік, пісьменнік-перакладчык, пераклад, А. Кудравец, К. Сіманавы, “Дні і ночы”.*

The article is told about prominent belarusian prose-writer Anatoly Kudravets's works. Besides, especial accent goes to undiscovered page of his creative activity – translation. In particular, the article analyzes Kudravets's translation into Belarusian of tale “Days and nights” by K. Simanaw.

У свой час класік рускай літаратуры беларускага паходжання Фёдар Дастаеўскі настойліва раіў пісьменнікам: “Не трэба выдумваць інтрыгі і сюжэты. Карыстайцеся сюжэтамі, якія прапаўне само жыццё”. Для беларускага празаіка і перакладчыка Анатоля Кудраўца менавіта жыццё такое як яно ёсць, рэальнае і паўсядзённае, заўсёды было крыніцай натхнення і матэрыялам для творчага асэнсавання.

Пісьменніку “ўдалося тонка і арыгінальна паказаць непаўторную каштоўнасць хуткаплыннага часу, маленькай радасці ў чалавечым жыцці... З першых крокаў у літаратуры А. Кудравец настойліва шукае шляхі, якія вядуць чалавека да заглыбленага асэнсавання складанай, узаемазалежнай сацыяльна-псіхалагічнай сувязі моманту, эпізадычнай побытавай з’явы з устойлівым вопытам, што з году ў год назапашваецца і адкладваецца ў чалавечай памяці” [3, т. 4, кн. 1, с. 645].

Анатоль Кудравец малым хлапчуком перажыў вайну (1936 – 2014), а прыйшоў у літаратуру ў перыяд “хрушчоўскай адлігі”, калі “скаванае на працягу многіх гадоў афіцыйнымі догмамі мастацкае слова... расшырыла і паглыбіла сваю сувязь з рэчаіснасцю, стала больш смелым і разняволеным у стылёва-жанравых пошуках” [3, т. 4, кн. 1, с. 646]. Першы зборнік апавяданняў творцы “На зялёнай дарозе” (1968) паказаў, што яго проза адрозніваецца “ціхай, мудрай і сардэчнай чалавечнасцю”, “шчырасцю аўтарскага пачуцця, лаканічнасцю і простасцю літаратурнай мовы, пільнай увагай да дэталей” [3, т. 4, кн. 1, с. 651]. У пазнейшых зборніках (“Дзень перад святам”, “Зімы і вёсны”, “На балоце скрыпелі драчы”) разам з гэтымі выдатнымі якасцямі творчай манеры празаіка стала яскрава выяўляцца майстэрства дакладнага псіхалагічнага малюнка, а таксама ўзмацнілася заглыбленасць у праблемы маральна-духоўных каштоўнасцей чалавечага жыцця. І, як добра заўважыў Анатоль Вярцінскі, А. Кудравец “вызначаўся тым, што надаваў значэнне не столькі сваёй асобе, колькі непасрэдна сваёй справе. Ён быў пісьменнік, які любіў

не столькі сябе ў літаратуры, колькі любіў у літаратуры, у сваіх кнігах, у творчасці сваёй свайго галоўнага героя. А галоўны герой яго – крэўны, карэнны беларус. Ён шмат зрабіў для таго, каб вывесці менавіта нацыянальны характар. Ён не проста паказваў працаўніка, не проста паказваў героя ў тых альбо іншых учынках, а выдзяляў выток яго характару, яго ментальнасці, лёсу гэтага самага беларуса” [1].

Перыяд “адлігі”, што наступіў пасля развянчання культуры асобы Сталіна, даў магчымасць адлюстроўваць у мастацкіх творах сапраўдныя, у многім канфліктныя жыццёвыя факты, якія супярэчылі ранейшым дагматычным патрабаванням. Нядаўня на той час Вялікая Айчынная вайна, якая вострым болем сціскала сэрцы мільёнаў беларусаў, патрабавала справядлівага і рэалістычнага асвятлення, да чаго далучыўся і А. Кудравец, які хоць і пачынаў з твораў на тэму вёскі, пазней не абмінуў і тэму вайны.

Так, у апавяданні “Холад на пачатку вясны” ён паказвае, як “падчас абставіны ў дачыненні да чалавека выяўляюць настолькі жорсткую, няўмольную, бязлітасную сілу, што абмінуць іх

амаль немагчыма, а пайсці насустрач ім – смяртэльна небяспечна... На працягу трох дзён тут адбываюцца падзеі, якія крута, рэзка і трагедыйна ўварваліся ў жыццё многіх людзей. Іх ашчадныя і вельмі таварыскія ўзаемаадносіны так і не дапамаглі ім уратавацца ад смерці. <...> Трагічную танальнасць нашмат узмацняе вялікая, амаль фатальная залежнасць чалавека ад выпадковага збегу акалічнасцей” [3, т. 4, кн. 1, с. 656].

Магчыма, цікавасць да ваеннай тэматыкі паспрыяла таксама жаданню А. Кудраўца перакласці твор аднаго з найбольш папулярных на той час баталістаў Канстанціна Сіманавы. Выбар аповесці “Дні і ночы” паказаў, што справа не толькі ў цікавасці, але і ў блізкасці творчай манеры і светабачання пісьменнікаў.

Паэт, празаік, драматург, публіцыст Канстанцін Сіманав у якасці ваеннага карэспандэнта прайшоў усе франты Вялікай Айчыннай вайны. Аповесць “Дні і ночы” (1944), прысвечаная Сталінградскай бітве, – яго першы значны празаічны твор. Вырасла яна з ваеннай публіцыстыкі К. Сіманавы, што абумовіла адпаведны стрыманы, лаканічны стыль апаведу, якому ўласціва не багата вобразна-выяўленчых сродкаў, а шчырасць інтанацыі. У гэтым творы ўжо вызначылася, заўважаная расійскай даследчыцай Т. Глебай, адметнасць стылю Сіманавы-празаіка: мастацкае адлюстраванне рэчаіснасці праз плынь свядомасці і пачуццяў, прычым ваенная рэчаіснасць адлюстроўваецца ўсеахопна – гістарычна, псіхалагічна, лірычна і па-філасофску [4].

У аповесці “Дні і ночы” К. Сіманавы – такая ж “трагічная танальнасць” і “жорсткая, няўмольная, бязлітасная сіла” ваенных абставін, як у апавяданні “Холад на пачатку вясны” А. Кудраўца, што асабліва добра раскрываецца праз сюжэтную лінію вялікага кахання камандзіра дывізіі Сабурова і маладзенькай медсястры Ані. Закаханыя плануюць наладзіць вяселле, але Аня атрымлівае цяжкае раненне. Пісьменнік пакідае героя твора ў пакутлівай невядомасці пра лёс каханай. Цяжар на душы Сабурова павялічваецца са смерцю сябра ў той час, калі да перамогі савецкіх войскаў у Сталінградскай бітве застаецца некалькі гадзін.

Такім чынам, твор К. Сіманавы блізка А. Кудраўцу мастацкім мадэляваннем свету і светаадчуваннем. Да перакладу аповесці “Дні і ночы” (1979) пісьменнік-перакладчык перастварыў з англійскай мовы рамана “Падарожжы Гулівера” Д. Свіфта (1974), а з рускай – “Сібірскія апавяданні” У. Іванова (1975), што сведчыць пра пэўны вопыт у перакладчыцкай справе.

Пачаць аналіз перакладу аповесці “Дні і ночы” варта з паказу перастварэння адметнасці літаратурна-мастацкага стылю К. Сіманавы.

“Небо над яго галавой было такое чорное, словно он ослеп. Дождь – он только сейчас это заметил – все еще шел. Рука онемела. Он придвинул ее к телу и пальцами нащупал завалившие его кирпичи. Несмотря на боль, он помнил, что нельзя ни кричать, ни стонать. Сейчас он никак не мог сообразить, где он находится. Он знал, что это где-то около развалин клуба. Но теперь, после того, как его завалило кирпичами, он не мог себе представить, куда он лежит головой и с какой стороны находятся сейчас немцы и с какой свои. Над головой было только небо, одинаковое и темное. Он поймет, где находится, только когда рассветет. Он ужаснулся этой мысли. Никогда за войну, хотя он уже два раза был в окружении, мысль о плене не приходила ему в голову с такой ужасной ясностью. Когда рассветет – его заметят и, если он ближе к немцам, чем к своим, возьмут в плен, и он ничем не в состоянии будет помешать” [6, с. 119].

Пераклад:

“Неба над галавой было такое чорнае, быццам ён аслеп. Дождж – ён толькі цяпер гэта заўважыў – усё яшчэ ішоў. Рука анямела. Ён прысунуў яе да цела і пальцамі абмацаў цэглу, што заваліла яго. Нягледзячы на боль, ён памятаў, што нельга ні крычаць, ні стагнаць. Цяпер ён ніяк не мог прыкінуць, дзе ён знаходзіцца. Ён ведаў, што гэта недзе ля руін клуба. Але цяпер, пасля таго, як яго заваліла цэглай, ён не ведаў, куды ляжыць галавой і з якога боку зараз немцы і з якога свае. Над галавой было толькі неба, роўнае і цёмнае. Ён зразумеў, дзе знаходзіцца, толькі калі развіднее. Ён жахнуўся гэтай думкі. Ніколі за вайну, хоць ён ужо два разы быў у акружэнні, думка пра палон не прыходзіла яму ў галаву з такой жудаснай выразнасцю. Калі яго заўважаць і, калі ён бліжэй да немцаў, чым да сваіх, возьмуць у палон, ён нічым не зможа перашкодзіць” [5, с. 118].

Бывае так, што стыль пісьменніка стварае перакладчыку пэўныя “перашкоды”, якімі з’яўляюцца найперш складаная мастацкая вобразнасць, асацыятыўнасць апаведу, лексіка-семантычная і сінтаксічная ўскладненасць (насычанасць адметнымі нацыянальнымі рэаліямі, фразеалагічнымі спалучэннямі, дыялектызмамі, своеасабліва пабудова фразы і г. д.). Аднак блізка да публіцыстычнага стылю К. Сіманавы наадварот “спрыяе” перакладу прастай сінтаксічных канструкцый і вобразна-выяўленчых сродкаў.

Анатоль Кудравец добра перадаў стрыманасць аўтарскага апаведу. Ён перакладаў блізка да тэксту.

“Бабченко молча повернулся, посмотрел ему в глаза, плюнул себе под ноги и твердыми, недругнувшими пальцами, достав из кисета щепоть

табаку, свернул папироску. Потом достал из кармана зажигалку, несколько раз чиркнул, зажег ее, повернулся против ветра и низко наклонился, чтобы закурить” [7, с. 110].

Пераклад:

“Бабчанка моўчкі павярнуўся, паглядзеў яму ў вочы, плюнуў сабе пад ногі і цвёрдымі пальцамі, дастаўшы з кісета махорку, згарнуў папяроску. Потым дастаў з кішэні запальніцу, некалькі разоў чыркнуў, запаліў яе, павярнуўся супраць ветру і нізка нахіліўся, каб прыкурыць” [5, с. 109].

Анатоль Кудраўца ідзе ўслед за аўтарам, пераклад з’яўляецца адэкватным і рэлевантным.

Адэкватнасць перастварэння – гэта яго стылістычная і сэнсавая адпаведнасць арыгіналу, функцыянальная раўназначнасць элементаў арыгінала і перакладу.

Рэлеваннасць перастварэння – адпаведнасць перакладнога тэксту або яго асобных элементаў арыгінальнаму, якая разам са стылістычнай і сэнсавай эквівалентнасцю дае практычную і сацыяльную прымяняльнасць перакладу ў іншаму і іншакультурным асяроддзі.

Адэкватнасць з’яўляецца галоўнай праблемай і задачай перакладу. Рэлеваннасць – важны кампанент перакладу, які адыгрывае вырашальную ролю ў працэсе чытацкага ўспрымання перакладнога тэксту. Поўная ці частковая адсутнасць рэлеваннасці (ірэрэlevantнасць) стварае пэўную эстэтычную дыстанцыю паміж арыгіналам, перакладным творам і чытачом, нават пры адэкватным у цэлым перакладзе, які дазваляе мова перакладу.

На жаль, у перакладзе А. Кудраўца ёсць некалькі прыкладаў ірэрэlevantнага перастварэння.

“Война... Последнее время он, вспоминая свою жизнь, невольно приводил ее всю к этому единственному знаменателю и задним числом делил свои довоенные жизненные поступки на плохие и хорошие не вообще, а применительно к войне. Одни житейские привычки и склонности сейчас, когда он воевал, мешали ему, другие – помогали. Вторых было больше, должно быть потому, что люди, подобно ему начавшие самостоятельную жизнь в годы первой пятилетки, прошли такую тяжелую школу жизни, полную самоотверженности и самоограничений, что война, если исключить постоянную возможность смерти, не могла поразить их повседневными тяготами” [6, с. 50].

Пераклад:

“Вайна... Апошні час, думаючы пра сваё жыццё, ён мімаволі прыводзіў яго да гэтага адзінага паняцця і заднім розумам дзяліў свае даваенныя жыццёвыя ўчынкі на дрэнныя і добрыя, і не наогул, а ў дачыненні да вайны. Адны жыццёвыя привычки і схільнасці зараз, на вайне, перашка-

джалі яму, другія – дапамагалі. Другіх было болей, мусіць, таму, што людзі, якія, як і ён сам, пачалі самастойнае жыццё ў гады першай пяцігодкі, прайшлі такую цяжкую школу жыцця, поўную самаахвярнасці і самаабмежаванняў, што вайна, калі з яе выключыць пастаянную магчымасць смерці, не магла здзівіць іх сваімі штодзённымі цяжкасцямі” [5, с. 48 – 49].

Яшчэ кароткія прыклады: “...вечно спешивший Бабченко” [6, с. 10] – у К. Сіманава, “...вечна незадоволены Бабчанка” [5, с. 8] – у А. Кудраўца; “...страшно трудно, до зарезу” [6, с. 16] – у К. Сіманава, “...страшэнна цяжка, хоць памірай” [5, с. 14] – у А. Кудраўца.

Падкрэсленыя словы паказваюць на змену канатацыі ў перакладзе, прычым у некаторых выпадках дапушчальную, а ў некаторых – непажаданую.

Так, фармальна ірэрэlevantнае, але змястоўна і па-мастацку рэлевантнае перастварэнне “когда он воевал” – “на вайне”, “самоотверженности” – “самаахвярнасці”, “до зарезу” – “хоць памірай” з’яўляецца адэкватным і не выклікае пярэчанняў.

Перастварэнне ўстойлівага спалучэння “приводить к единственному знаменателю” як “приводзіць да адзінага паняцця” змястоўна з’яўляецца адэкватным, але фармальна і з мастацкага боку яно ірэрэlevantнае і непажаданае, бо можа паспрыяць узнікненню эстэтычнай дыстанцыі паміж творам у перакладзе і чытачом. Гэтаму прыкладу перакладной словаўтваральнай валентнасці – здольнасці слова або фразеалагізма спалучацца з іншымі словамі ці фразеалагізмамі – трэба даць больш падрабязнае тлумачэнне.

Дакладны пераклад на беларускую мову вару “приводить к единственному знаменателю”, калі б ён меў дачыненне да матэматыкі, гучаў бы як “приводзіць да аднаго назоўніка”, а ў пераносным сэнсе – “приводзіць да адной роўніцы”. Між тым беларусам добра вядомы калькаваны выраз “приводзіць да адзінага знамянальнаніка”, які з’яўляецца размоўна-бытавым і мае шырокае распаўсюджанне.

Зразумела, што пісьменнік-перакладчык не выкарыстаў першыя два варыянты з прычыны шматзначнасці аднаго і нязвыкласці другога, а ў трэцім не захацеў ужываць кальку, нягледзячы на тое, што ў падобных выпадках калькаванне ў мастацкім перакладзе дапушчальнае. У выніку ўжытае замест “знамянальнаніка” слова “паняцце” – амаль такое самае нязвыклае, як “адна роўніца”, выбіваецца з тэксту і можа выклікаць адмоўную чытацкую рэакцыю.

Перастварэнне ўстойлівага спалучэння “задним числом” і неадэкватнае, і цалкам ірэрэlevantнае. Рабіць нешта “задним числом” – значыць не

ў той момант, калі адбываецца нейкая падзея, а пазней. У дадзеным выпадку герой твора аналізаваў сваё мінулае, узгадваў, якім быў раней і якім стаў падчас вайны. Выкарыстанае А. Кудраўцом спалучэнне “заднім розумам” мае абсалютна іншы падтэкст. У беларускай сацыякультурнай традыцыі “задні розум” – прыкмета непрадбачлівасці і някемлівасці. Хутчэй за ўсё, пісьменнік-перакладчык зноў жа не захачеў ужываць кальку “заднім чыслом”, але пры гэтым несвядома, не жадаючы таго, моцна прынізіў створаны аўтарам вобраз, стварыўшы эстэтычную дыстанцыю паміж арыгіналам і перакладам.

Таксама неадэкватны і цалкам іррэlevantны пераклад выразу “вечно спешивший” як “вечна незадаволены”. Зразумела, што чалавек, які заўсёды спяшаецца, і чалавек, увесь час незадаволены, – зусім розныя па характары людзі. З дапамогай аднаго слова можна змяніць створаны аўтарам вобраз, што несвядома зрабіў А. Кудравец. Відавочна, тут ён сутыкнуўся з немагчымасцю сінтаксічна дакладна перакласці выраз. Беларуская мова змушае да іншай сінтаксічнай канструкцыі – “які вечна спяшаўся”, а нежаданне А. Кудраўца падпарадкоўвацца такому моўнаму патрабаванню зноў жа выклікала з’яўленне эстэтычнай дыстанцыі паміж арыгіналам і перакладам.

Такім чынам, пісьменнік-перакладчык пакідаў свой “творчы адбітак” у перакладаным ім творы, які часам быў неадпаведны аўтарскаму і таму непажаданы, але іррэlevantнасць Анатоль Кудравец дапускаў несвядома, калі супраціўляўся сінтаксічным зменам, не зважаючы на тое, што гэты супраціў выліваецца ў неадэкватнае перастварэнне.

Усё адзначанае таксама дазваляе зрабіць наступную выснову: пісьменнік-перакладчык не можа поўнасьцю пераўвасобіцца ў перакладанага аўтара, цалкам адмовіўшыся ад самога сябе, ад

сваіх творчых уласцівасцей і якасцей, а таксама ад уласнага светапогляду і манеры мастацкага мадэлявання свету.

Кожны літаратурны твор з’яўляецца мастацкай мадэллю свету, а яна, паводле вызначэння літаратуразнаўца Яўгена Гарадніцкага, “гэта найперш структурна-вобразнае ўвасабленне ў творах уяўленняў аўтара пра свет. Пры гэтым аўтар, ствараючы адпаведную мастацкую мадэль свету, выражаючы ў ёй свае ўяўленні, разуменні, адчуванні, і самога сябе ўключае ў гэту мадэль” [2, с. 17]. Адпаведна літаратурны, і асабліва пісьменніцкі пераклад, – таксама мастацкае мадэляванне свету, але больш складанае, дваіное мадэляванне, бо ў ім суіснуюць дзве мадэлі свету і дзве творчыя асобы – пісьменнік-аўтар і пісьменнік-перакладчык.

Пісьменнік-перакладчык Анатоль Кудравец паказаў сябе як удумлівы мастак слова, імкнучыся да адметнага, незаштампаванага стылю як у арыгінальнай, так і ў перакладной творчасці, да якой таксама падыходзіў з уласцівай яму “шчырасцю аўтарскага пачуцця”.

Спіс літаратуры

1. **Вянок памяці** : Анатоль Кудравец // Радыё Свабода [Электронны рэсурс]. – 2014. – Рэжым доступу : <http://www.svaboda.org/content/transcript/25379166.html> – Дата доступу : 07.08.2015.
2. **Гарадніцкі, Я. А.** Мастацкі свет беларускай літаратуры XX стагоддзя / Я. А. Гарадніцкі. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 172 с.
3. **Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя** : у 4 т. / НАН Беларусі; Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2001 – 2003.
4. **Глебова, Т. С.** Особенности художественной прозы Константина Симонова / Т. С. Глебова. – М. : ИМЛИ имени А. М. Горького РАН, 2013. – 128 с.
5. **Сіманаў, К.** Дні і ночы : апавесць / К. Сіманаў; пер. з рус. мовы А. Кудравец. – Мінск : Маст. літ., 1979. – 256 с.
6. **Симонов, К.** Дни и ночи : повесть / К. Симонов. – М. : Худож. лит., 1978. – 254 с.

Наталля ЯКАВЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў

Рэдакцыя прымае на разгляд матэрыялы на беларускай мове аб’ёмам да 15 старонак у электронным выглядзе. Тэкставая інфармацыя мусіць быць запісаная ў фармаце doc або rtf, дапускаецца мінімальнае фарматаванне (шрыфт Times New Roman, вылучэнні або курсівам, або паўтлустым прамым, або паўтлустым курсівам). Калі матэрыял дасылаецца па электроннай пошце, пажадана, каб і тэма ліста, і імя далучанага файла ўтрымлівалі поўную назву артыкула.

Уся нятэкставая інфармацыя на электронных носбітах (фота, графікі і да т. п.) можа быць запісаная ў любым графічным фармаце (jpg, tiff; ≥ 300 ppi), але не павінна знаходзіцца ў тэксце ў фармаце Word. Ілюстрацыі, знойдзеныя ў інтэрнэце, да публікацыі не прымаюцца. Фотаздымкі аўтараў павінны быць партрэтнага фармату, добрай якасці (ні ў якім выпадку не ксеракопіі).

Неабходна ўказаць прозвішча, імя і імя па бацьку аўтара, месца яго працы, пасаду, вучоную ступень, званне, хатні адрас, тэлефоны, пашпартныя звесткі (серыя, нумар, калі і кім выдадзены, асабісты нумар, адрас рэгістрацыі).

На распрацоўках урокаў і сцэнарыях трэба пазначаць клас, чвэрць і месяц, калі тэма вывучаецца ў школе.

МАЛЮНКІ РАДЗІМЫ Ў ПАЭЗІІ МІХАСЯ ПАЗНЯКОВА

Міхась Паўлавіч Пазнякоў – паэт, прэзаік, перакладчык, мовазнавец, крытык, публіцыст. Нарадзіўся 24 студзеня 1951 г. у в. Заброддзе Быхаўскага раёна. Закончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Працаваў настаўнікам у школах Бярэзінскага раёна і г. Мінска, навуковым супрацоўнікам Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук Беларусі, дырэктарам Літаратурнага музея Максіма Багдановіча, галоўным рэдактарам выдавецтва “Юнацтва”, часопісаў “Вожык”, “Нёман”, намеснікам дырэктара рэдакцыйна-выдавецкай установы “Літаратура і Мастацтва”. Цяпер – старшыня Мінскага гарадскога аддзялення Саюза пісьменнікаў Беларусі. Аўтар больш як 70 кніг розных жанраў, адрасаваных дзецям і дарослым. Пераклаў на беларускую мову раманы “Дон Кіхот” М. Сервантэса, “Квенцін Дорвард” В. Скота, “Пярсцёнак Лёвеншольдаў” С. Лагерлёф і інш. На рускую мову пераклаў творы беларускіх пісьменнікаў Я. Сіпакова, І. Пташнікава, В. Ткачова, У. Гніламёдава, К. Камейшы, П. Саковіча, А. Масарэнкі, І. Стадольніка і інш. На вершы паэта напісана каля 150 песень. Асобныя творы М. Пазнякова перакладзены на 22 замежныя мовы.

Аўтар “Слоўніка эпітэтаў беларускай літаратурнай мовы” ў двух тамах, іншых мовазнаўчых прац.

Лаўрэат адзінаццаці літаратурных прэмій, у тым ліку імя Янкі Маўра, Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі, Рэспубліканскіх прэмій “Лепшая кніга года”, а таксама Міжнароднай прэміі ў галіне паэзіі. У 2015 г. вылучаны Саюзам пісьменнікаў Беларусі на атрыманне Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь за тры кнігі для дзяцей: “У родным краі”, “Гульняслоў”, “Серабрыстыя чайкі”.

Выдатнік друку Беларусі. Ганаровы член Саюза пісьменнікаў Беларусі. Член-карэспандэнт Пятроўскай акадэміі навук і мастацтваў. Узнагароджаны за літаратурную дзейнасць трынаццаццю медалямі, у тым ліку медалём Францыска Скарыны, медалём Саюзнай дзяржавы “За саапрацоўшчыню”, медалём Расіі “Поэт и воин Игорь Григорьев”, юбілейнымі медалямі Міністэрства абароны і інш.

РАДЗІМА

*Люляюць магутныя клёны
Вячыстага неба блакіт.
Зноў цягне ў куток мой чароўны
Сыноўняй любові магніт.*

*Тут жоравы кружаць і гусі,
Спявае жытнёвы прастор.
Ну як не любіць Беларусі,
Калі ўсё краінае – да зор.*

*Спалонены дзіўнай красою,
Душу адкрываю сваю.
Радзіма! Як добра з табою,
Як шчыра цябе я люблю.*

*Між ніў незабыўных крыляю,
Між юных рабін і бяроз.
Які ты цудоўны, мой краю, –
Да песні, да радасных слёз.*

РОДНАЕ СЛОВА

*Квітнее ліпень. На ўвесь свет
Зямля, здаецца, заспявала...
А мне чытаецца Купала,
Для нас не проста ён паэт.*

*Яго прымаю да драбніц,
Інакшы час, а Слова – тое:
Краіна – глыбокае, святое –
Да самых горкіх таямніц.*

*Праменна ўспыхваюць радкі,
На ўсе шляхі жыцця кладуцца.
Іх бы пачуць і страпянуцца
Усім нам сёння, землякі,*

*Каб вольна, звонка, да нябёс
Радзімы Слова закрывала,
Каб усміхнуўся нам Купала,
Яго адчуўшы ішчасны лёс.*

*Вілася нітачка з кудзелі,
Лагодзіў самапрадкі гуд...
Гады, як птушкі, адляцелі,
Асіраціўшы родны кут.*

*Хаджу па ціхай нашай хаце,
Нібыта юнаком ізноў
Да незабыўнай, мілай маці
Вярнуўся з далечы гадоў.*

*Малюнак даўні ажывае,
І кола весела шуміць.
І мама – чуйная, жывая...
Ды нітку часу не спыніць.*

*Не павярнуць у бок зваротны...
Кручу ў руках верацяно,
Хаджу, працулы і пшчотны,
Бо знаю – маміна яно.*

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Мова мастацкіх твораў

Іван Пятровіч Шамякін (30.01.1921 – 14.10.2004) – беларускі празаік, драматург, публіцыст, грамадскі дзеяч. Народны пісьменнік Беларусі (1972). Акадэмік Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (1994, член-карэспандэнт з 1980). Герой Сацыялістычнай Працы (1981). Скончыў Гомельскі тэхнікум будаўнічых матэрыялаў (1940), Рэспубліканскую партыйную школу пры ЦК КП(б)Б (1950). Настаўнічаў (1945 – 1948), працаваў рэдактарам Беларускага дзяржаўнага выдавецтва (1950 – 1952), галоўным рэдактарам альманаха “Советская Отчизна” (1952 – 1953). З 1954 г. намеснік старшыні, 1966 г. сакратар, з 1968 г. другі сакратар, з 1971 г. першы намеснік старшыні, з 1976 г. першы сакратар праўлення Саюза пісьменнікаў Беларусі. У 1980 – 1992 гг. галоўны рэдактар выдавецтва “Беларуская Энцыклапедыя” імя П. Броўкі. У 1971 – 1985 гг. Старшыня Вярхоўнага Савета БССР.

Аўтар п’ес “Не верце цішыні” (1957; пастаўлена Беларускай рэспубліканскай тэатралажнай студыяй у 1958 г.), “Выгнанне блудніцы” (1960; пастаўлена Дзяржаўным драматычным тэатрам імя Якуба Коласа ў 1961 г. і інш.), “Дзеці аднаго дома” (1967; пастаўлена Тэатрам юнага глядача ў 1967 г.), “Баталія на лузе” (1972; ставілася аматарскімі тэатрамі ў 1972 г.), “Экзамен на восень” (1973; пастаўлена Тэатрам юнага глядача ў 1974 г., Гомельскім абласным драматычным тэатрам у 1975 г. і інш.), “І змоўклі птушкі” (1976; пастаўлена Брэсцкім абласным драматычным тэатрам і Дзяржаўным акадэмічным тэатрам імя Янкі Купалы ў 1977 г. і інш.), “Залаты медаль” (1979).

ВЕРБАЛЬНЫЯ СРОДКІ КАМІЧНАГА Ў КАМЕДЫ ІВАНА ШАМЯКІНА “ЗАЛАТЫ МЕДАЛЬ”

У драматургічнай творчасці Іван Шамякін выявіў сябе “майстрам вострага, дынамічнага сюжэту, займальнай інтрыгі” [1, с. 526].

Камедыя “Залаты медаль” упершыню надрукавана ў часопісе “Малодосць” (1979, № 12). Датуецца годам апублікавання. На рускую мову пераклала Т. Шамякіна. У яе перакладзе ў 1980 г. твор выдадзены асобнай кнігай, а таксама надрукаваны ў часопісе “Тэатр” (1982, № 4). П’еса была пастаўлена ў 1980 г. Магілёўскім абласным тэатрам драмы і камедыі імя В. Дуніна-Марцінкевіча [2, с. 647].

У цэнтры твора калектыў выпускнікоў сельскай школы, якія трымаюць экзамен “на сталасць. На чалавечую годнасць”. Адно з такіх выпрабаванняў звязана з залатым медалём, што выдзелілі на школу, хоць было два прэтэндэн-

ты. Сімпатыю выклікае выпускнік Яраслаў, які пасля доўгіх няпростых ваганняў нарэшце хоча адмовіцца ад медаля на карысць Жэні.

Для стварэння камічных сцэн у п’есе выкарыстоўваюцца наступныя вербальныя сродкі.

Полісемантычныя каламбуры. Камізм такіх каламбураў грунтуецца на абыгрыванні значэнняў шматзначнага слова:

[Яраслаў:] “*Передо мною воскресло то время... когда не был еще человеком, но когда уже богом я был*”. Бальмант. [Ігар Паўлавіч (Янушыку):] *Во памяць! На ўсё!* [Іван:] *Не быў бы ён Яраслаў Мудры. Можна вас зняць? Праз пяць гадоў...* [Янушык (смяецца):] *Мяне здымуць, калі я не выканаю плана па збожжы і мясу.* У рэпліцы Ігара Паўлавіча зняць ужываецца са значэннем ‘сфатаграфаванне’. Янушык выкарыстоўвае зды-

муць у сэнсе ‘звольняць з пасады’, што актуалізуецца рэмаркай *смяецца* і падкрэсленым фрагментам рэплікі.

[Яраслаў:] *Ці даўно ты казалася, што я сухар?* [Іна:] *Нічога. Мы цябе размочым. Будзеш ты мяканькі, добранькі.* Яраслаў пад сухар разумее ‘сухі, нячулы чалавек’. Каб стварыць камізм сітуацыі, вылучанаму назоўніку Іна надае прамое значэнне (‘высушаны кавалак хлеба, булкі, а таксама гагунак сухога печыва’), пра што сведчыць фрагмент яе рэплікі – “*Мы цябе размочым*”.

Аманімічныя каламбуры. У кантэксце супастаўляюцца аднолькавыя ўласныя імёны, якія называюць розныя рэаліі. Камізм такіх каламбураў грунтуецца на “непаразуменні” паміж суразмоўцамі: [Алег:] (паднімаецца). *Ладна. Палі такімі залпамі і далей. І я прысвячу табе свой палёт на Венеру.* [Яраслаў:] *Куды?* [Алег:] *Стары! Ты забыўся астраномію. За што табе ставілі пяцёркі? Не на тую, што рысваў Валік... Як яе? Мілоская? На тую, каторая планета. Чырвоная зорачка такая...* Каламбур будзеца на абыгрыванні ўласнага імя *Венера* як астраніма і антрапоніма (антрапонімнае значэнне выяўляецца з дапамогай уласнага імя *Мілоская*).

Фразеалагічныя каламбуры. У каламбуры можа абыгрывацца фразеалагізм і аманімічнае з яго кампанентам слова: [Алег:] *Культурная міліцыя пайшла. “Спаць людзям мяшаеш”, кажа. Каму? “Дырэктару”. А-а!.. Дык я гэтую катушачку на поўную катушачку.* (Круціць рэгулятар гучнасці.) Каламбур грунтуецца на гукавым супадзенні слова *катушачку* (тут ‘рэгулятар гучнасці’) з назоўнікавым кампанентам фразеалагізма *на поўную катушачку* (праст. ‘на ўсю моц’).

Іранізмы. Пра іранічнае ўжыванне моўных адзінак сведчаць спецыялізаваныя рэмаркі з іроніяй, з хітрай іроніяй, не без іроніі:

[Шуміла (зноў ціха, быццам ветліва):] *Не турбуйцеся. Мне здорава паможа хуліганства, якое вы [Ігар Паўлавіч] толькі што арганізавалі. Хацеў замяць: што возьмеш з дзяцей! Але калі вы... то з вас узяць можна. У мяне ёсць сведка! Вікенцій Мар’янавіч!* [Лапыр (адгароджваецца далонямі з растапыранымі пальцамі):] *Таварышы... таварышы! Мяне не ўмешвайце. Я чалавек старонні. Я неафіцыйна. Я – у гасці.* [Ігар Паўлавіч (з іроніяй):] *Ну вось, бачыце, няма ў вас сведкі.*

[Валік (з іроніяй):] *Ты [Алег] часам не ў сваты таксама? Пралётам з Марса на Венеру.*

[Саша:] *І што я буду рабіць у вас? (Падкрэслівае “ў вас”.)* [Яраслаў (здзіўлены і ўражаны):]

Ды такія спецыялісты, знаеш, як трэба ў сяле? Мама можа перадаць табе сельмаг. [Саша (з іроніяй):] *Твая мама можа пайсці на такую ахвяру? Ого!*

[Яраслаў (разгублена):] *Я... я не знаю, што я люблю.* [Саша (з хітрай іроніяй):] *А каго любіш – знаеш?*

(Яраслаў... перад люстрам надзявае сарочку. Не спадабалася. Скідае. Надзявае другую. Пасля прымярае гальштукі. Адзін. Другі... Уваходзіць Яраславаў бацька – Павел Пятровіч. Глядзіць на сына з любоўю, але не без іроніі.) [Павел:] *Ты сягоння... як у сваты збіраешся. Ніколі так не моднічаў.*

Пра выкарыстанне моўных адзінак як іранізмаў сведчаць вербальныя ці сітуацыйныя актуалізатары:

[Іна (апускаецца побач):] *Ох і трапло ты.* [Алег:] *Дзякую, мілэдзі, за высокую атэстацыю.* Іранічнае канатацыя вылучанага словазлучэння “падказваецца” прэпазіцыйным вербальным актуалізатарам *трапло ты*.

[Іна (яна выйшла з ашаламлення, і ў яе гуліва-вясёлы настрой):] *Уцякла.* [Алег (у тон ёй):] *Ад каго?* [Валік (сур’ёзна):] *Пайшла на шампанскае?! [Алег:] Нявеста пайшла на шампанскае?! Эх вы, лыцары! Як іранізм успрымаецца лыцары (рыцары) – хлопцы, якія “не адважыліся” схадзіць у краму замест нявесты.*

[Алег:] *Хэ! А на чорта мне цяпер школа? <...>* [Саша (да Алега, прымірэнча):] *Падумаў бы ты хоць, што ў цябе сястра і брат будуць вучыцца ў гэтай школе. Ды і як можна так пра родную школу!* [Алег:] *Дзякую, Саша. Прасвяціла. Які б цёмны быў я без цябе. Ноч без месяца.* Іранічную афарбоўку мае вылучаны фрагмент рэплікі Алега як яго рэакцыя на Сашыны папрокі за абыякавае стаўленне да роднай школы.

[Алег:] *Хэ, здзівіла! Каб ты мела пяцёркі на гісторыі, цябе даўно трэба было разжалаваць.* [Саша:] *З каго?* [Алег:] *З правадыроў [сакратара камітэта камсамола школы].* [Саша:] *Не блазлуй, калі ласка.*

[Лявон:] *Што, прахвесары, калупаеце ў нас? Дзе Жэнька?* [Святлана:] *Няма тваёй Жэнькі. Экзамен здае. Выдзелены назоўнік ужываецца ў дачыненні да выпускнікоў школы Алега, Янушыка.*

[Саша:] *Ляжыш, свяціла?* [Алег:] *Варажу.* [Саша:] *Варажы, варажы. Паслязаўтра я табе наваражу, калі буду пісаць характарыстыку.* Вылучаны назоўнік мае іранічную афарбоўку, а дзеяслоў – саркастычную.

[Валік (Алегу):] *Мушу табе заўважыць, мой шануюны сябар, што джэнтльмен з цябе няважны.* [Іна (абараняе):] *Ды крыўляецца ён.* [Алег:]

Не, мой добры геній! Мастацкі геній кажа праўду. У джэнтльмены я не вылезу. Вучоны геній, не ігнаруй нас. Сядзь побач. Словам геній Алег звяртаецца да Івана, які збіраецца сфатаграфавачь прысутных выпускнікоў (Валіка, Святлану, Алега, Іну).

Жартызмы. Кваліфікатарамі вылучаных фрагментаў рэплік як жартызмаў выступаюць спецыялізаваныя словы ў рэмарках і рэпліках персанажаў (*жартуюць, жартуе, жартайнік*):

[Лізавета (незадаволеная):] *Што гэта вам так весела?* [Яраслаў:] *Бацька мяне смешыць.* [Лізавета (зняважліва):] *Чым ён цябе так насьмяшыў?* [Яраслаў:] *Пра балерын разважаў...* [Лізавета (здзіўлена):] *Пра каго? Яму яшчэ балерыны ў галаве? Сяляркай прасмярдзеў, а пра балерын думае.* (Убачыла, што муж і сын хітра пераміргваюцца, зразумела, што яны жартуюць, і... узлавалася.) *Яны яшчэ зубы сушаць. Паслухайце, як людзі з вас смяюцца.*

[Павел:] *Там, дзе мала ўмею... у сельмагу тваім – я кандыдат. А на камбайне – прахвесар.* [Лізавета (жартуе быццам, але са злосцю):] *І чаго ты дабіўся, прафесар? Людзі ордэны хапаюць, а ты грамадкі ў газетку складваеш. Не ўмееш ты, Павел Пятровіч, жыць з людзьмі. Без мяне ты быў бы – во.* (Паказвае мезенец.)

[Лізавета:] *А ты знаеш, што ён учора на парткаме адмачыў? (Да сына.) Думаў, калі яно закрытае, дык я не ўзнаю? (Ваяўніча наступае на яго.) Дык знай: няма той тайны, якой бы я не ўзнала... не толькі ў саўгасе. У раёне!..* [Яраслаў (з усмешкай):] *У дзяржаве. У свеце.* Маючы такую скрынку. (Паказвае на тэлевізар.) [Лізавета:] *Ты паглядзі... ён яшчэ жартуе.*

[Павел (праяўляючы да магнітафона невялікую цікавасць, згаджаецца):] *Умеюць... А калі эта ваша... арудзія праіздводства, то хіба вам не даюць у вузе?* [Лапыр:] *Магнітафон? Дзе вы бачылі?! Не дараслі мы яшчэ да такога забеспячэння.* [Павел:] *То як бы я араў, каб мне трактар не далі?* [Лапыр (смяецца):] *А вы жартайнік! Як параўналі!*

Паджартоўваюць персанажы адзін з аднаго і ў наступных прыкладах:

[Валік:] *Вы знаеце, мілорд, я ўсё-такі джэнтльмен.* [Янушык (смяецца):] *Ну і майстры! Во нахапаліся! Параўн.: мілорд – ветліва-пачцівы зварот у англічан да мужчыны з прывілеяваных класаў.*

[Алег:] *Ніжэй як вашым намеснікам не пайду.* [Саша:] *Ого, пры такім намесніку пілі б мы малачко!* [Алег:] *Мілэдзі, я купаў бы вас у ім.* Параўн.: *мілэдзі* – ветлівы зварот

у англічан да замужняй жанчыны з прывілеяваных класаў.

Жартаўлівае значэнне можа выяўляцца з кантэксту (як адступленне ад “нармальнай” логікі): [Іна (скідае Алегаву руку з плячэй):] *Валік! Дык колькі трэба пазіраваць для твайго групавога партрэта?* [Валік:] *Гадзіны... ну хаця б чатыры.*

Кваліфікатарамі жартаўлівага ўжывання моўных адзінак могуць быць дзве спецыялізаваныя рэмаркі ў рэпліках аднаго персанажа, што яшчэ больш узмацняе камізм: [Лапыр (да Іны):] *А ў цябе якая прафесія?* [Іна (смяецца):] *Жонка дырэктара.* [Лапыр (спыняецца перад Інай, з цікавасцю разглядае яе, спрабуе жартавачь):] *У рээстр унесена такая прафесія?* [Валік (сур’ёзна):] *Самая пачэсная. Жонка і маці. Яна двойню нарадзіла.* [Лапыр:] *Віншую.* (Жартуе.) *У нас можна і тройню. Нам не пагражае дэмаграфічны ўзрыў.*

Гумарызмы. Гумарыстычная канатацыя моўных адзінак “падказваецца” спецыялізаванымі рэмаркамі з гумарам, са знарокава сярдзітым гумарам:

[Шуміла:] *Ну, віншую вас са здачай апошняга экзамену.* (Вучні маўчаць. Няёмкая паўза. Шуміла звяртаецца да настаўніка, быццам з гумарам.) *Недавыхавалі мы з вамі, Ігар Паўлавіч, нашых выхаванцаў. Культурныя людзі за віншаванні дзякуюць.*

[Іна (з гумарам):] *Прывет, эканаміст.* [Яраслаў:] *Прывет, маці-геранія.*

[Іна (са знарокава сярдзітым гумарам):] *Пусціш па свеце вас, чарцей! Скупярдзія! Вы з Янушыкам на ЭВМ свае расходы падлічваеце. Ты свае грошы куды дзяеш?*

Такім чынам, для стварэння камічнага эфекту ў камедыі Іван Шамякін выкарыстоўвае такія спецыялізаваныя вербальныя сродкі, як каламбуры (полісемантычныя, аманімічныя, фразеалагічныя), іранізмы, жартызмы і гумарызмы.

Спіс літаратуры

1. **Лаўшук, С. С.** Шамякін Іван Пятровіч / С. С. Лаўшук // *Тэатральная Беларусь : энцыклапедыя* : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2003. – Т. 2. – С. 526 – 527.
2. **Шамякін, І. П.** *Збор твораў* : у 23 т. / І. П. Шамякін. – Мінск : Маст. літ., 2012. – Т. 8 : Аповесці (1999 – 2000); п’есы. – 655 с.

Васіль РАГАЎЦОЎ,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

УСХОДНЕСЛАВЯНСКАЯ АНАМАСТЫЧНАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ: АНТЫНОМІЯ ‘РЭАЛОНІМ – МІФОНІМ’

Чэшскі лінгвіст Мілан Гарвалік, адзін з аўтараў калектыўнага міжнароднага слоўніка асноўных анамастычных тэрмінаў, падрыхтаванага тэрміналагічнай групай пры Прэзідыуме Міжнароднага савета анамастычных навук, неаднаразова звяртаў увагу на неўпарадкаванасць анамастычнай тэрміналогіі ў сусветным маштабе, адзначаў несупадзенні ў разуменні еўрапейскімі вучонымі зместу шматлікіх тэрмінаў антрапанімікі і тапанімікі [2]. Гэта пацвярджаецца неўніфікаванасцю сістэмы ўсходнеславянскіх анамастычных тэрмінаў, асноўнымі праявамі чаго з’яўляюцца:

- выкарыстанне беларускімі, рускімі і ўкраінскімі навукоўцамі розных найменняў пры апісанні адных і тых жа дэнататаў;
- прысвойванне ідэнтычным тэрмінаадзінкам нехарактэрных для іх значэнняў;
- ужыванне састарэлых тэрмінаў, якія ў сучасным мовазнаўстве маюць больш удалы адпаведнікі;
- увядзенне ва ўжытак тэрмінаў для перадачы новых дэнататаў без уліку дасягненняў анаматалагаў суседніх краін і інш.

На наш погляд, адна з вызначальных прычын тэрміналагічнай нестабільнасці ва ўсходнеславянскай анамастыцы – празмерна хуткае пашырэнне за апошнія некалькі дзесяцігоддзяў уласна анамастычнай прасторы, якое значна апярэдзіла станаўленне тэарэтычнай базы лінгвістыкі.

Ва ўмовах хуткага развіцця сучаснага грамадства назіраецца імклівае папаўненне моўнай сістэмы лексічнымі адзінкамі, што ўзнікаюць у якасці номенаў да новых рэалій. У сувязі з гэтым значна пашыраюцца розныя тэрміналагічныя сістэмы, у тым ліку анамастычная. Напрыклад, вынікам маштабнага развіцця рынковых адносін у апошнія дзесяцігоддзе стала ўтварэнне вялікай колькасці ўласных імён, якія называюць таварныя знакі, фірмы і прадпрыемствы.

Узнікненне новага класа лексікі непазбежна вядзе да з’яўлення шматлікіх даследаванняў па анамастыцы, дзе вывучаюцца сучасныя намінацыі, аднак сама сістэма тэрмінаадзінак, з дапамогай якіх праводзіцца апісанне фактаў анамастыкі, ва ўсходнеславянскай лінгвістыцы застаецца недастаткова распрацаванай і адлюстроўвае папярэдні стан развіцця навукі.

Сёння ў рускім мовазнаўстве адзіны тэрміналагічны слоўнік па анамастыцы – праца Н. Падольскай [7]. Другое, дапоўненае, выданне слоўніка (1988) уключае каля васьмісот тэрмінаадзінак, тлумачэнні да іх, кантэкстуальныя ілюстрацыі і ўказанні на крыніцы фіксацыі пэўных анамастычных тэрмінаў.

Ва ўкраінскай лінгвістыцы тэрміналагічны слоўнік па анамастыцы з’явіўся толькі ў 2012 г. Не лічачы анамастычных праектаў “Украінська ономастична термінологія” (Кіеў, 1966) В. Німчука і “Інтернаціональний словник ономастичной термінології (короткий огляд стану справ і пропозицій від України)” (Кіеў, 2006) Я. Рэдзьквы, якія не рэалізаваліся ў паўнаватасны лексікаграфічныя працы, “Словник української ономастичной термінології” Д. Бучко і Н. Ткачовай – адзіная спроба сістэматызацыі сучаснай украінскай анамастычнай тэрміналогіі. Выданне ўключае каля 2 тыс. слоўніковых артыкулаў, у якіх раскрываецца значэнне анамастычных тэрмінаў, падаюцца магчымыя варыянты, прыводзяцца этымалагічныя звесткі, сінанімічныя тэрміналагічныя спалучэнні, ілюстрацыі ўжывання і інш. Названы слоўнік быў апублікаваны абмежаваным тыражом, і з гэтай прычыны мала выкарыстоўваецца ў даследаваннях беларускіх і рускіх лінгвістаў.

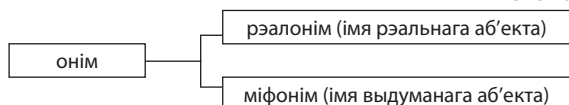
Праца “Українская анамастычная тэрміналогія (праект)” В. Німчука была поўнасю ўключана ў перакладны тлумачальны слоўнік “Асноўная сістэма і тэрміналогія славянскай анамастыкі” (Скоп’е, 1983) – грунтоўны міжнародны праект, які змяшчае 199 анамастычных тэрмінаў, іх дэфініцыі, пераклады на 12 моў, а таксама звесткі пра асаблівасці выкарыстання таго ці іншага тэрміна ў пэўнай нацыянальнай тэрмінасістэме.

У Беларусі да гэтага часу не створана ніводнага паўнаватаснага слоўніка анамастычнай тэрміналогіі. Нягледзячы на тое, што ў краіне абаронены шэраг дысертацый, прысвечаных вывучэнню анамастычнай лексікі, адзінай працай, у якой сістэматызавана частка беларускіх анамастычных тэрмінаў, застаецца публікацыя М. Бірылы “Беларуская анамастыка” (Мінск, 1993), што ўключае пераклад каля 850 тэрмінаадзінак з рускай мовы на беларускую з каментарыямі да некаторых тэрмінаў.

Асобныя пытанні стандартызацыі рускай, украінскай і беларускай анамастычнай тэрміналогіі разглядалі М. Гарвалік [2], І. Казімірава [3], А. Матвееў [5], В. Супрун [10] і інш. Наш артыкул прысвечаны аналізу антыноміі ‘рэалонім – міфонім’, што ляжыць у аснове адной з найбольш вядомых ва ўсходнеславянскай анамастыцы класіфікацый онімаў у адпаведнасці са значэннем дэнатата, змешчанай у “Слоўніку рускай анамастычнай тэрміналогіі” [7].

Паводле Н. Падольскай [7, с. 13], у залежнасці ад адносін да рэчаіснасці ўсе онімы падзяляюцца на рэалонімы і міфонімы (гл. схему 1).

Схема 1.

Пад *рэалонімам* ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве традыцыйна разумеюць ‘любое ўласнае імя аб'екта, які рэальна існуе ці існаваў у любой сферы анамастычнай прасторы’ [7, с. 119]. Тэрмінам *міфонім* у слоўніку Н. Падольскай абазначана ‘імя выдуманнага аб'екта любой сферы анамастычнай прасторы ў міфах і казках, у тым ліку міфаантрапонім, міфатапонім, міфазаонім, міфафітонім, міфаперсонім, а таксама тэонім’ [7, с. 125]. У перавыданні слоўніка 1988 г. дэфініцыя тэрміна *міфонім* удакладнена наступным чынам: “Міфонім (міфалагічнае ўласнае імя) – імя любой сферы анамастычнай прасторы ў *міфах, эпасах, казках, былінах*” [8, с. 83]. Аўтар вызначае наступныя віды міфонімаў: *міфаантрапонім* (уласнае імя чалавечай істоты ў міфах, былінах... якую чалавек уяўляў як рэальную), *міфатапонім* (уласнае імя геаграфічнага аб'екта, які чалавек уяўляў як рэальны), *міфафітонім* (уласнае імя расліны, якая фактычна не існуе, але чалавек уяўляў яе як рэальную) і *міфазаонім* (уласнае імя жывёлы, якая фактычна не існуе, але чалавек уяўляў яе рэальнай). У пераліку відаў міфонімаў адсутнічае *міфаперсонім* – “уласнае імя персанажа ў міфах, былінах і казках”, які, відавочна, называе паняцце больш шырокае, чым міфаантрапонім і міфазаонім, таму што ўключае ў сябе гэтыя паняцці як прыватныя, а таксама *тэонім* – “імя боства ў любым пантэоне” [7, с. 131; 8, с. 124].

Тым не менш, нягледзячы на ўдакладненне дэфініцыі Н. Падольскай, у анамастыцы пастаянна выкарыстоўваецца першапачатковая фармулёўка, у якой тэрміны *міфаантрапонім, міфазаонім, міфафітонім* разглядаюцца

як адзінкі аднаго ўзроўню з тэрмінамі *міфатапонім* і *міфаперсонім*, што парушае логіку суаднясення названых паняццяў і тэрмінаў, якія іх называюць.

У выданні “Асноўная сістэма і тэрміналогія славянскай анамастыкі” для абазначэння “ўласнага імя істоты, якую чалавек уяўляў сабе як рэальную (міфалагічны персанаж, казачная істота, алегарычны персанаж, лялька)”, выкарыстоўваюцца тэрміны *міфонім* у беларускім мовазнаўстве, *міфаантрапонім* – у рускім, *псеўдаантрапонім* – ва ўкраінскім [6, с. 94]. Відавочна, што ў гэтай лексікаграфічнай працы ў адзін слоўнікавы артыкул трапілі тэрміны розных класіфікацыйных узроўняў онімаў. Калі міфаантрапонімы і псеўдаантрапонімы могуць быць найменнямі толькі для міфалагічных персанажаў, то паняцце *міфонім* уключае не толькі назвы жывых міфалагічных істот, але і міфатапонімы, назвы міфічных рэчаў і г. д. Як справядліва сцвярджае А. Суперанская, “міфанімія – гэта своеасаблівы сектар анамастычнай прасторы, створаны па падабенстве да яе рэальнай часткі” [9, с. 180]. З гэтага вынікае, што паняцце *міфонім* павінна ўключаць як уласныя імёны людзей, так і найменні жывёл, раслін, геаграфічных і касмічных аб'ектаў, разнастайных прадметаў і г. д.

Асаблівае месца ў міфаніміі займаюць дэманонімы – “найменні розных духаў, вышэйшых і ніжэйшых, добрых і злых” [9, с. 181], імёны тытанаў і герояў. Гэтая акалічнасць адлюстравана ў вызначэнні тэрміна *міфонім* у “Слоўніку украінскай анамастычнай тэрміналогіі” Д. Бучко і Н. Ткачовай, дзе *міфонім* – “уласная назва якога-небудзь выдуманнага аб'екта онімнай прасторы; назвы багоў, духаў, герояў, надпрыродных сіл, якія выкарыстоўваюцца ў міфах, эпасах, казках, былінах” [1, с. 122].

Такім чынам, з улікам дэфініцый тэрмінаў дадзенай групы, зафіксаваных у тэрміналагічных слоўніках, адносіны паміж рознымі тыпамі міфонімаў можна адлюстраваць у выглядзе схемы 2.

Відавочна, што схема 2 патэнцыяльна можа ўключаць яшчэ вялікую колькасць іншых відаў міфонімаў, якія называюць аб'екты міфалагічнай прасторы, адпаведныя рэалонімам.

Схема 2.

Аднак не толькі міфонімы па сваім значэнні супрацьпастаўляюцца рэалонімам. Існуюць і іншыя класы аб'ектаў, якія не маюць рэальнага дэнатата або існаванне дэнатата якіх навукова не даказана. Развіццё чалавечай свядомасці і пераход ад політэізму да монатэізму абумовілі ўзнікненне яшчэ адной формы ідэалістычнага светапогляду чалавека – рэлігіі – і, як вынік, узбагачэнне анамастычнай прасторы новым відам онімаў. У сучаснай анамастычнай навуцы ўласныя імёны, якія выкарыстоўваюцца ў канфесійнай сферы, прынята называць *рэлігійнімамі*. Дастаткова часта гэты тэрмін неправамерна выкарыстоўваецца навукоўцамі і для наймення лексікі з рэлігійнай семантыкай увогуле (Ю. Міхайлава, С. Смірнова, Г. Чатырына і інш.).

Як і ў міфаніміі, у рэлігійніміі ёсць усе віды онімаў, што вылучаюцца ў рэальнай частцы анамастычнай прасторы: антрапонімы, тапонімы, назвы рэчаў і інш. Аднак назіраюцца спробы некаторых навукоўцаў вылучаць і больш шырока па сваім значэнні віды рэлігійнімаў. Так, у навукавай літаратуры па анамастыцы ў значэнні 'імя выдуманнага аб'екта любой сферы анамастычнай прасторы ў Бібліі' часам сустракаецца тэрмін *біблійнім* (В. Гарбачова). У рускім і ўкраінскім тэрміналагічных слоўніках гэтай тэрмінаадзінкай абазначаецца "від ідэоніма, назвы, загатоўкі любога пісьмовага твора: мастацкага, рэлігійнага, навуковага, палітычнага і г. д." [1, с. 56; 8, с. 42]. У некаторых навуковых працах у значэнні 'любое ўласнае імя, якое сустракаецца ў Бібліі' выкарыстоўваецца і тэрмін *біблейнізм* (Л. Ожарад, С. Прончанка), што, відавочна, памылкова, паколькі пад гэтым тэрмінам традыцыйна разумеюць фразеалагічныя спалучэнні і афарызмы біблейскага паходжання, цытаты са Святога Пісання і фразеалагізмы, а не анамастычную лексіку.

Акрамя анамастыконаў рэлігійнай сферы і міфалогіі, чалавецтвам створаны аб'ёмны корпус онімаў, якія выкарыстоўваюцца галоўным чынам у мастацкай літаратуры. У анамастыцы для абазначэння разрадаў уласных імён, ужытых у мастацкім тэксце, розныя навукоўцы выкарыстоўваюць розныя тэрміны.

Адзін з заснавальнікаў савецкай літаратурнай анамастыкі У. Міхайлаў для наймення адзінак анамастычнай прасторы мастацкага твора выкарыстоўваў тэрмін *літаратурна-мастацкі онім*, які, аднак, не замацаваўся ў навуковым ужытку. Пазней у даследаваннях анатомалагаў для наймення онімаў у літаратуры выкарыстоўваліся тэрміны *літаратурны антрапонім* і *літаратурны онім* (Ю. Карпенка, Г. Сілаева, Л. Шчацінін), *паэтычны антрапонім* (А. Жываглядаў), а ў значэнні 'ўласнае імя, што функцыянуе ў творах

разнастайных форм мастацкай творчасці чалавека' – тэрмін *мастацкі онім* (В. Сухарова). У сучаснай анамастыцы для абазначэння ўсіх разрадаў уласных імён у мастацкім тэксце найчасцей ужываецца тэрмін *паэтонім*, які ўвайшоў у шырокі ўжытак у лінгвістыцы з канца 80-х гг. XX ст. (С. Зінін, В. Калінкін).

У перавыданні слоўніка Н. Падольскай адзначана, што раздзел анамастыкі, "у якім вывучаюцца любыя ўласныя імёны (паэтонімы) у мастацкім тэксце: прынцыпы іх стварэння, стыль, функцыянаванне ў тэксце, успрыманне чытачом, а таксама светапогляд і эстэтычныя ўстаноўкі аўтара", называецца *паэтычнай анамастыкай* [8, с. 96], а *паэтонім* – "імя ў мастацкай літаратуры, якое мае ў мове твора, акрамя намінатыўнай, характарыстычную, стылістычную і ідэалагічную функцыю" [8, с. 108]. Для наймення раздзела анамастыкі, у якім вывучаюцца ўласныя імёны ў мастацкіх творах, часта выкарыстоўваецца тэрмін *літаратурная анамастыка*, які па сваім значэнні поўнаасцю адпавядае паняццю *паэтычная анамастыка*. У якасці альтэрнатыўнай намінацыі для абазначэння адзінак паэтычнай (літаратурнай) анамастыкі В. Калінкін прапануе выкарыстоўваць тэрмін *паэтанімолагія* [4].

Значную колькасць анамастычных лексем з нулявым дэнататам утрымлівае вусная народная творчасць. Відавочна, фальклор – з'ява настолькі спецыфічная, што яе нельга атаясамліваць ні з міфалогіяй, ні з літаратурнай творчасцю. Гэта дае падставы вылучыць асобны тэрмін для называння ўласных імён, якія ўжываюцца ў фальклорных творах. Прадстаўнікі школ паэтычнай анамастыкі ў значэнні 'любое ўласнае імя, якое функцыянуе ў фальклорным творы' шырока выкарыстоўваюць тэрмін *фалькларонім*.

З аналізу адпаведных паняццяў вынікае, што тэрміны *міфонім*, *рэлігійнім*, *фалькларонім* і *паэтонім* у класіфікацыі онімаў павінны займаць агульную прыступку і знаходзіцца ў гіпанімічных адносінах з пэўным паняццем, антанімічным па значэнні тэрміну *рэалонім*. Аднак сучасныя ўсходнеславянскія анатомалагі спецыяльнага абазначэння для перадачы гэтага паняцця пакуль не прапанавалі.

Некаторыя даследчыкі ў значэнні 'ўласныя імёны, у якіх адсутнічае канкрэтны дэнатат' выкарыстоўваюць тэрмін *фіктонім* (І. Кандакова, С. Прончанка). У тэрміналагічных слоўніках па анамастыцы падаецца наступнае вызначэнне названага тэрміна: "ўласнае імя, прыдуманнае для таго, каб схваць сапраўднае імя аб'екта" [6, с. 158; 7, с. 157], што, па сутнасці, адпавядае паняццю *псеўданім*. Аднак у большасці расій-

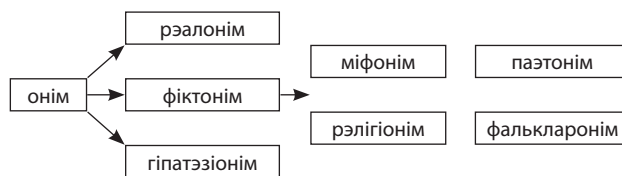
скіх навуковых даследаванняў (В. Лавяннікава, В. Сухарава, Е. Флейшар, М. Ходан і інш.) тэрмін *фіктонім* ужываецца ў значэнні, прапанаваным А. Суперанскай: ‘уласнае імя выдуманнага прадмета, адушаўлёнага ці неадушаўлёнага, у мастацкім творы’.

На наш погляд, выкарыстанне тэрміна *фіктонім* (лац. *fictio* ‘выдумка, слоўная ілюзія’ + грэч. *опута* ‘імя’) у значэнні ‘уласнае імя выдуманнага аб’екта, адушаўлёнага ці неадушаўлёнага, у мастацкім творы, фальклору, міфалогіі і рэлігіі’ цалкам адпавядае ўнутранай сутнасці гэтага тэрміна.

У такім выпадку намінацыі *рэалонім* па значэнні будзе проціпастаўлены тэрмін *фіктонім*, а не *міфонім*, як гэта адлюстравана ў слоўніку Н. Падольскай. Акрамя таго, як справядліва адзначае А. Суперанская, у склад анамастычнай прасторы ўваходзяць не толькі назвы рэальных і нерэальных прадметаў, але і назвы гіпатэтычных аб’ектаў [9, с. 143]. Для наймення аб’ектаў, існаванне якіх дапускаецца, але навукова не даказана, у анамастычнай навуцы выкарыстоўваецца тэрмін *гіпатэзіонімы* (І. Кандакова, В. Лавяннікава, С. Прончанка, Т. Трыфанава).

Такім чынам, відавочна, што антыномія ‘рэалонім – міфонім’, якая дастаткова шырока распаўсюджана ва ўсходнеславянскай анамастыцы і нярэдка з’яўляецца асновай для тыпалагізацыі онімаў, парушае логіку размежавання імён па крытэры рэальнасці / нерэальнасці або наяўнасці / адсутнасці дэнатата. Аналіз тэрмінаў, пашыраных у метатэорыі сучаснай анамастыкі, дазваляе зрабіць наступны вывад: пры першаснай класіфікацыі онімаў лагічна адрозніваць *рэалонімы* (назвы рэальных аб’ектаў), *фіктонімы* (назвы паняццяў, якія не маюць рэальных дэнататаў) і *гіпатэзіонімы* (назвы гіпатэтычных

аб’ектаў). *Міфонімы, рэлігіонімы, паэтонімы і фалькларонімы* – падтып *фіктонімаў* (гл. схему 3).

Спіс літаратуры

1. Бучко, Д. Г. Словник української ономастичної термінології / Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
2. Гарвалик, М. К вопросу о современной ономастической терминологии / М. Гарвалик // Вопросы ономастики. – 2007. – № 4. – С. 5 – 13.
3. Казимирова, И. А. Метаязык украинской ономастики в контексте славянской традиции / И. А. Казимирова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – № 31 – С. 40 – 42.
4. Калинин, В. М. От литературной ономастики к поэтономологии / В. М. Калинин // Логос ономастики. – 2006. – № 1. – С. 81 – 89.
5. Матвеев, А. К. Ономастика и ономотология : терминологический этюд / А. К. Матвеев // Вопросы ономастики. – 2005. – № 2. – С. 5 – 10.
6. Основная система и терминология славянской ономастики. – Скопье : Македонская академия наук и искусств, 1983. – 412 с.
7. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 199 с.
8. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – 2-е изд. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
9. Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
10. Супрун, В. И. Размышления над ономастической терминологией / В. И. Супрун // Известия ВГПУ. – Серия : Филол. науки. – 2011. – № 8. – С. 133 – 138.

Святлана ШАХОЎСКАЯ,

кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2016 год

САКАВІК

Працяг. Пачатак на с. 14.

19 сакавіка – 85 гадоў з дня нараджэння Генадзя Кісялёва (1931 – 2008), гісторыка, літаратуразнаўцы, пісьменніка, археографа

70 гадоў з дня нараджэння Генадзя Сурмы (1946 – 2002), мастака

20 сакавіка – 120 гадоў з дня нараджэння Майсея Кульбака (1896 – 1937), паэта, празаіка, драматурга. Пісаў на ідыш

21 сакавіка – 115 гадоў з дня нараджэння Аляксандры Серады (1901 – 1981), майстра народнага ткацтва

90 гадоў з дня нараджэння Антаніны Абрамавай, мастачкі

90 гадоў з дня нараджэння Калерыі Сцепанцэвіч, музыкантаўцы, педагога, заслужанага работніка вышэйшай школы Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Валерыя Фралова (1941 –

1991), габаіста, педагога, заслужанага артыста Беларусі

22 сакавіка – 105 гадоў з дня нараджэння Аляксея Зарыцкага (1911 – 1987), паэта, перакладчыка

95 гадоў з дня выхаду грамадска-палітычнай і літаратурнай газеты нацыянальна-дэмакратычнага кірунку “Беларускі зван”. Існавала да 24 лютага 1923 г.

70 гадоў з дня нараджэння Вадзіма Яканюка, музыкантаўцы

23 сакавіка – 120 гадоў з дня нараджэння Льва Лейтана (1896 – 1974), мастака, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

110 гадоў з дня нараджэння Ісаака Любана (1906 – 1975), кампазітара, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Святланы Сенчанкі, мастачкі

Заканчэнне на с. 69.

АСАБЛІВАСЦІ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ ВАЕННАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Ваенная тэрміналогія паходзіць з лексікі паляўнічага промыслу. Для задавальнення матэрыяльных патрэб і з мэтай аховы ад драпежнікаў яшчэ ў глыбокай старажытнасці людзі выкарыстоўвалі розную зброю. З існаваннем камунікацыйных антаганізмаў у грамадстве развіваліся і ўдасканаліваліся розныя віды зброі, узніклі ўзоры вайсковага адзення і г. д. Паралельна стваралася і ваенная тэрміналогія. Асабліва інтэнсіўна гэтая лексіка стала развівацца зыходам на арэну і ўмацаваннем вайсковых фарміраванняў.

Знаходзячыся ў геаграфічным цэнтры Еўропы, насельніцтва Беларусі брала ўдзел у найважнейшых ваенных падзеях XIV – XVII стст. Так, напрыклад, працяглася войнаў, у якіх удзельнічаў беларускі народ у XVII ст., склала больш за 50 гадоў. Усе войны паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай адбываліся на тэрыторыі нашай краіны. Неабходнасць абароны дзяржавы ад знешніх ворагаў выклікала пэўную сістэму арганізацыі ўзброеных сіл Вялікага Княства Літоўскага. Заканамерна, што ў старабеларускай мове сфарміравалася тэматычная група лексікі, якая адлюстроўвала даволі высокі ўзровень развіцця ваеннай справы таго часу. Гэтыя намінацыі абазначаюць:

1) структуру войска: *артылерыя (палявая, фартыфікацыйная), кавалерыя (гусары, казакі, пяхоты, рэйтары), пяхота (мушкецёры, пікінеры)*;

2) кіраўнікоў узброенай барацьбы: *абозны, вялікі князь, вялікі гетман, палявы гетман, камісар вайсковы, палявы пісар*;

3) віды зброі: *алебарда, аркебуза, бярдыш, гармата, дзіда, кінжал, мушкет, піка, пісталет, рапіра, ручніца, сякера, шабля, шпага* [4].

Да найбольш старажытных у беларускай мове адносяцца найменні, якія ўзніклі ў агульнаславянскую эпоху: *войско, древо, дружина, оружие, сторожа*. Тэрміны перыяду ўсходнеславянскага моўнага адзінства, як адзначала Л. Антанюк, складаюць найбольш значную ў колькасных адносінах частку ваеннай тэрміналогіі старабеларускай мовы [1, с. 26]. Утвораны яны паводле асноўных спосабаў беларускага тэрмінаўтварэння (лексіка-семантычнага, марфалагічнага, сінтаксічнага): *конный, начинье, рукавицы; воевникъ, наручъ, щитовоша; зброя стрельчая, люди ратные, рукавицы панцеровые*. Меншую ў коль-

касных адносінах частку ўсходнеславянскіх ваенных тэрмінаў складаюць найменні іншамоўнага паходжання: *алебарда, гвардия, гетманъ, гусаръ, жолнеръ, капитанъ, ройтар, рота, сагайдак* і інш.

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ВАЕННЫХ ТЭРМІНАЎ

У наш час ваенная навука развіваецца вельмі хутка, таму пашыраецца і ваенная тэрміналогія. Паколькі ваенная справа падзяляецца на асобныя галіны, адпаведна адбываецца вылучэнне тэрміналогіі тактычнай, ваенна-арганізацыйнай, ваенна-тэхнічнай, тэрміналогіі па родах войск і відах узброеных сіл і г. д. Усе гэтыя тэрмінасістэмы, падкрэслівае Г. Стралкоўскі, аб'ядноўваюцца ў агульнаваенную тэрміналогію [5, с. 154].

Ваенны тэрмін як разнавіднасць навукова-тэхнічнага тэрміна валодае шэрагам істотных прыкмет, якія дазваляюць адрозніць яго ад агульнаўжывальных слоў і іншых лексем ваеннай тэрмінасістэмы. Да такіх агульных прыкмет можна аднесці наступныя: сістэмная абумоўленасць тэрміна; стылістычная нейтральнасць; дакладнасць семантыкі, рэгламентаванай дэфініцыі; адназначнасць у межах дадзенай сістэмы. Ад іншых галіновых тэрмінасістэм ваенная тэрміналогія адрозніваецца шэрагам уласцівых толькі ёй асаблівасцей, абумоўленых спецыфікай ваеннай справы і функцыянальным прызначэннем узброеных сіл.

Пэўную спецыфіку мае і семантыка ваеннага тэрміна, а таксама галіна яго спецыфічнага прымянення, абмежаваная рамкамі ўзброеных сіл і ваеннай справы. Звяртае на сябе ўвагу выключна высокая ўдзельная вага ваенна-тэхнічных тэрмінаў у агульным аб'ёме ваеннай тэрміналогіі, што непасрэдна звязана з развіццём сродкаў узброенай барацьбы ў XXI ст. Акрамя таго, ваенная тэрміналогія, як ніякая іншая спецыяльная тэрміналогія, патрабуе строгай рэгламентацыі як у галіне фіксацыі, так і ў галіне функцыянавання.

Даследчыкі адзначаюць, што было б памылковым зводзіць усю ваенную тэрміналогію пэўнай мовы да простага сукупнасці ваенных тэрмінаў, паколькі яна ўяўляе сабой іерархічна ўпарадкаванае цэласнае мноства, складаную сістэму ўзаемазвязаных і ўзаемаабумоўленых адзі-

нак. Гэтае мноства характарызуецца пэўнымі сістэмнымі прыметамі – структурнасцю, іерархічнасцю будовы і непадзельнасцю яе складнікаў [5; 7].

Спосабы сістэмнай арганізацыі ваенных тэрмінаў аднолькавыя для ўсіх моў. Гэта часцінамоўная, структурна-словаўтваральная, семантычная і тэматыка-паняццыйная класіфікацыя. Паколькі ваенная тэрміналогія мае даволі вялікія памеры, найбольш прыдатнай нам бачыцца яе сістэматызацыя на аснове тэматыка-паняццыйнага прынцыпу. Ён прадугледжвае наступны падзел:

1) галіновыя падсістэмы ў залежнасці ад віду ўзброеных сіл і роду войск (гарызантальны падзел): *авіяцыйная, бранятанкавая, ваенна-інжынерная*;

2) тэматычныя групы (вертыкальны падзел): *узбраенне і баявая тэхніка, арганізацыя, тактыка і стратэгія* і г. д.

Такая класіфікацыя “дазваляе даволі выразна вылучыць досыць рэальныя і даступныя назіранню аб’екты-падсістэмы, г. зн. блокі і гіпанімічныя групы, якія ўтвараюць у сукупнасці полісістэмны комплекс, якім з’яўляецца ваенная тэрміналогія той ці іншай мовы” [7, с. 10].

СТРУКТУРНА-ГРАМАТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ВАЕННЫХ ТЭРМІНАЎ

Паводле будовы тэрміны звычайна падзяляюцца на тэрміны-словы, тэрміны-словазлучэнні, тэрміны-сімвалы. Некаторыя вучоныя вылучаюць асобна тэрміны-абрэвіятуры, наменклатуру (Л. Мінакова), а таксама тэрміны-сказы, тэрміны-лічбы (В. Даніленка).

У склад аднаслоўных ваенных намінацый уваходзяць невытворныя (*дэсант, казарма, танк, штурм, экіпаж*) і вытворныя лексічныя адзінкі (*балістычны, бартавы, злучэнне, танкіст, флангавы*).

Як тэрміны-словы выкарыстоўваюцца назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы і прыслоўі. Назоўнікі складаюць асноўную колькасць ваенных тэрмінаў: *батарэя, выбух, затвор, камуфляж, карцеч, куля, палігон, парад, патруль, пеленг, прарыў, прысяга, радыст, разведка, рапарт, снарад, фланг, флатылія, фронт, штык*.

Прыметнікі, як правіла, спалучаюцца з назоўнікам, утвараючы тэрміналагічнае словазлучэнне, але сустракаюцца ў ваеннай тэрміналогіі і адзінкавыя тэрміны-прыметнікі: *артылерыйскі, балістычны, батальённы, батарэйны, вежавы, вінтовачны, радыёлакацыйны, стралковы, флангавы, штурмавы, ядзерны*.

Існуюць у ваеннай тэрмінасістэме і адзінкавыя тэрміны-дзеясловы тыпу *атакаваць, ваяваць, змагацца, пагражаць, падпальваць, разгрупавацца, утрымаць*, а таксама тэрміны-

прыслоўі: *бягом, бяспечна, ваяўніча, кругом, па-ваеннаму, паўзводна, пільна*.

Тэрміны-словазлучэнні надзвычай шырока выкарыстоўваюцца ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі, што тлумачыцца, па-першае, неабходнасцю мець строгія адназначныя абазначэнні, па-другое, неабходнасцю абазначыць новыя паняцці, якія абапіраюцца на наяўныя.

У ваеннай тэрміналогіі сярод састаўных тэрмінаў найбольш прадуктыўныя – двухкампанентныя найменні, сярод якіх вылучаюцца:

1. Двухкампанентныя тэрміны з прэпазіцыйным азначэннем пры назоўніку (кампаненты звязаны дапасаваннем): *авіяцыйная разведка, ваенны трыбунал, зенітная батарэя, самаходная артылерыя*. Азначэнне ў такіх тэрмінаадзінках можа выражацца:

– простым прыметнікам: *баявая гатоўнасць, знішчальная авіяцыя, рэактыўны снарад, ствольная каробка, тылавая база, хімічная разведка*;

– складаным суцэльнааформленым прыметнікам: *аўтамабільныя войскі, бранябойны снарад, бранятанкавыя войскі, радыёпражэктарная станцыя, самаходная гармата, супрацьтанкавая артылерыя*;

– складаным дэфіснааформленым прыметнікам: *аператыўна-тактычная падрыхтоўка, ваенна-наветраныя сілы, кантрольна-тэхнічны пункт, мінна-ўзрыўныя загароды, разлікова-забеспячэнская адзінка*.

Галоўным кампанентам у такіх тэрмінах, як бачым, выступае вытворны або невытворны назоўнік.

2. Двухкампанентныя тэрміны з постпазіцыйным азначэннем, выражаным назоўнікам (кампаненты звязаны кіраваннем): *атрад загароды, паласа абароны, паласа агню, зона абстрэлу, зона назірання, канал сувязі*.

Прадуктыўныя ў ваеннай тэрміналогіі і трохкампанентныя адзінкі, сярод якіх пераважаюць тэрміны з прэпазіцыйным азначэннем-прыметнікам. Яны складаюцца з простага словазлучэння і залежнага ад яго асобнага слова, прычым залежнае слова адносіцца да ўсяго словазлучэння ў цэлым: *баявыя хімічныя рэчывы, дзяжурныя агнявыя сродкі, індывідуальны праціхімічны пакет, тактычная глыбіня абароны, хімічны разведвальны дзор*.

У такіх тэрмінах простае словазлучэнне часцей выражана спалучэннем прыметніка з назоўнікам (*даўгачаснае агнявое збудаванне, несапраўдная агнявая пазіцыя, палявы армейскі склад, палявыя абарончыя збудаванні, самаходная артылерыйская ўстаноўка*) або спалучэннем двух назоўнікаў (*авіяцыйная падтрымка войск, інжынернае забеспячэнне бою, палявая служба штабоў*).

Радзей сустракаюцца трохкампанентныя тэрміны з постпазіцыйным двухчленным азначэннем пры назоўніку: *радыус суцэльнага паражэння, раён баявых дзеянняў, табліца сігналаў узаемадзеяння*. У такіх састаўных тэрмінах азначэнне можа быць выражана:

– спалучэннем двух назоўнікаў: *абазначэнне лініі фронту, пункт збору данясенняў, разведка сродкамі сувязі*;

– спалучэннем прыметніка з назоўнікам: *згортванне баявога парадку, канцэнтрацыя атрутных рэчываў, сувязь рухомымі сродкамі*.

Чатырохкампанентныя тэрміны ў ваеннай тэрміналогіі рэдкія. Сярод іх пераважаюць адзінкі з прэпазіцыйным адначленным азначэннем пры трохкампанентным словазлучэнні, у якім спалучаецца назоўнік з двухчленным постпазіцыйным азначэннем, выражаным спалучэннем “прыметнік + назоўнік”: *зборны пункт пашкоджаных машын, індывідуальныя сродкі проціхімічнай абароны, плоская зона зенітнага агню*.

Сустракаюцца і чатырохкампанентныя тэрміны з постпазіцыйным трохчленным азначэннем пры назоўніку тыпу *разведка раёна будучых дзеянняў, участак паслядоўнага сканцэнтравання агню*, а таксама тэрміны, у склад якіх уваходзяць двухкампанентныя словазлучэнні: *перанос намаганняў у ходзе бою*.

Тэрміны-словазлучэнні, якія складаюцца з пяці і больш кампанентаў, у ваеннай тэрміналогіі ўжываюцца спарадычна. Намі адзначаны толькі адзінкавыя пяцікампанентныя тэрміны, якія паводле будовы ўяўляюць сабой больш складаныя ўтварэнні на базе двух- і трохчленных апорных словазлучэнняў. Напрыклад: *практычная найбольшая вышыня пад’ёму самалёта, прыбор кіравання артылерыйскім зенітным агнём, тапаграфічнае забеспячэнне баявых дзеянняў войск*.

УТВАРЭННЕ ВАЕННЫХ ТЭРМІНАЎ

Як вядома, тэрміны, як і агульнаўжывальныя словы, утвараюцца паводле законаў словаўтварэння беларускай літаратурнай мовы. Аднак утварэнне тэрмінаў мае свае адметнасці, вывучэнне якіх “адыгрывае важную ролю пры вызначэнні шляхоў далейшага развіцця нацыянальнай тэрміналогіі і мовы ў цэлым” [2, с. 43]. Даследчыкі падкрэсліваюць, што для вывучэння таго, як утвараюцца тэрміны, недастаткова ўстанавіць толькі спосаб, паводле якога ўзнікла вытворнае слова, паколькі адным і тым жа спосабам пры дапамозе розных словаўтваральных сродкаў могуць утварацца тэрмінаадзінкі самай разнастайнай семантыкі; важна вызначыць яшчэ і нейкія агульныя словаўтваральныя прыметы. На іх падставе вытворныя тэрміны

аб’ядноўваюцца ў своеасаблівыя групы – словаўтваральныя тыпы [2, с. 44].

Утварэнне ваенных тэрмінаў таксама адбываецца па пэўных законах словаўтварэння, якія дзейнічаюць у сучаснай беларускай літаратурнай мове. У той жа час неабходна адзначыць, што лінгвістычныя працэсы, якія працякаюць у агульнанароднай мове і ў галіне ваеннай тэрміналогіі, маюць сваю спецыфіку. Ваенная сфера моўных зносін накладвае адбітак на адбор і характар выкарыстання ў маўленні намінацый, прызначаных для выражэння сукупнасці ваенных паняццяў, якія складаюць паняццыйны апарат ваеннай навукі і дзейнасці ўзброеных сіл.

1. Лексіка-семантычны спосаб грунтуецца на тэрміналагізацыі агульналітаратурных слоў, інакш кажучы, агульналітаратурная лексема набывае новы статус тэрміналагічнай адзінкі.

У межах лексіка-семантычнага спосабу вылучаюцца метафарызацыя і метанімізацыя. Большасць ваенных тэрмінаў узнікла на аснове метафарычнага пераносу, заснаванага на падабенстве па форме (*кішка, рукаў*), функцыі (*магазін*), размяшчэнні (*крыло, пята, хвост*) і інш. Метанімічны перанос сустракаецца значна радзей у параўнанні з метафарызацыяй. Пры метанімізацыі другасныя значэнні вынікаюць з асацыятыўных сувязей, што ўзнікаюць пры намінацыі адной моўнай адзінкай дзеяння і яго выніку (*кіраванне, перадача*), дзейнай асобы і вырабу (*пашыральнік*), дзеяння і месца (*раз’езд*), дзеяння і выніку (*загароджванне, запальванне*) і інш.

2. Марфалагічны спосаб утварэння тэрмінаў вельмі прадуктыўны ў сучаснай беларускай мове; ён выступае і адной з асноўных крыніц папаўнення ваеннай тэрміналогіі. Гэта такі спосаб словаўтварэння, пры якім новыя назвы ўзнікаюць на базе ўжо вядомых слоў (асноў) і словаўтваральных афіксаў.

Вылучаюць два тыпы марфалагічнага тэрмінаўтварэння: афіксацыя і складанне. Да **афіксацыі** адносяцца наступныя падтыпы:

– суфіксальны (найбольш прадуктыўны): *абмундзіраванне, бамбардзіроўшчык, патрульны, узрыванне*.

Большасць ваенных тэрмінаў утвараецца пры дапамозе наступных суфіксаў: *-к-* (*вывучка, разведка*), *-н-* (*авангардны, батальённы, батарэйны, пісталетны*), *-іст-* / *-ыст-* (*артылерыст, радыст, танкіст*), *-нн-* (*кадзіраванне, канцэнтраванне, маскіраванне, разведванне*), *-енн-* / *-энн-* (*акружэнне, злучэнне, узбраенне*), *-льнік-* (*назіральнік, шукальнік*), *-чык-* (*лафетчык, наводчык, разведчык*), *-ав-* (*бартавы, гільзавы, флангавы*).

– прэфіксальны: *антыдэттанатар, дэблакіраванне, дэзактывацыя, дэзынфармацыя, дээскаляцыя*;

– прэфіксальна-суфіксальны: *беспілотнік, пагранічны, прыгранічны, прыстрэлка;*

– нульсуфіксальны (бяссуфіксны): *абстрэл, зарад, налёт, напад, пералёт, перахват, прарыў.*

Да **складання** адносяцца:

– асноваскладанне: *авіязвяно, авіясувязь, маскхалат, эвакуант;*

– словакладанне: *капсуль-запальнік, пісталет-кулямёт, самалёт-снарад, штаб-кватэра* (такія найменні лічаць прамежкавым звязном паміж тэрмінамі-словамі і тэрмінамі-словазлучэннямі; адсутнасць марфалагічных сродкаў сувязі ў іх дазваляе аб’яднаць у адно цэлае кампаненты розных тыпаў для абазначэння складаных паняццяў);

– складана-суфіксальны: *авіяносец, авіяракетны, адназарадны, аднаякарны, дальнабойнасць, дальнабойны, дальнамершчык;*

– складана-нульсуфіксальны: *агнямёт, дальнамер, кулямёт;*

– абрэвіяцыя: *КНП – камандна-назіральны пункт, КПП – кантрольна-прапускны пункт, ПАГ – палкавая артылерыйская група, ПДВ – наветрана-дэсантныя войскі, РС – рэактыўны снарад, САУ – самаходная артылерыйская ўстаноўка, УР – умацаваны раён, ФВК – фільтра-вентыляцыйны камплект.*

Састаўной часткай ваенных тэрмінаў, утвораных шляхам складання, часта выступаюць грэка-лацінскія часткі ў значэнні прыметнікаў: *авія-* (*авіябаза, авіябомба, авіябрыгада, авіядэсант*), *аўта-* (*аўтадром, аўтамат*), *мота-* (*мотаняхота, мотастралковы*), *контр-* (*контратака, контрнаступленне, контрпадрахтоўка, контрудар*), *радыё-* (*радыёмаяк, радыёўзрывальнік*) і інш.

У тэрмінах, утвораных такім спосабам, могуць спалучацца словаўтваральныя элементы:

– класічнай і заходнееўрапейскай моў: *авіядэсант, авіяшоу, контратака, контрманеўр, мотарэсурс, радыёпароль, радыёпеленг;*

– класічнай і беларускай моў: *авіякулямёт, авіясувязь, контрнаступленне, контрпадрахтоўка, контрудар, мотастралковы, радыёперадатчык, радыёперашкода;*

– класічных моў: *дазіметр, піратэхніка, радыётэхнічны.*

Сярод суцэльнааформленых тэрмінаадзінак у ваеннай тэрміналогіі сустракаюцца і складаныя найменні чыста славянскага паходжання: *агнямёт, агульнавайсковы, баяздольны, дальнабойны, дальнамершчык, самалёт, самаходны, святловыпраменьванне.*

3. Сінтаксічным спосабам утвараюцца тэрміны шляхам рознага тыпу спалучэнняў кампанентаў (састаўныя тэрміны): *артылерыя бязствольная, баявая тэхніка, падводная лодка,*

парашутна-дэсантны полк, процімінная абарона, пункт пастаяннай дыслакацыі. У ваеннай тэрміналогіі сінтаксічны спосаб найбольш прадуктыўны.

Сярод ваенных тэрмінаў-словазлучэнняў, як адзначалася вышэй, вылучаюцца двух-, трох- і шматкампанентныя. Найбольш прадуктыўныя двухкампанентныя тэрміны, пабудаваныя па мадэлі “прыметнік + назоўнік”: *вуглавая адбівальнікі, разведвальны атрад, ракетная дывізія, ручная граната, стралковы ўзвод, тылавая разведка, ядзерная міна.*

Даволі часта сустракаюцца тэрміны, утвораныя па мадэлі “назоўнік + назоўнік”: *гарызонт зброі, доза апрамянення, паласа наступлення, сектар абстрэлу, участак заражэння;* радзей – па мадэлі “назоўнік + назоўнік з прыназоўнікам”: *граната з радыёўзрывальнікам, ініцыятыва ў баі.*

У ваеннай тэрміналогіі ўжываецца значная колькасць полікампанентных тэрмінаў, якія складаюцца з трох і больш слоў, пабудаваных па мадэлях “прыметнік + назоўнік + назоўнік”, “прыметнік + прыметнік + назоўнік”, “прыметнік + назоўнік + прыметнік + назоўнік” і інш.: *авіяцыйная падтрымка войск, лінейная рота сувязі, тэхнічныя сродкі разведкі; асколачна-фугасная авіяцыйная бомба, самаходная артылерыйская ўстаноўка, стацыянарны гідраакустычны камплекс; спецыяльны атрад хуткага рэагавання.*

Тэрміны-словазлучэнні з пяці і больш кампанентаў у ваеннай тэрміналогіі непрадуктыўныя – гэта складаныя найменні, утвораныя на базе двух- або трохчленных словазлучэнняў.

Спіс літаратуры

1. **Антанюк, Л. А.** Спецыяльная лексіка беларускай мовы. Тэрміналогія : вуч. дап. / Л. А. Антанюк. – Мінск : Акад. кірав. пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, 2005. – 99 с.
2. **Мінакова, Л. М.** Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія : фарміраванне, функцыянаванне, развіццё : манаграфія / Л. М. Мінакова, С. М. Аніскова, А. А. Станкевіч. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2004. – 146 с.
3. **Русско-белорусский словарь для военных** / М-во обороны Республики Беларусь, Упр. восп. работы и информ. – Минск : БелЭн, 1996. – 446 с.
4. **Смолік, А. І.** Арганізацыя вайскавай справы ў ВКЛ у XVII ст. Матэрыялы да камп’ютарнай праграмы / А. І. Смолік. – Мінск : БУК, 1997. – 22 с.
5. **Стрелковский, Г. М.** Теория и практика военного перевода / Г. М. Стрелковский. – М. : Воениздат, 1979. – 272 с.
6. **Суднік, С. В.** Кароткі расейска-беларускі вайсковы слоўнік / С. В. Суднік. – Мінск : Тэхналогія, 1993. – 33 с.
7. **Шевчук, В. Н.** Военно-терминологическая система в статике и динамике : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / В. Н. Шевчук. – М., 1985. – 43 с.

Ірына САВІЦКАЯ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Алесь КАЎРУС

СЛОВЫ З РОДНАЙ ГАВОРКІ

Прапаную ўвазе чытачоў словы з маўлення маіх землякоў (в. Брусы Мядзельскага раёна), занатоўваныя ад пачатку 1960-х гадоў.

Частка прыводжаных ніжэй слоў вядомая іншым беларускім гаворкам, некаторыя ўжываюцца ў творах мастацкай літаратуры (гэта сведчыць пра іх маўленча-камунікацыйную вартаснасць).

За кожным адметным словам мне бачацца канкрэтныя людзі: бацька, маці, суседзі, аднавяскоўцы. Многія, на жаль, адышлі ў іншы свет. Словы засталіся. У іх – памяць пра гэтых людзей і час, у якім яны жыццядзейлі, зберагаючы родную мову для сябе і нашчадкаў (пры асобных словах пазначаны год запісу, рэспандэнт).

У рээстры і сказах-прыкладах словы падаём максімальна набліжана да жывога вымаўлення, з перадачай фанетычных і граматычных рысаў гаворкі. Націск паказваецца паслядоўна на загалюкавых словах, а ў ілюстрацыях – толькі на тых, якія могуць неадэкватна ўспрыняцца. Выкарыстоўваюцца традыцыйныя граматычныя і стылістычныя паметы, выбухны **г** даецца паўтлустым.

АБАРА́НКА ж. Абаранак. *Дзяцька Валодзя даў нам па дзьве абаранкі.*

АБЕТ м. 1. Час, гадзін 9 – 10 раніцы. *Там мала касіць – сотак шэсь. Да 'беду скосіш.* 2. Яда на гэты час. *Сягоньня ў мяне слабы абет. Есьця што ёсь.*

АБЛІВА́КА ж. Абліваха. *На двóры такая аблівака, сьлізгата – ні выла́зу с хаты.*

АБРА́ДЗІЦЬ зак. Абмеркаваць, абгаварыць. *Мы ўжо тут усё абрадзілі, будзім браць машыну.*

АБРЫ́ДА м. і ж. Пра таго, хто абрыджаецца, абрыд. *Вот абрыда, не саступіць нікому, абрыджаіцца; Ну й абрыда: як завяла, дык не змаўкаіць.*

АБРЫ́ДЖА́ЦЦА незак. Сварыцца, псаваць добрыя адносіны. *Ня любіць абрыджацца з людзьмі, благады ня хочыць мець – дзе яму брыгадзірам!*

АБЫ́ДЗЕНЬ прысл. За адзін дзень; аб дзень. *Трэба раньней выяхаць, каб абыдзень вярнуцца.*

АБЫ́СЬЦІ зак. Закрануць пачуцці, усхваляваць. *Што мне тады абышло, дык во што. У вармію яна выпраўляла сына. А Валодзя быў у вотпуску. Дык і не напрасіла (1973, ад маці).*

АБЫ́ЦЦА зак. Пабыць нейкі час, каб асвоіцца. *Як абудзіўся ў хаця, дык і вінна [відна] будзіць.*

АД'Е́ЗДАМ, у знач. прысл. Падчас ад'езду, ад'язджаючы. *Ад'ездам маці памыла вокны, падлогу (1971, ад бацькі).*

АДНА́-АДНЫ́МАЧКА. Адна-адзінюткая. *Дзеці паразьяжджаліся, асталася адна-аднымачка.*

АДНАСЛО́ЎЛІВЫ прым. Які стрымлівае слова. *Ён чалавек аднаслоўлівы: дакляраваў, дык зробіць.*

АЖЫРГА́ЦЬ зак. Стаць, сесці на што-небудзь, пераступішы. *Ажыргаў услончык і ездзіць, як на кані.*

АКЛА́ДЗІНЫ мн. Складанне зруба хаты (талакой), гасціна з гэтай нагоды. *Можа, клікнуць Марыну, хай пад'едзіць на акладзіны іс сынам.*

АКО́ПКИ мн. Канец выбірання бульбы і бяседа з гэтай прычыны. *У Тоні сяганьня акопкі. Гэткай грумадой што ім скапаць!*

АКУ́ЦЬЦЯ н. Усё жалезнае, чым акоўваюць калёсы; акоўка. *Калёсы яг звон, акуцця новая даў. Конь дагледжаны... Гаспадар! (1971, ад бацькі).*

АЛКАГО́ЛЬНИК м. Алкаголік. *Нада алкагольнікаў лячыць.*

АМАМЫ́ТА ж. Канец, пагібель. *Каб бомба звалілася на хату, дык усім была б амамыта.*

АМЭ́РКА ж. Гатунак бульбы. *Даўней усё амэрку садзілі, цяпер зьвялася.*

АПІРА́ЧКА ж. Кій, на які абапіраюцца ходзячы. *Вазьмі якую апірачку, бо яшчэ наваліся.*

АПЛЭ́ВУХ м. зневаж. Пра някемлівага, неразумнага. *Аплэвух гэны! Сказаў ні чапаць, што кошана раніцай, а ён узяў згрон.*

АПРА́ТАЦЦА зак. Пазбавіцца, ачысціцца. *Ні маглі апрацацца ат вошай [блакадай у лесе].*

АПРА́ЎКИ мн. Вокладка. *Ня моцныя ў кнізя апраўкі.*

АПУШЧО́НИК м. Пра апушчанага, неахайнага чалавека. *Дзе яна з гэтым апушчонікам сойдзіцца.*

АПЦЯ́МНЁ́ЦЬ зак. Не справіцца да цямна зрабіць што-небудзь. *Позна паехалі па сена, апцямнелі на балоця.*

АПЧЫКА́НІЦЬ зак. экспр. Абрэзаць. *Такія стройныя косы апчыканіла, дурніла.*

АПЫ́ТА́ЦЬ зак. Напытаць. *Апыталі карову, будзім купляць.*

АРЖА́ ж. Іржа. *Прапалашчы трупкі, можыць быць аржа.*

АРО́МЫ: аромы хамут. Хамут, у які запрагаюць каня на ворыве. *У Цераня былі ў паратку і яздавья і аромы хамуты. Сам апышваў.*

АРПАВА́ЦЬ незак. Арфаваць. *Да паўдні арпавалі жыта, а па палудні слалі лён.*

АСВА́ ж. Аса. *Чаго ты як асва на вочы?* (1962).
 АСКАРУ́БАК м. Прыгарак. *Я некалі бульбу печанаю еў, толькі самы аскарубак аткідаў.*

АСКАРЫ́НКА ж. Скарынка. *Занясі хлеба бацьку, аскарынку абрэш.*

АСЛУ́ХАЦЦА зак. Пачуць. *Ня можна ніяк аслухацца з-за вас, сьціхніця* (1962).

АСТАКА́ЛІЦЬ зак. Вырачыць. *Зьбялела, вочы астакаліла, як ні помніць.*

АСТРЫЖО́НАК м. Аскепак. *Кап азяў які астрыжонак і па лытках.*

АСЬМЕ́ЛІЦЦА зак. Звыкнуцца з халоднай вадой, злёгка абмачыўшыся. *Трэба асьмеліцца, тады купанца.*

АСЯРО́ДАВІК м. Асяродак. *Асяродавік сухі, гнілы ў ліня.*

АТКАЗА́ЦЬ зак. Перадаць у спадчыну. *Як памру, казала, дык аткажу дом Раі ці Раінай даццэ.*

АТРАЗА́НІКІ мн. Адрэзаныя ад старых ботаў перады з падэшвай, якія насілі як лёгкі абутак каля дому. *Ні было вобую, як цяпер. Атразанікі насілі.*

АТРАЗА́НКА ж. 1. Абрэз. *У неўкатарых парцізанаў былі атразанкі.* 2. *зневаж.* Пра жанчыну невысокага росту.

АТТАЧЫ́ЦЬ зак. Адкаркаваць. *Аттачы карашок, тады лі.*

АТТУТУ́РЫЦЦА зак. Выпучыцца, падняцца. *На плячах аттутурылася [паліто], папраў.*

АТЫМА́ЧКА, АТЫМКА ж. Ануча, якою бяруць гаршкі. *Падай атымачку, буду здымаць бульбу.*

АХЛУДЗІ́ЦЬ зак. груб. Выпіць. *Зайшлі да Янкі, ахлудзілі па бутэльца "валжанскага".*

АХРА́К м. Выхаркнутае з горла, плявок.

АЦЯЛЯ́ГАВАЦЦА *незак.* Рабіць лянуючыся, марудзіць. *Устаў, дык даўна мог быць у леся. А ён ацялягаваіцца, як ні сабе трэба.*

АЧА́ЦЦА зак. Апынуцца. *Ён паляцеў, ужо вун дзе ачаўся.*

АЧЧУЖЫ́ЦЦА зак. Стаць як чужым. *Люба цяпер ужо аччужылася ат нас і ў хату ні зайдзіцца ніколі.*

АЧЧЫ́НІСТЫ прым. Які адчыняецца. *Захарка паўстаўляў Асталу вокны вялікія, аччынястыя.*

БА *часі.* Бы, часта ў спалучэнні з б. *Я быў ба п там у дагледзя.*

БАЙЧА́К м. Бойкі, адважны. *У нас хлопця байчак, ніхто не загоніць [не возьме верх], любому здачы дась.*

БАЛЬША́К м. Большы, старэйшы сын. *Дзяўчына ў школу ходзіць, а бальшак у варміі.*

БАЛЬШЫ́НЯ ж. Большая частка чаго-небудзь. *Большыню зьбяром, а што астанецца прыкрым саломай.*

БАМБОЎКА ж. Бамбёжка. *Яг бамбоўка была, мы хаваліся ў зямлянца.*

БАРДЗЭ́Й прысл. Хутчэй, скарэй. *Бардзей табе есьці, трэба сьвіньням даць.*

БА́СТКІ прым. Порсткі (пра каня). *Твой ні басткі, во мой: даткнесься дупцом – і панёс.*

БАСЬЦІ́ЦЬ *незак.* Адчытваць, прабіраць. *Вот мяне настаўнік басьціў у канцалярый!*

БЕРЫВО́ н. Выбранне, капанне бульбы. *Якое сягоньня берыво, дож будзіць.*

БІЛЬЗІ́Н м. Бензін. *Ня трэба ехаць, мала більзіну.*

БЛАГА́ЦЦЁ н. Благі чалавек. *Ах ты, благаццё! Усё робіш напроціў. Калі ты палюднейш?*

БЛОХ ж. Блыха. *Яг блох ськікнула? Ці што...*

БЛУДА́К м. Чмут. *Вінецук Дудароў – такі блудак, такі манюка.*

БОЎТКА. 1. ж. Шост, якім заганяюць рыбу ў сетку. *Я панясу сетку, а ты бяры боўтку.* 2. Пра бесталковую, балбатлівую асобу. *Уто ўжо боўтка: пры дзяцёх пустыню гаворыць.*

БРА́ЦЦА *незак.* Заступацца, выгароджваць, браць пад абарону каго-небудзь. *Натта ні бярыся за яе, сам ня лепшы.*

БРЫ́Ш м. Бакавы высокі край ложка; біла. *Вазьмі на брыжы рубашка вісіць.*

БУБЭ́ХНУЦЬ зак. З шумам уліць. *Бубэхнула вядро вады у цэбар.*

БУДНЁ́ШНІ прым. Прызначаны на будны дзень; будзённы. *Дай буднёшняю рубашку, гэта сьвяточная.*

БУЛЬБЯ́ШНЫ прым. Прызначаны хаваць бульбу. *Ідзі набяры пяску да бульбяшной ямы.*

БУРК м. Брук. *Перат нашай хатай глаткі бурк.*

БУРКАВА́ЦЬ *незак.* Брукаваць. *Посьля вуляцу буркавалі.*

БУХАВІ́НЫ мн. Частаванне (увечары) пасля таго, як заколюць і разбяруць свінню. *Падыдзі, Іван, да нас на бухавіны.*

БЫ́ЛІ-ХТО, БЫ́ЛІ-ШТО займ. Абы-хто, абышто. *Былі-хто грошаў ні дась, як сваіх німа; Плявузгаіць былі-што.*

БЯДЗІ́ЦЬ *незак.* Абыходзіць, турбаваць. – *А як прывясыці? – Мне гэта ні бядзіць, грунт [галоўнае] – скасіць.*

ВАДЖЭ́НЬНІК м. Той, хто водзіць каня ў ча-се ворыва. *Які сь цябе ваджэньнік: гэдзюлькі каліўя патаптаў [канём].*

ВА́ДЗІЦЦА *незак.* Лаяцца, сварыцца. *Ні ўсякая баба роўная. Другая, кап ні вадзіцца, змаўчыць, праступіць мужыку.*

ВАЗГРЫ́ВЫ прым. груб. Саплівы. *Шчанё вазгравая! Ён яшчэ лезіць біцца.*

ВАРАГУ́ЛІЦЬ *незак.* Валаводзіць. *Выпілі, закусілі і паілі. Чаго тут варагуліць? Хай людзі аддыхаіць.*

ВАРАХОБ'Я *н.* Грубое палатно. *Даўней пасьцілкі ткуць, варахоб'я наткуць, таўстога палатна.*

ВАРАЦАЦЬ *незак.* Ванітаваць. *Іван набраўся на акладзінах, варацаіць.*

ВАТКА *ж.* Сварка, лаянка. *У ііх у хаця вечна ваткі, калатня.*

ВАШАВАЦЬ *незак.* Цяжка працаваць. *Вашуіш, вашуіш цэлы дзень на канавя [меліярацыйнай], і дамоў прыдзіш, поўна работы.*

ВІДНЁЮЧЫСЯ *прысл.* Досвіткам, світаннем. *Устаў віднеючыся, яшчо кароў ні гналі.*

ВІРКІ *мн.* зневаж. Вочы. *Узлуецца, віркі выставіць – аш страх!*

ВІЧАРУШКІ *мн.* Вечарыны. *Сягонья заказныя вічарушкі. Прыдуць Андрэйкі, Цярэмшычы [моладзь з гэтых вёсак].*

ВОБАЧ *прыназ.* Паўз, міма. *Прайшоў вобач мяне і ні пазнаў.*

ВОЗГРЫ *мн.* грэбл. Соплі. *Папусьціць возгры, замурзаіцца і ходзіць такі.*

ВОЛАЎЯ *н.* Волава. *Здаецца, у нас нейдзя быў кавалачык волаўя.*

ВОРАХ *м.* Вусцішнасьць, страх. *Як ідзе ля магільніка, ворах бярэць.*

ВОТАРАП *прысл.* Старчма. *Патапчы ля шчыта, а то дудзьдзя вотарап настала, многа мейсца займаіць; Хто так ножніцы на стол кладзець вотарап?*

ВОТМАЛАЦЬ: пайсці на вотмалаць. *Пасвяжэць, памаладзець з твару. Васіліна як стала лепі есьці, дык пашла на вотмалаць.*

ВОТПАТЫ *мн.* Адведзіны. *У вотпаты паездім да Лены – дзяўчынка ёсь [нарадзілася].*

ВУЗЁНЬКІ *прым.* памяни. да вузкі. *Вушка вузенькая [у ігольцы], ні магу ўзягнуць нітку.*

ВЫВАРАЦІНА *ж.* Выварацень. *Мы вайной месяц жылі пад выварацінай – бяроза таўстая павалілася.*

ВЫКАСІЦЬ *зак.* Выграбці. *Курьца сь сьмяцьця выкасіла алівярку [маслёнку].*

ВЫКІРАВАЦЦА *зак.* Выйсці з цяжкага становішча. *Мы з бабай у калгозя. А дзецям – вучыцца. Цяжка будзіць выкіравацца.*

ВЫЛАЖЫЦЦА *зак.* Апраўдацца, адгаварыцца. *Вылажылася, як і ні вінаватая усі роўна.*

ВЫЛАКТАЦЬ *зак.* асудж. Выпіць. *Вылактаў цэлаю бутэльку, кап ты спрах!*

ВЫПАСАЖАВАЦЬ *зак.* Адаць на пасаг. *Дачок замуш адаваў, вытасажававу ўсё.*

ВЫСТРАНЧАЦЬ *незак.* Патрабаваць празмернага. *Ты ў мяне натта выстранчайш, еш, што ёсь.*

ВЫСЬЦІГІ *мн.* Спаборніцтвы. *Лехцавыя машыны пёрлі гасьцініцам, мусіць, на высьцігі.*

ВЫЦЁЧКА *ж.* Прагулянка, шпацыр. *Што, на выцёчку вышлі перат сном?*

ВЭПСЫ *мн.* Ужываецца са значэннем 'нашпак' у выразах накшталт: *Ён да яе з ласкі, а яна ўсё вэпсы, вэпсы.*

ВЯКАЛА *м. і ж.* Пра таго, хто гаворыць пустое, не вартае ўвагі. *Што ты пляцеш, вякала, пірастань!*

ВЯЛІКАДНЯ *н.* Вялікдзень. *Найбольшыя сьвяты – Вялікадня і Каляды.*

ВЯНЦО *н.* Рад бяргвення; вянок. *Ніжня вяно будзім мяняць – згніло.*

ВЯСНУШЧАТЫ *прым.* Вясновы. *Вяснушчатая грыбы.*

ВЯСНУШЧЫ *прым.* Які нарадзіўся вясною (пра скаціну). *Вяснушчы бычок, а выглядаіць, як піразімак.*

ВЯСЬЦІ *незак.* Нагаворваць. *Яна на яго усяк вядзець: што і благі, што і грошы прапіваіць.*

ГАБАЦЬ *незак.* Грэбці. *Габаць даўней – грапіці: пайду габаць сена.*

ГАВЭНЬДЗІЦЬ *незак. экспр.* Гаварыць (няпэўна). *Нехта гавэньдзіць, можа, стары Сымон, што тут жыў Андрэй Брус [ад гэтага і вёска Брусы].*

ГАДАЦЬ *незак.* Сур'эзна гаварыць, талкаваць. *Ён таг гадаіць ізь вялікімі, як стары ўсі роўна.*

ГАЛАДАМІРАЦ *м.* асудж. Хто не мае свайго і квапіцца на чужое, гатовае. *Ііх там ёсь [хапае] галадаміраць, рабіць ня хочаць.*

ГАЛАЗЫ *мн.* Рагі. *Вытры галазы на шыбіне, а то ні відаць.*

ГАМАВАЦЬ *незак.* Тармазіць, стрымлівацца. *Тут сьнех ссунуўся, санькі гамуаць.*

ГАМЗУЛЬ *м.* Той, хто невыразна гаворыць; гамзаты. *Дзе ён чаго дапытваіцца, гамзуль гэты.*

ГАНДАЛЬ-ПІНДАЛЬ *м.* дзіцяч. Абмен дробнымі рэчамі. *Даставайця усе свае нажы. Будзім рабіць гандаль-піндаль.*

ГАНЯЦЬ *незак.* Мець клопат, справу. *Калі прыходзіць у хату чужы чалавек, гаспадар [гаспадыня] пытаўся: "Што ты [называлася імя] ганяеш?"*

ГАРАНЬ *прым.* Нялёгкі, звязаны з цяжкасцямі. *У нас гараная паша: па леся, далёка.*

ГАРАЧКІ *мн.* Памінальная вячэра. *Захарка ж жонкай у гарачкі ідуць.*

ГАРНО *н.* Горан. *Пацсыт вугальля у гарно, а то ня грэіць.*

ГАРЧЭЛЬ *ж.* Гаркота. *І за што гэту гарэлку любяць? Які смак з гэтай гарчэлі?*

ГВЯКНУЦЦА *зак.* Моцна ўдарыцца, стукнуцца. *Сьліска, глядзі пад ногі, бо гвякнісься.*

ГІРДАЯЧЫЦЬ *незак.* Пра гутарку на чужой мове ці неразборлівую. *Што там вы, яг жыды, гірдаячыця?*

ГІРК-ГІРК, *выкл.* у знач. *вык.* На 'фіцыянтку гірк-гірк [гіркае, гіркнуў].

ГЛУШАК м. абразл. Глухі чалавек. *Дзе ён, гэты глушак, пачуіць!*

ГНАЁЎКІ звычайна мн., адз. гнаёўка. Дошкі, якія кладуцца на калёсы замест драбін, калі возяць гной, пясок і пад. *Дошчак ні было, дык я гнаёўку заставіў у катух.*

ГЛУМНЫ прым. Зневажальны, непрыгожы. У Цярэмшычах былі глумныя іменьні Пягас, Мадэс, Январ, Армей... (1971, ад Тачыцкай Стэпкі).

ГОЙНА прысл. Вельмі добра. *Гною дасі добра, выбарануіш – гойна ўсё расло* (1972, ад бацькі).

ГОРЛЯЧКА н. Горла бутэлькі. *Ні было чаркі, выпіў з горлячка.*

ГРАБЕЊНІК м., ГРАБЕЊНІЦА ж. Той, хто грабе сена і пад. *Оля дарма што гарацкая – грабённіца добра.*

ГРАМАЗДА ж. Што-небудзь вялізнае, грувасткае. *Куды ты цягніш гэту грамазду ў хату?*

ГРУДЛЯК м. Змёрзлая або сцвярдзелая грудка зямлі. *Зямля тут ня ўробленая, адны грудлякі.*

ГРЫСЬ ж. Нарасць на целе. *У Лідзі была грысь на шчаці.*

ГРЭБАЦЦА незак. Драпаць. *Ідзі прагані ката, грэбаіцца ў дзверы.*

ГРЭЧЧИНА ж. Грэчка. *На Забалотніца той гот добрая грэччына была.*

ГУЗІКІ мн. Золата. *У яго яшчэ гузікі ат польскага часу.*

ГУЗНО н. Зад чалавека, жывёліны. *Гузно нашмаравуў штанамі.* Бытавала прымаўка: *Пан жывець на Вузля, чэшыць сохі на гузня* (1971, ад бацькі). Калі селянін паломіць панскі інвентар (саху, барану і пад.), яго за гэта білі.

ГУЛЬТАІ мн. Страва. Неабіраная, парэзаная на палавінкі, пасоленая і звараная бульба.

ГУМАЛЯСТОВЫ прым. Гумавы. *Даўней казалі не гумовая, а гумаластовая.*

ГУМОЛЫ мн. Даўнейшая страва. *Бульбы дзёртай ацьціснуць, накласьці мяса – гумолы.*

ГУСЬЦЯР м. Гушчар. *Зайшлі ў такі гусьцяр – ні вылесці.*

ГУСЯ ж. Гусь. *Самсонаву гусю нехта падбіў.*

ГЭНАМ прысл. Там. *Ідзіця гэнам у лашку саграбіця.*

ГЭТТА, ГЭТТАКА прысл. Тут. *Якраз гэтта хата стаяла да вайны.*

Працяг будзе.

Малады даследчык прапануе

ПРА СФЕРУ ЎЖЫВАННЯ І ПАХОДЖАННЕ ПРЫКАЗКІ З ВЯЛІКАГА ГРОМУ МАЛЫ ДОЖДЖ

УДК 811.161.3'373

Даследуюцца сфера ўжывання і паходжанне прыказкі *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>*. Выяўлена, што прыказка ў беларускай мове мае варыянт *З вялікай хмары малы дождж*, можа ўжывацца як у пераносным, так і ў прамым значэнні, мае інтэрнацыянальную сферу ўжывання, узыходзіць да адной з самых старажытных універсальных народных прыкмет пра надвор'е. Выказваецца меркаванне, што розныя варыянты прыказкі маюць у беларускай мове рознае паходжанне.

Ключавыя словы: *беларуская мова, прыказка, этымалогія, запазычанне, польская мова.*

The article deals with the scope and origin of the proverb *З вялікага грому малы дождж*. It was found that the Belarusian variant of the proverb *З вялікай хмары малы дождж* can be used both in the figurative and in the literal sense, it is of an international scope, it dates back to one of the oldest folk universal signs of weather. It was also suggested that the variants of the proverb have different origin in the Belarusian language.

Вызначэнне паходжання і сферы функцыянавання прыказак, якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, – адна з актуальных праблем беларускага мовазнаўства, у прыватнасці парэміялогіі як асобнага раздзела навукі аб мове [1, с. 44 – 65], яна мае важнае значэнне пры размежаванні ўніверсальнага (агульнага з усімі мовамі ці пераважнай большасцю моў свету), інтэрнацыянальнага (агульнага толькі з пэўнымі мовамі) і спецыфічнага (нацыянальна-культурнага) кампанентаў у сістэме парэміялагічных адзінак беларускай мовы [2], што таксама актуальна як для беларускай

парэміялогіі, так і для парэміялогіі і фразеалогіі славянскіх моў [3].

Мэта нашага даследавання – акрэсліць сферу ўжывання, удакладніць паходжанне і вызначыць прыналежнасць да нацыянальна-культурнага кампанента беларускай мовы такой прыказкі, як *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>*.

Паходжанне і сфера ўжывання прыказкі *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>* паводле беларускай парэміяграфіі.

Прыказка *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>* ў “Этымалагічным слоўні-

ку прыказак” І. Лепешава вызначаецца як “уласна беларуская”, што «пабудавана на ўяўнай антаніміі, на супрацьпастаўленні прыметнікавых квазіантонімаў: тут *вялікага (грому)* абазначае ‘значнага па сваёй сіле, гучнасці, працягласці’, а *малы дождж* – ‘слабы, кароткі» [4, с. 49].

Прыказка зафіксавана ў шэрагу парэміяграфічных зборнікаў другой паловы XIX – сярэдзіны XX ст. у розных варыянтах – І. Насовіча (1874), Я. Ляцкага (1898), Ф. Янкоўскага (1957, 2-е выд. 1962, 3-е выд. 1992), М. Грынבלата (1976) са спасылкай на зборнікі Е. Раманава (1886), Я. Ляцкага (1898) і інш. [5, кн. 1, с. 53], В. Рабкевіча (1985). Аднак прыказка не адзначаецца ў такіх буйных парэміяграфічных працах, як зборнікі А. Сержпутоўскага (1908), М. Федароўскага (1935), Я. Рапановіча (1958, 2-е выд. 1974) і інш. Прыказка ў розных варыянтах адлюстравана ў тлумачальных парэміяграфічных слоўніках беларускай мовы – Р. Шкрабы і І. Шкрабы (1987), І. Лепешава і М. Якалцэвіч (1996, 2-е выд. 2002; 2011), а таксама А. Аксамітава (2000, 2-е выд. 2002).

Трэба адзначыць, што ў шэрагу парэміяграфічных крыніц прыказка *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>* кваліфікуецца як варыянт прыказкі *З вялікай хмары малы дождж* – у зборніку М. Грынבלата (1976) [5, кн. 1, с. 53], у тлумачальных слоўніках Р. Шкрабы і І. Шкрабы (1987), А. Аксамітава (2000, 2-е выд. 2002), а таксама ў другім выданні тлумачальнага слоўніка І. Лепешава і М. Якалцэвіч (2002). На гэтай падставе можна сцвярджаць, што названыя адзінкі не сінанімічныя ў адным са значэнняў, як гэта тлумачыцца ў трэцім выданні слоўніка І. Лепешава і М. Якалцэвіч (2011), а фармальныя варыянты адной і той жа прыказкі. Прыказкавы варыянт *З вялікай хмары малы дождж* зафіксаваны амаль ва ўсіх беларускіх парэміяграфічных крыніцах другой паловы XIX – сярэдзіны XX ст.

Тоесныя па змесце і аналагічныя ці блізкія па форме прыказкі ў іншых еўрапейскіх і не-еўрапейскіх мовах.

Паводле іншамоўных парэміяграфічных крыніц другой паловы XIX – канца XX ст., ва ўкраінскай мове ўжываецца прыказка *Великий грим, та малий дощ* [6], у англійскай (амерыканскі варыянт) – *When the thunder is very loud, there’s very little rain* (літ. “Калі гром вельмі гучны, тады вельмі малы дождж”) [7, р. 33], у латышскай – *Pērkonš sausu laiku arducina* (літ. “Гром у сухі час”) [7, р. 33], у кітайскай – 雷声大雨点小 (літ. “Гром, але малы дождж”), 雷声儿大雨点儿小 (літ. “Гром моцны – дождж малы”) [8] і г. д. Акрамя гэтага ў польскай мове існуе вельмі блізкая па форме прыказка – *Z wielkiej burzy mały deszcz* (літ. “З вялікай навальніцы малы дождж”)

[9, s. 45; 10, s. 47; 11, s. 854], у французскай мове – *De grand vent, petite pluie* (літ. “Моцны вецер – малы дождж”) [12] і г. д.

Прыказкавая адзінка *З вялікае хмары малы дождж* вызначаецца ў “Этымалагічным слоўніку прыказак” І. Лепешава як “агульная для ўсходнеславянскіх і польскай моў” [4, с. 49]. Прыказка ўжываецца ў польскай мове – *Z wielkiej chmury mały deszcz* (літ. “З вялікай хмары малы дождж”) [9, s. 59; 10, s. 29; 13, s. 235], ва ўкраінскай – *Велика хмара, та малий дощ, З великої хмари малий дощ буває* [14, № 4138], а таксама ў крыху зменнай форме ў рускай – *Из большой тучи да малая капля* [15, с. 811], *От большой тучи не всегда много дождя* [16, с. 917].

Разам з тым тоесныя па змесце і аналагічныя ці блізкія па форме прыказкі ёсць і ў іншых еўрапейскіх мовах, напрыклад у нямецкай – *Grosse Wolken, kleiner Regen* (літ. “Вялікія хмары – малы дождж”) [13, s. 235], *Aus einer grossen Wolke kommt oft nur ein kleiner Regen* (літ. “І з вялікай хмары часта бывае малы дождж”) [17], у харвацкай – *Kad se jako oblači, lahko i deždi* (літ. “Калі воблачна, можа быць і дождж”) [18, s. 184] і г. д. Параўн. таксама ў лацінскай мове – *Dant saepe parvum magna nubila pluviam* (літ. “Нярэдка з вялікай хмары малы дождж”) [19]. Ёсць такая прыказка і ў іншых мовах свету, напрыклад у кітайскай мове – 旱云 (літ. “Хмара без дажджу”) [20].

Усе згаданыя парэміялагічныя адзінкі мэтазгодна лічыць рознымі нацыянальнымі варыянтамі адной і той жа інтэрнацыянальнай парэміі з лагічна-семантычнай структурай “вялікая хмара / навальніца / вялікі гром vs. малы дождж / суха”. У большасці моў ужываецца, як правіла, толькі які-небудзь адзін з варыянтаў – або пра “вялікую хмару”, або пра “навальніцу”, або пра “вялікі гром”. Аднак у трох мовах з названых, акрамя беларускай, – кітайскай, польскай і ўкраінскай – ужываецца больш за адзін варыянт інтэрнацыянальнай парэміі, параўн.: 雷声大雨点小 (літ. “Гром, але малы дождж”) [8], 旱云 (літ. “Хмара без дажджу”) [20], *Z wielkiej burzy (chmury) mały deszcz* (літ. “З вялікай навальніцы / хмары малы дождж”) [9, s. 45, 59; 10, s. 47; 11, s. 854], *Великий грим (З великої хмари), та малий дощ* [6].

Паходжанне інтэрнацыянальнай прыказкі *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>*.

Прататып прыказкі склаўся, відаць, у выніку народных назіранняў за адпаведнымі з’явамі прыроды, паколькі ў шматлікіх народных прыкметах на розных мовах часта супастаўляюцца хмары розных памераў, формаў і колераў і чаканы з іх дождж. Напрыклад, у нямецкай мове – *Der Regen fällt nicht so schwer, als die Wolken*

schwarz sind (літ. “Дождж можа быць і не такі моцны, як гэта абяцаюць чорныя хмары”), *Eine kleine Wolke kann grossen Regen bringen* (літ. “І маленькія хмары моцны дождж прыносяць”), *Helle Wolken – wenig Regen; schwarze Wolken bringen Segen* (літаральны “Светлыя хмары – мала дажджу, чорныя хмары – мілата”) [21] і г. д. Параўн. таксама ў лацінскай мове – *Nivola vacante aequa non porta* (літ. “Аблачынкi-валацугі вады не нясуць”) [21]. Такого тыпу народныя прыметы можна лічыць універсальнымі, бо яны відавочна ніяк не абмежаваны (у адрозненне ад усіх іншых народных прыкмет пра надвор’е) адпаведнымі лакальнымі назіраннямі.

Трэба заўважыць, што вобраз хмары без дажджу і выразы, якія склаліся на аснове народнай прыкметы, ужываюцца ў Святым Пісанні, напрыклад: *Што хмары і вятры без дажджу, тое чалавек, які абяцае гасцінцы і іх не дае* (Выслоўі, 25, 14); *Такія бываюць спакусай на вашых вячэрах любові: банкетуючы з вамі, без страху напасваюцца; гэта – бязводныя хмары, што вецер носіць; восеньскія дрэвы, бязплодныя, двойчы памерлыя, выкарчаваныя* (Юда, 1, 12). Гэта, безумоўна, паспрыяла пашырэнню папулярнасці прыказкі ў еўрапейскіх народаў.

Мова-крыніца беларускай прыказкі *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>*.

Найбольш ранні па часе ў славянскіх мовах – варыянт прыказкі “вялікая хмара vs. малы дождж”, зафіксаваны ў польскай мове яшчэ ў пачатку XVII ст., паводле “*Proverbiorum polonicorum*” (1618) С. Рысінскага – самага першага друкаванага зборніка славянскіх прыказак – *Z wielkiey chmury mały deżdż* (senturia XVIII, 10) [22]. У нямецкай мове гэты варыянт занатаваны ў другой палове XIX ст. у фундаментальным парэміялагічным зборніку К. Ф. В. Вандэра (1867 – 1880) – *Grosse Wolken, kleiner Regen* [17], прыкладна ў гэты ж час – у рускай мове зафіксаваны нацыянальны субварыянт з вобразам “кроплі” як перыфразы “малога дажджу” ў зборніку У. Дадля (1862) – *Из большой тучи да малая капля* [15, с. 811], а таксама ў адметнай лексічна-граматычнай форме адзначаны ў другой палове XX ст. у зборніку У. Анікіна (1988) – *От большой тучи не всегда много дождя* [23, с. 245]. Варыянт “навальніца vs. малы дождж” таксама ўпершыню зафіксаваны ў польскай мове ў першай палове XVII ст. у слоўніку “*Adagia polonica selecta etc.*” Г. Кнапскага (1632) – *Z wielkiej burzy mały deszcz* [24, s. 1374]. Варыянта “вялікі гром vs. малы дождж” няма ні ў адной з трох моў, але ў нямецкай і рускай мовах ужываюцца прыказкі з адваротнай вобразнасцю “гром vs. залева / дождж” – *Auf Donner folgt gern Regen* (літ. “Пасля грому будзе дождж”) [17], *Спро-*

си громом – ответят ливнем (ливнем ответят) [25, т. 2, с. 717; 26, с. 79].

Можна меркаваць, што розныя варыянты гэтай інтэрнацыянальнай прыказкі маглі трапіць у беларускую мову незалежна адзін ад аднаго.

Хутчэй за ўсё, варыянт “вялікая хмара vs. малы дождж” запазычаны ў беларускую мову з польскай мовы не пазней за канец XVIII ст. (перыяд найбольшага ўплыву польскай мовы на беларускую), хоць нельга выключыць і магчымасць таго, што ён мог быць трансляваны і раней, з сярэднявечных лацінскіх тэкстаў, дзе ўжывалася згаданае выслоўе *Dant saepe parvum magna nubila pluviam* [19]. У такім выпадку калька з лацінскай мовы *З вялікай хмары малы дождж* спачатку ўжывалася ў пісьмовым маўленні (што патрабуе дадатковага высвятлення), а пасля трапіла і ў гутарковую мову.

Варыянт прыказкі “вялікі гром vs. малы дождж” наўрад ці мог быць скалькаваны з латышскай, англійскай ці кітайскай мовы, у якіх ён таксама ўжываецца, з прычыны значнай абмежаванасці ці адсутнасці кантактаў з гэтымі мовамі. Можна меркаваць, што гэты варыянт утварыўся ў выніку запазычання (не пазней за пачатак XIX ст.) польскай прыказкі *Z wielkiej burzy mały deszcz*, у працэсе асіміляцыі якой беларускае навальніца як адпаведнік польскаму *burza* замяніўся на больш прыдатнае *гром*. Не варта выключыць і магчымасць таго, што варыянт “вялікі гром vs. малы дождж” мог сфарміравацца непасрэдна ў беларускай мове, аднак не сам па сабе, а ўтварыўся ад запазычанага раней у беларускую мову прыказкавага варыянта “вялікая хмара vs. малы дождж” шляхам субстытуцыі ў лагічна-семантычнай структуры парэміі паняццяў “хмара” і “гром” (і адпаведнай замены лексічных кампанентаў) пад уплывам, па-першае, узаемасувязі названых прыродных з’яў (што можа абумоўліваць непадзельнасць іх успрымання, а г. зн. магчымасць іх раўназначнай узаемазамыняльнасці ў прыказкавай карціне свету пры адлюстраванні вобразу навальніцы), а па-другое, прыказак у польскай, рускай, нямецкай і іншых мовах, у якіх звязваюцца паняцці, з аднаго боку, “грому / навальніцы”, а з другога – “дажджу”, параўн. у польскай мове – *Z wielkiej burzy mały deszcz* [9, s. 45], у рускай – *Спроси громом – ответят ливнем (ливнем ответят)* [25, т. 2, с. 717], у нямецкай – *Auf Donner folgt gern Regen* [17] і г. д.

Такім чынам, прыказка *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>* ў беларускай мове фіксуецца з сярэдзіны XIX ст., гэта варыянт прыказкі *З вялікай хмары малы дождж*, які ўжываецца як у пераносным, так і ў прамым

значэнні, але менш актыўна, чым прыказкавы варыянт *З вялікай хмары малы дождж*.

Прыказка мае інтэрнацыянальную сферу ўжывання (у мовах чатырох моўных груп інда-еўрапейскай моўнай сям'і, балтыйскай, германскай, раманскай і славянскай, а таксама ў мове сіна-тыбецкай моўнай сям'і – кітайскай) і з'яўляецца ў беларускай мове адным з нацыянальных варыянтаў інтэрнацыянальнай парэміі з лагічна-семантычнай структурай “вялікая хмара / навальніца / вялікі гром vs. малы дождж / суха”.

Парэмія ўзыходзіць да адной з універсальных народных прыкмет пра надвор'е. Розныя яе варыянты маюць у беларускай мове рознае паходжанне. Варыянт “вялікая хмара vs. малы дождж” запазычаны ў беларускую мову, відаць, не пазней за канец XVIII ст. з польскай мовы (*Z wielkiey chmury mały deżdż*). Варыянт “вялікі гром vs. малы дождж” утварыўся ў беларускай мове не пазней за пачатак XIX ст. або ў выніку асіміляцыі запазычанай польскай прыказкі *Z wielkiej burzy mały deszcz*, або ад раней запазычанага ў беларускую мову варыянта “вялікая хмара vs. малы дождж”.

Прыказка *З вялікага гому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>*, як і яе варыянт *З вялікай хмары малы дождж*, не з'яўляецца часткай нацыянальна-культурнага кампанента парэмія-лагічнай сістэмы беларускай мовы, паколькі не належыць да адзінак уласна беларускага паходжання, не мае нацыянальна маркіраваных лексічна-граматычных ці стылістычных элементаў і не характарызуецца ў сучаснай беларускай мове адметнай семантыкай.

Скарачэнні

Літ. – літаральна; vs. – супраць (лацінскае *versus*).

Спіс літаратуры

1. **Лепешаў, І. Я.** Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства : дапаможнік / І. Я. Лепешаў. – Гродна : ГрДУ імя Янкі Купалы, 2006. – 279 с.
2. **Петрушевская, Ю. А.** Интернациональные, заимствованные и исконно языковые единицы в составе паремнологоического фонда современного белорусского языка / Ю. А. Петрушевская // Вестник Новгородского гос. ун-та. Сер. “Филол. науки”. – 2014. – № 77. – С. 123 – 126.
3. **Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie** = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии : XV Международный съезд славистов, г. Минск, Республика Беларусь, 20 – 27 августа 2013 г. / Internationales Slawistenkomitee, Phraselogische Kommission; Hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. – Greifswald : E.M.A.-Universität, 2013. – 276 S.
4. **Лепешаў, І. Я.** Этымалагічны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 2014. – 141 с.
5. **Прыказкі і прымаўкі** : у 2 кн. / склад. М. Я. Грынблат. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976.
6. **Овсиенко, М.** Образні висловы в мові жителяв села Глинська, що на Сумщині, та навколишніх сіл [Электронный ресурс] / М. Овсиенко. – 2015. – Режим доступа : http://vk.com/topic-30468293_25445892. – Дата доступа : 15.05.2015.
7. **Latvian-English Dictionary** : Vol. 1–2 / comp. by L. Zusne. – USA : Xlibris, 2008. – 825 pp.
8. **Гром** [Электронный ресурс] // Китайский онлайн-словарь. – 2015. – Режим доступа : <http://bkrs.info/slovo.php?ch=%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC>. – Дата доступа : 25.05.2015.
9. **Adalberg, S.** Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich / S. Adalberg. – Warszawa : Druk E. Skińskiego, 1889 – 1894. – XVIII, 31 [32], 805 s.
10. **Mała księga przysłów polskich** / pod red. S. Nyczaja. – Radom : Oficyna Wydawnicza STON I, 1996. – 273 s.
11. **Stypuła, R.** Słownik przysłów i powiedzeń rosyjsko-polski, polsko-rosyjski / R. Stypuła. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 2003. – 999 s.
12. **Французско-русский фразеологический словарь** (онлайн-версия) [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа : <http://www.classes.ru/all-french/dictionary-french-russian-phrase-term-12616.htm>. – Дата доступа : 25.05.2015.
13. **Wójcik, A.** Słownik przysłów niemiecko-polski, polsko-niemiecki / A. Wójcik, H. Ziebart. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 2001. – 547 s.
14. **Номис, М.** Українські приказки, прислів'я и таке инше / спор. М. Номис. – СПб. : В друкарнях Тиблена и комп. и Куліша, 1864. – VII, 304, XVII с.
15. **Даль, В. И.** Пословицы русскаго народа / В. И. Даль. – М., 1862. – XL, 1095, 6 с.
16. **Мокиенко, В. М.** Большой словарь русских пословиц / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, Е. К. Николаева. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2010. – 1024 с.
17. **Wander, K. F. W.** Deutsches Sprichwörter-Lexikon : Vol. I – V / K. F. W. Wander. – Leipzig : F. A. Brockhaus, 1867 – 1880.
18. **Čelakovský, Fr. L.** Mudrosloví národa slovanského v příslovích : připojena je též sbírka prstonárodních českých pořekadel / uspořádal a vydal Fr. L. Čelakovský. – V Praze : V Komissí u Fr. Řivnáče, 1852. – 644, X s.
19. **Лігоненко, О. В.** Крилаті латинські вислови / О. В. Лігоненко. – Донецьк : Вид. Заславський О. Ю., 2009. – 424 с.
20. **Туча** [Электронный ресурс] // Китайский онлайн-словарь. – 2015. – Режим доступа : <http://bkrs.info/slovo.php?ch=%D1%82%D1%83%D1%87%D0%B0>. – Дата доступа : 25.05.2015.
21. **Дождь, облака и туманы, роса и град** [Электронный ресурс] // Приметы. – 2015. – Режим доступа : http://primeti.smeha.net/dozhd_tuman_rosa_grad. – Дата доступа : 25.05.2015.
22. **Rysiński, S.** Proverbiorum polonicorum centuriae decem et octo / S. Rysiński. – Lubcz : Piotr Blastus Kmita, 1618. – VIII, 84 s.
23. **Русские пословицы и поговорки** / сост. Ф. М. Селиванов, Б. П. Кирдан, В. П. Аникин. – М. : Худож. лит., 1988. – 431 с.
24. **Thesauri Polono Latino Graeci Gregorii Snaipii e Societate Iesu, Tomus Tertius.** Continens Adagia Polonica selecta, & sententias morales ac dicteria faceta, honesta. Latine & Graece reddita. Quibus, praesertim obscurioribus, addita est lux & interpretatio ex variis auctoribus, ac multiplex eruditio passim inspersa. – Cracoviae : Typis Francisci Caesarii, 1632. – 1388 s.
25. **Даль, В. И.** Толковый словарь живого русского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955.
26. **Подобин, В. М.** Русские пословицы и поговорки / В. М. Подобин, И. П. Зимина. – Ленинград : Лениздат, 1956. – 423 с.

Юлія ПЕТРУШЭЎСКАЯ,
аспірант кафедры беларускай мовы
Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя А. А. Куляшова.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11 жніўня 2015 г.

МІКАЛАЙ САКАЛОЎ ЯК ДАСЛЕДЧЫК БЕЛАРУСКІХ ГАВОРАК

Канец XIX – пачатак XX ст. у Расійскай імперыі адзначыўся прыкметным ажыўленнем дыялекталагічных даследаванняў, вылучэннем дыялекталогіі ў самастойную галіну расійскага мовазнаўства і пашырэннем выкарыстання ў ёй арэальнага метаду. Паступова руская дыялекталогія «вылучылася як самастойная галіна ведаў не толькі на аснове чыста апісальных “абагульненняў” некаторых “асаблівасцей” народных гаворак, але і на аснове распрацовак старажытнай і сучаснай гісторыі рускай мовы, а таксама вывучэння народнай творчасці і этнаграфіі. У гэтым ярка адчуваецца непарыўная сувязь дыялекталогіі з гісторыяй мовы і гісторыяй народа» [3, с. 30]. Вялікая заслуга ў станаўленні рускай дыялекталогіі належыць такім аўтарытэтным расійскім вучоным, як акадэмікі І. Сразнеўскі, А. Сабалеўскі, А. Шахматаў, Ф. Корш, а таксама іх шматлікім паплечнікам, вучням і паслядоўнікам. Як слухна адзначаў В. Горнунг, “з іх імёнамі звязаны этапы развіцця навукі пра рускую мову і стварэнне новых метадаў выкарыстання для гісторыі мовы фактаў жывых народных гаворак у спалучэнні з дадзенымі пісьмовых помнікаў” [4, с. 3]. Адметнае месца ў гэтай кагорце заснавальнікаў сучаснай рускай дыялекталагічнай навукі належыць Мікалаю Мікалаевічу Сакалову – аднаму з арганізатараў, першых актыўных членаў і галоўных супрацоўнікаў Маскоўскай дыялекталагічнай камісіі (МДК).

Нарадзіўся М. Сакалоў 10 (23) снежня 1875 г. у горадзе Трубчэўску Арлоўскай губерні [7, с. 378]. Першапачатковую адукацыю атрымаў у Трубчэўскім гарадскім вучылішчы і Арлоўскай гімназіі. Потым паступіў на гістарычна-філалагічны факультэт Маскоўскага ўніверсітэта, дзе пераважна займаўся параўнальным мовазнаўствам і пад кіраўніцтвам прафесараў П. Фартунатава, У. Мілера і В. Паржазінскага вывучаў індаеўрапейскія мовы, найперш санскрыт і літоўскую мову [1, с. 338]. Пасля заканчэння ўніверсітэта (1899) яго пакінулі для падрыхтоўкі да прафесарскага звання і пазней накіравалі на стажыроўку ў Ляйпцыгскі ўніверсітэт (1908 – 1909). Там ён слухаў лекцыі К. Бругмана, Э. Віндзіша і А. Лескіна. Вярнуўшыся ў Маскву, паспяхова здаў магістарскі экзамен, атрымаў званне прыват-дацэнта і з 1909 г. пачаў выкладчыцкую працу ў Маскоўскім універсітэце (да 1919 г.). Выкладаў параўнальны сінтаксіс індаеўрапейскіх моў, санскрыт і літоўскую мову, часам – асобныя раздзелы фанетыкі царкоўнаславянскай мовы.

Мікалаі Сакалоў.

Адначасова працаваў на Маскоўскіх вышэйшых жаночых курсах і ў іншых навучальных установах. У 1919 г. М. Сакалова запрасілі на працу ў Варонеж. Тут ён выкладаў у шэрагу мясцовых універсітэтаў і інстытутаў. У 1921 або 1922 г. Мікалаі Сакалоў вярнуўся ў Маскву і вёў заняткі ў 1-м ці 2-м Маскоўскім універсітэце. Раптоўна памёр у 1923 г. на 48 годзе жыцця (па адных звестках – 27 мая [1, с. 338], па іншых – 28 мая [5, с. 187]), пакінуўшы без сродкаў да існавання жонку і дваіх малых сыноў.

Асноўным кірункам дзейнасці навукоўца была дыялекталогія. Ужо праз два гады пасля заканчэння Маскоўскага ўніверсітэта Мікалаі Сакалоў удзельнічаў у першым пасяджэнні гуртка 26 верасня 1901 г. у складзе “А. Д. Грыгор’ева, М. М. Дурнава, І. М. Тарабрына і Р. Р. Нахцігала з Вены, што жыў тады ў Маскве” [13, с. 419], якія цікавіліся вывучэннем гісторыі і дыялекталогіі рускай мовы. Неўзабаве гурток істотна пашырыўся, яго пасяджэнні пачалі наведваць нават акадэмікі Ф. Корш і А. Шахматаў. Удзельнікі гуртка ставілі на мэце ўсебаковае вывучэнне рускай мовы і на працягу двух з паловай гадоў даволі актыўна працавалі: было праведзена 30 пасяджэнняў, на якіх заслухана і абмеркава-

на 22 даклады. Сам Мікалай Сакалоў выступіў з 5 дакладамі: “Пра школьную граматыку Будэ” (1901), “Патабня як лінгвіст і даследчык рускага сінтаксісу”, “Псіхалагічны напрамак Аўсяніка-Кулікоўскага ў яго сінтаксісе рускай мовы” (1902), “Аб даследаванні Шахматава пра паўнагалоссе”, “Пра Beiträge zur slavisczen Syntax Ягіча” (1903). Акрамя гэтага амаль на кожным пасяджэнні А. Грыгор’еў і М. Дурнава рабілі паведамленні пра новыя працы па рускім мовазнаўстве.

Асобныя пасяджэнні гуртка былі прысвечаны дыскусійным пытанням рускай літаратурнай арфаэпіі, транскрыпцыі, методыцы збору дыялектных матэрыялаў, запісу рускіх гаворак з дапамогай фанографа (з праслухоўваннем такіх запісаў), практычным заняткам па навучанні ўдзельнікаў гуртка працы з фанографам [13, с. 419 – 421]. Аднак, як слушна адзначалі Дзмітрый Ушакоў і Мікалай Сакалоў, “ужо з самага пачатку інтарэсы гуртка сканцэнтраваліся галоўным чынам у галіне дыялекталогіі, і на першы план вылучыліся пытанні аб арганізацыі паездак з дыялекталагічнай мэтай і аб складанні дыялекталагічнай карты рускай мовы” [13, с. 421]. А гэта патрабавала больш грунтоўнай арганізацыі гурткоўцаў і пэўнага матэрыяльнага забеспячэння іх працы.

Менавіта намаганнямі акадэміка А. Шахматава 13 снежня 1903 г. пастановай АДДзялення рускай мовы і славеснасці Расійскай акадэміі навук была створана Маскоўская дыялекталагічная камісія для складання дыялекталагічнай карты рускай мовы [13, с. 421]. Мікалай Сакалоў “быў адным з кіраўнікоў і самых дзейных членаў камісіі” [5, с. 188], з 1905 і да 1919 г. – сакратаром МДК, з 1910 г. адначасова загадваў сабранымі дыялектнымі матэрыяламі. На працягу толькі 1904 – 1913 гг. Камісія правяла 76 пасяджэнняў, на якіх было прачытана 72 навуковыя даклады, у тым ліку сам Мікалай Сакалоў выступіў з 18 (!) дакладамі. Пры гэтым 4 з іх непасрэдна прысвечаны беларускім гаворкам: “Вызначэнне межаў гаворак увогуле і беларускіх у прыватнасці”, “Размеркаванне беларусаў на мяжы Чарнігаўскай, Арлоўскай і Смаленскай губерняў”, “Пра беларускае аканне”, “Справаздача пра паездку ў Мінскую і Гродзенскую губерні” [13, с. 425]. Даследчык актыўна ўдзельнічаў у збіранні і апрацоўцы дыялектных матэрыялаў, складанні праграм для назапашвання звестак пра гаворкі і г. д. Між іншым, менавіта М. Сакалоў – аўтар “Праекта праграмы для збірання звестак пра беларускія гаворкі” (1913?), няпоўны экзэмпляр якой захоўваецца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі, магчыма, нават з аўтарскімі чарнільнымі праўкамі [11]. Яна выдана літаграфічным спосабам і змяшчае 83 пытанні па розных узроўнях моўнай сістэмы.

У 1908 г. (з 6 да 21 ліпеня) Мікалай Сакалоў здзейсніў “амаль двухтыднёвую паездку ў паўднёва-заходнюю Мінскай і паўночную частку Гродзенскай губерняў, а таксама часткова ў сумежныя мясцовасці Віленскай, Магілёўскай і Чарнігаўскай губерняў” [9, с. 93]. Публікацыя па выніках гэтай паездкі цікавая для нас з пункту погляду методыкі даследавання і зробленых на яе падставе вывадаў. Падрабязны маршрут падарожжа Мікалай Сакалоў вызначыў наступным чынам: “Я выехаў са ст. Выганічы Палескай чыг. (каля Бранска), а ехаў на Гомель Магілёўскай губ., Рэчыцу, Мазыр і Лунінец Мінскай губ., якая злучае Лунінец са ст. Баранавічы і адтуль на Слонім, Ваўкавыск, Гродна Гродзенскай губ. Назад я ехаў на Вільню, Мінск, Бабруйск, Гомель, Навазыбкаў і Ноўгарад-Северск” [9, с. 93 – 94]. Для збору звестак пра мясцовыя гаворкі вучоны “наведваў настаўнікаў, дактароў, святароў і ксяндзоў, а таксама меў магчымасць і сам назіраць гаворку мясцовых жыхароў на кірмашы, у гасцях і пры выпадковых сустрэчах у дарозе” [9, с. 94].

Увогуле ў публікацыі Мікалая Сакалова прысутнічаюць і дакладныя запісы маўлення мясцовага насельніцтва, і відавочныя памылкі. Як адзін з арганізатараў і актыўных работнікаў МДК ён, відаць, знаходзіўся пад пэўным уплывам поглядаў тых рускіх вучоных, якія лічылі беларускія гаворкі дыялектам рускай мовы. Гэтым, магчыма, і можна патлумачыць асноўны вывад, зроблены вучоным пра маўленне беларусаў: “Рэчыцкі, большая частка Мазырская, нязначная частка Пінскага, большая частка Бабруйскага, Слуцкі, Мінскі і Навагрудскі паветы і, магчыма, яшчэ некаторыя часткі Мінскай губ. занятыя змешанымі гаворкамі з беларускіх і маларускіх” [9, с. 100]. Відаць, перад публікацыяй нататак М. Сакалова з імі пазнаёміўся Яўхім Карскі. Асобныя некарэктныя заключэнні настолькі ўразілі яго, што ў вывадах аб паездцы побач са сцвярджаннем М. Сакалова (“для беларускага дзекання характэрна тое, што ў Гродзенскай губ., дзе польскі ўплыў асабліва моцны, якраз дзеканне адсутнічае” [9, с. 100]) Я. Карскі не ўтрымаўся і нават падаў сваю заўвагу: “Сказанае адносіцца толькі да маларускіх гаворак Гродзенскай губ.; у беларускіх дзеканне паўсюдна” [9, с. 100].

Такая нязмушаная завочная дыскусія двух вучоных неўзабаве атрымала працяг. У 1910 г. толькі што заснаваны польскі часопіс “Rocznik slawistyczny” надрукаваў аб’ёмную (24 с.) рэцэнзію Мікалая Сакалова на 1-ы і 2-і тамы (I вып.) працы Яўхіма Карскага “Беларусы”, а неўзабаве яна была апублікавана асобным адбіткам [10]. Месцамі рэцэнзент высока ацэньвае пра-

цу Яўхіма Карскага: “Што да паўнаты матэрыялу і дакладнасці назіранняў, то ў гэтых адносінах Карскі бездакорны. Ён аднёсся да сваёй задачы так старанна і так тонка змог заўважыць нават мінімальныя адрозненні ў маўленні беларусаў, як толькі можна чакаць ад самага ўважлівага і тонкага даследчыка” [10, с. 231]. Разам з тым рэцэнзія была даволі крытычная. Рэцэнзента не задавальнялі ні аб’ём даследавання (ён нібыта неапраўдана завышаны, многія факты можна было б падаць больш сцісла ці ўвогуле апусціць), ні яго змест. У тагачаснай расійскай навуцы на такія крытычныя выступленні было прынята друкаваць аргументаваныя адказы. Аднак змест абсалютнай большасці заўваг Мікалая Сакалова падаўся Яўхіму Карскаму настолькі несур’ёзным, што ён абмежаваўся адной кароткай, але змястоўнай рэплікай у аглядзе новых выданняў “Рускага філалагічнага весніка”: “Рэцензія напісана не вездзе дастаткова сур’ёзна; часта автор допускает передержки, подтасовывая факты, в расчёте, что читатель не обратится к самому исследованию, а удовольствуется пересказом его, подчас в юмористическом тоне, со стороны г. Соколова” [8, с. 277].

Увогуле большасць дыялекталагічных публікацый Мікалая Сакалова ўяўляюць сабой справаздачи аб уласных дыялекталагічных экспедыцыях з прывядзеннем моўных фактаў або навуковую апрацоўку дасланых на адрас МДК матэрыялаў іншых экспларатараў. Пераважна яго матэрыялы апублікаваны ў “Працах Маскоўскай дыялекталагічнай камісіі” і пры гэтым многія пазней выдаваліся асобнымі адбіткамі. Усяго спіс славістычных публікацый вучонага налічвае каля 20 найменняў [12, с. 264 – 267]. Але асаблівае месца ў навуковай дыялекталагічнай спадчыне М. Сакалова займае, безумоўна, “Спроба дыялекталагічнай карты рускай мовы ў Еўропе” з прыкладзеным да яе “Нарысам рускай дыялекталогіі”, ажыццёўленыя сумесна з М. Дурнаво і Д. Ушаковым [6]. У гэтай працы Мікалаю Сакалову належыць апісанне асаблівасцей беларускіх гаворак, пераходных гаворак ад беларускіх да паўночнавельікарускіх і інш. Асноўнай вартасцю здзейсненага навуковага праекта было вылучэнне моўных асаблівасцей і тэрыторыі пашырэння трох усходнеславянскіх моў – рускай, украінскай, беларускай, хоць апошнія ў працы названы дыялектамі (“наречиями”) рускай мовы. Новым у тагачаснай рускай дыялекталогіі стала і вылучэнне ў гэтым даследаванні сярэдневельікарускіх гаворак як *пераходнай* зоны паміж двума дыялектамі рускай мовы, што даволі катэгарычна не прымалася ў той час акадэмікам А. Сабалеўскім і яго аднадумцамі. Але правамернасць такога рашэння была даказана яшчэ ў папярэднія дзеся-

цігоддзе да выдання карты ў працах А. Шахматава, М. Дурнаво і М. Сакалова. Аднак як і любое іншае піянерскае даследаванне, “Спроба дыялекталагічнай карты” не была пазбаўлена некаторых недахопаў, а менавіта ўмоўнасці, непаўнаты і недастатковай правамернасці вылучэння некаторых груп гаворак, пэўнай адвольнасці ў вызначэнні тых або іншых комплексаў моўных рыс, найперш фанетычных, што нібыта адрозніваюць некаторыя гаворкі і іх больш дробныя адгалінаванні. Разам з тым велізарны фактычны матэрыял, дакладнасць яго пашпартызацыі і ў многіх выпадках правільныя тэарэтычныя абгульненні забяспечылі станоўчы вынік: асноўныя палажэнні “Спробы дыялекталагічнай карты” ў выніку пазнейшых палявых даследаванняў пацвердзіліся, хоць некаторыя прыкметы гаворак і іх тэрытарыяльнае пашырэнне ў далейшым неаднаразова пераглядаліся.

Акрамя таго, аб’ектам дыялекталагічных даследаванняў Мікалая Сакалова былі не толькі ўсходнеславянскія мовы, але і гаворкі літоўскай мовы. Ён актыўна вывучаў жамойцкі дыялект, для чаго неаднаразова выязджаў на палявыя даследаванні. Пазней падчас працы ў Варонежы ён сустраўся з бежанцамі-літоўцамі [1, с. 339], запісаў іх маўленне і завяршыў навуковае апісанне гэтага дыялекту літоўскай мовы, якое было фактычна яго дысертацыяй. Па сведчанні М. Дурнаво, аўтар апісаў “гістарычнае развіццё жамойцкіх гаворак” і выявіў “узаемаадносіны паміж імі з гістарычнага пункту гледжання” [5, с. 187]. Аўтарэферат гэтай працы быў нібыта надрукаваны ў 1921 г. у “Варонежскім гісторыка-археалагічным весніку” [5, с. 187], а само даследаванне, пасланае па пошце з Варонежа ў Маскву, беззваротна страцілася [5, с. 188; 1, с. 339]. Па сцвярджэнні акадэміка А. Сабалеўскага, у дысертацыі М. Сакалоў таксама даў “новуую групоўку літоўскіх дыялектаў” [1, с. 339].

Акрамя дыялекталогіі Мікалай Сакалоў цікавіўся пытаннямі сінтаксісу. Першым навуковым вопытам у гэтай галіне стала яго спроба крытычнага аналізу ў самых агульных рысах сінтаксічных прац А. Патабні [2]. Пазней на працягу 1909 – 1922 гг. ён чытаў курс параўнальнага сінтаксісу балтыйскіх і славянскіх моў у Маскоўскім універсітэце, а таксама курсы параўнальнай граматыкі славянскіх і іншых індаеўрапейскіх моў, марфалогію і сінтаксіс балта-славянскай прамовы. Адзін з прачытаных курсаў М. Сакалова “быў прысвечаны спрэчным пытанням балта-славянскай прамовы” [5, с. 188].

Як адзначаюць калегі па працы, у паўсядзённым жыцці Мікалай Сакалоў “вылучаўся аскетычнай адданасцю навуцы, вернасцю акадэмічным традыцыям, праўдзівасцю і роўнасцю характару” [5, с. 188].

Нягледзячы на нешматколькасную друкаваную прадукцыю, пакінутую М. Сакаловым нашчадкам, яго роля ў станаўленні і развіцці рускай дыялекталагічнай навукі на пачатку XX ст. даволі істотная. Як адзначыў блізкі папличнік і калега па працы ў МДК Мікалай Дурнаво, “надрукаваныя працы М. М. Сакалова па рускай і літоўскай дыялекталогіі каштоўныя не толькі змешчаным у іх матэрыялам, заўсёды новым, хоць бы параўнальна і небагатым, але, галоўнае, гістарычным падыходам да справы і новымі пунктамі погляду на метады гістарычнага вывучэння гаворак, на іх узаемаадносін і развіццё. Гэтыя пункты погляду аказаліся надзвычай плённымі, прынятыя большасцю членаў Маскоўскай дыялекталагічнай камісіі і ляглі ў аснову выдадзенай ёю Спробы дыялекталагічнай карты рускай мовы ў Еўропе з прыкладзеным Нарысам рускай дыялекталогіі, адным са складальнікаў якога быў М. Сакалоў” [5, с. 187]. Не страцілі сваёй каштоўнасці і яго даследаванні беларускіх гаворак. Таму і сучасным беларускім дыялектолагам карысна звяртацца да нешматлікіх публікацый М. Сакалова, дзе змешчана нямала цікавых і важных назіранняў гэтага адметнага рускага даследчыка, незаслужана недаацэненага ў сучасным расійскім мовазнаўстве.

Спіс літаратуры

1. А. И. С. Н. Н. Соколов : некролог / А. И. С. // Известия Отделения русского языка и словесности Российской академии наук : 1922. – Т. XXVII. – Ленинград, 1924. – С. 338 – 339.
2. Белоруссов, И. Синтаксис русского языка в исследованиях Потебни / И. Белоруссов // Известия Отделения русского языка и словесности Российской академии наук. – Орёл, 1902. – Т. 8, кн. 2. – С. 347 – 366.
3. Высотский, С. С. Развитие русской диалектологии в конце XIX в. и в начале XX в. (до Великой Октябрьской социалистической революции) / С. С. Высотский // Ис-

тория русской диалектологии. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 30 – 66.

4. Горнунг, В. В. Предисловие / В. В. Горнунг // История русской диалектологии. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 3 – 5.

5. Дурново, Н. Н. Николай Николаевич Соколов : некролог / Н. Н. Дурново // Slavia. – Ročník II. – Praha, 1923 – 1924. – С. 187 – 188.

6. Опыт диалектологической карты русского языка в Европе с приложением очерка русской диалектологии / Н. Н. Дурново, Н. Н. Соколов, Д. Н. Ушаков. – М. : Синодальная тип., 1915. – 132 с.

7. Русская интеллигенция : автобиографии и библиографические документы в собрании С. А. Венгерова : аннотированный указатель : в 2 т. – СПб. : Наука, 2010. – Т. 2. – 764 с.

8. Русский филологический вестник / под ред. Е. Ф. Карского. – Варшава : Тип. Варшавского учебного округа, 1911. – Т. 66. – № 1 – 4.

9. Соколов, Н. Н. Летние экскурсии Н. Н. Соколова в 1908 году / Н. Н. Соколов // Труды Московской диалектологической комиссии. – Варшава : Тип. Варшавского учебного округа, 1910. – Вып. 2. – С. 93 – 123.

10. Соколов, Н. Н. [Рецензия] / Н. Н. Соколов // Rocznik slawistyczny. – Т. III. – Kraków, 1910. – С. 220 – 244. – Рец. на кн. : Карский, Е. Ф. Белоруссы. Т. 1. Введение в изучение языка и народной словесности. X + 466. – Вильна, 1904; Т. 2. Язык белорусского племени. Вып. 1. Исторический очерк звуков белорусского наречия. IV + XXIV + 579. – Варшава, 1908.

11. Соколов, Н. Н. Проект программы для собирания сведений о белорусских говорах, необходимых для диалектологической карты русского языка / Н. Н. Соколов; изд. предв. – М. : Типолитография В. Рихтер, 1913 (?). – 16 с. (?)

12. Труды учёных филологического факультета Московского университета по славянскому языкознанию : библиогр. указатель. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1960. – 356 с.

13. Ушаков, Д. Н. Краткий очерк возникновения Московской Диалектологической Комиссии и её деятельности за первое десятилетие (1904 – 1914) / Д. Н. Ушаков, Н. Н. Соколов // Русский филологический вестник. – Варшава, 1914. – № 2. – С. 419 – 430.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук,
Наталля ЦЯСЛЮК,
кандыдат філалагічных навук.

Крытыка і бібліяграфія

ДОЎГ ПЕРАД РОДНАЙ ЗЯМЛЁЙ

Даніловіч, М. Слова і фразеалагізм у беларускай мове / М. Даніловіч. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2015. – 299 с. – Тыраж 100 экз.

Доктар філалагічных навук Мікалай Даніловіч належыць да той генерацыі беларускіх лінгвістаў, кожнае слова якіх узважанае, прадуманае, выверанае. І таму ўсё напісанае ім заўважаецца і застаецца.

Новая кніга вучонага “Слова і фразеалагізм у беларускай мове” звяртае на сябе ўвагу густоўнасцю паліграфічнага аздаблення і навуковай змястоўнасцю. Выданне, сціпла названае аўтарам “зборнікам навуковых артыкулаў”, па сваёй

унутранай арганізацыі, лагічнасці і глыбіні раскрыцця заяўленых праблем хутчэй манаграфія, чым зборнік. У кнізе даследуюцца актуальныя праблемы фразеалогіі, фразеаграфіі, дыялекталогіі, анаматалогіі, лінгвістычнага краязнаўства.

У аснове выдання – навуковыя публікацыі прафесара М. Даніловіча, падрыхтаваныя ім на працягу апошніх гадоў. Многія з іх былі надрукаваны за межамі нашай краіны або ўключаліся ў малатыражныя зборнікі навуковых канферэн-

цый і таму засталіся цяжкадаступнымі для зацікаўленых чытачоў.

Кампазіцыйна кніга складаецца з пяці асноўных раздзелаў. Першы – найбольш аб’ёмны – прысвечаны праблемам фразеалогіі. У ім асвятляюцца пытанні, звязаныя са структура-семантычнымі ўласцівасцямі фразеалагізмаў, іх лексічным складам, паходжаннем і функцыянаваннем у мове. Не абыходзіць увагай аўтар і такія малараспрацаваныя кірункі, як супастаўляльная фразеалогія і беларуска-іншамоўныя фразеалагічныя сувязі.

Увогуле беларуская фразеалогія, як і многія іншыя раздзелы айчыннай лінгвістыкі, сёння перажывае далёка не лепшыя часы. З аднаго боку, абаронены дзясяткі дысертацый, напісаны сотні навуковых артыкулаў, манаграфій і слоўнікаў, а з другога – шматлікія пытанні фразеалагічнай тэорыі так і не атрымалі канцэптualaнага, паслядоўнага асвятлення. Імклівая ўрбанізацыя, экалагічнае становішча і культурная глабалізацыя вясковага насельніцтва прывялі да скарачэння колькасці носьбітаў традыцыйнай культуры, г. зн. людзей, якія ўзорна валодалі жывым беларускім словам. У такой сітуацыі выданне М. Даніловіча набывае асаблівае значэнне: яно падагульняе ўжо зробленае ў галіне айчыннай фразеалогіі і адначасова акрэслівае вектары далейшых лінгвістычных даследаванняў.

Важным унёскам у агульную тэорыю беларускай лексікаграфіі з’яўляецца падраздзел, прысвечаны гісторыі і тэорыі ўкладання дыялектных слоўнікаў. У ім разглядаюцца праблемы размяшчэння і апісання фразеалагізмаў у слоўніках, даследуюцца працэсы станаўлення беларускай дыялектнай фразеаграфіі, вызначаюцца найбольш надзённыя яе задачы на перспектыву. Высновы, зробленыя ў гэтым раздзеле Мікалаем Даніловічам, разам з навуковымі працоўкамі прафесара Івана Лепешава могуць стаць метадалагічнай асновай для стварэння ў будучыні сістэмнай тэорыі айчыннай лексікаграфіі, патрэба ў якой даўно наспела.

Раздзел “Тапанімія” аб’ядноўвае даследаванні ў галіне анаматалогіі. Яны прысвечаны вывучэнню тапонімаў Гродзеншчыны, выпрацоўцы прынцыпаў укладання рэгіянальнага этналінгвістычнага слоўніка тапонімаў, а таксама разнастайным аспектам этналінгвістычнага вывучэння рэгіянальнай тапаніміі на стадыі збірання.

Спецыялістам у галіне лінгвадыдактыкі прызначаны раздзел “Лінгвістычнае краязнаўства”, у якім вызначаюцца формы і кірункі лінгвакраязнаўства, прапануюцца канкрэтныя метадычныя парады па вывучэнні школьнікамі лексікі, фразеалогіі, тапаніміі ў пазакласнай працы па мове.

У кнізе таксама сабраны рэцэнзій на манаграфіі, слоўнікі, дапаможнікі, напісаныя М. Даніловічам у апошнія дзесяцігоддзе. Адметна, наколькі ўважліва Мікалай Аляксандравіч выбіраў аб’екты для рэцэнзавання. Яго ўвагу прыцягнулі найлепшыя, найбольш аўтарытэтыныя працы, у тым ліку выданні “Слоўнік фразеалагізмаў” (Мінск, 2008), “Этымалагічны слоўнік прыказак” (Мінск, 2014) І. Лепешава, яго ж дапаможнік “Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства” (Гродна, 2006), манаграфіі “Вербальныя сродкі камічнага ў беларускай драматургіі: канец XVI – пачатак XX ст.” В. Рагаўцова (Магілёў, 2012), “Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця” І. Гапоненкі (Мінск, 2012), “Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920 – 1930-я гады” С. Запрудскага (Мінск, 2013) і інш.

Каштоўнае дапаўненне да тэарэтычных артыкулаў і важная крыніца інфармацыі для даследчыкаў – раздзел “Бібліяграфія навуковых прац М. А. Даніловіча”, падрыхтаваны Ж. Сіплівеннай. У ім прыводзяцца назвы і выходныя звесткі навуковых публікацый М. Даніловіча, створаных за перыяд навуковай дзейнасці. Гэта амаль 220 даследаванняў, з іх каля 15 пазіцый – аб’ёмныя кніжныя выданні.

Асобнай увагі вартае інтэрв’ю І. Герасімчык з М. Даніловічам, змешчанае ў канцы кнігі пад назвай “Пакліканне словам”. У ім – гісторыя аднаго чалавечага і навуковага лёсу, суб’ектыўны погляд на беларускае мовазнаўства праз прызму асабістых зацікаўленняў і падзей, сведкам якіх быў вучоны. Мікалай Даніловіч па-мастацку, з тонкім гумарам і кранальнай цеплынёй расказвае пра сваё навуковае сталенне, пра ролю, якую на яго жыццёвым і прафесійным шляху адыгралі такія асобы, як М. Бірыла, У. Коваль, І. Лепешаў, П. Міхайлаў, А. Пяткевіч, В. Рагаўцоў, Т. Сцяшковіч, Г. Цыхун, Ф. Янкоўскі, М. Яўневіч і інш. Дзеліцца даследчык сваімі марамі і планами. Так, “доўгам перад роднай зямлёй” Мікалай Аляксандравіч лічыць напісанне дакументальнай кнігі пра гісторыю роднай вёскі, а таксама складанне зводнага “Фразеалагічнага слоўніка гаворак Гродзеншчыны”, патрэба ў якім даўно наспела.

Манаграфія “Слова і фразеалагізм у беларускай мове” напісана з вялікай любоўю да мовы і з павагай да мовазнаўцаў. Яе навуковая глыбіня, вытрыманасць і грунтоўнасць робяць гэтую кнігу адным з найлепшых выданняў апошняга дзесяцігоддзя ў галіне айчыннай фразеалогіі і лексікалогіі.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Актуальная тэма

КАНЦЭПЦЫЯ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА “БЕЛАРУСКАЯ МОВА” (V – XI КЛАСЫ)

ПРАЕКТ

1. ЗНАЧЭННЕ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА “БЕЛАРУСКАЯ МОВА” Ў СІСТЭМЕ АГУЛЬнай СЯРЭДнай АДУКАЦЫі

Ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі беларуская мова вывучаецца як мова тытульнай нацыі, мова, якая мае статус адной з дзяржаўных у Рэспубліцы Беларусь, таму працэс моўнай адукацыі садзейнічае развіццю поглядаў і перакананняў вучняў, заснаваных на каштоўнасцях і прыярытэтах беларускай дзяржавы і грамадства, беларускай нацыянальнай культуры, спрыяе выхаванню патрыятызму і грамадзянскасці, станоўчых маральных якасцей, фарміраванню каштоўнасцей адносінаў да мовы як першаэлемента культуры.

Развіццёвае і выхаваўчае значэнне вучэбнага прадмета “Беларуская мова” акрэсліваецца сацыяльнымі функцыямі мовы. Мова выступае як асноўны сродак зносінаў (*камунікатывная функцыя*), прылада інтэлектуальнай дзейнасці і інструмент пазнання рэчаіснасці (*кагнітыўная функцыя*), скарбніца інфармацыі пра культурныя каштоўнасці беларускага народа, сацыяльны вопыт чалавецтва (*кумулятыўная функцыя*). У практыцы навучання мове важную ролю адыгрываюць *кантактаналаджвальная* (функцыя наладжвання і падтрымання кантакту паміж людзьмі), *намінатывная* (функцыя называння, абазначэння аб’ектаў, з’яў рэчаіснасці, іх уласцівасцей, паняццяў), *эстэтычная* (уздзеянне мовы на пачуцці і думкі чалавека не толькі зместам, але і вонкавай формай – гучаннем, спалучэннем слоў і інш.), *рэфлексіўная* (мова служыць сродкам самапазнання і самавыражэння чалавека), *інтэграцыйная* (мова выступае як сімвал нацыі, сродак этнічнай кансалідацыі, фактар еднасці этнасу) і іншыя функцыі мовы.

Змены ў грамадскім жыцці і сферы адукацыі, набыткі лінгвістычнай і педагагічнай навукі даюць падставы фарміраваць у вучняў цэласнае ўяўленне пра беларускую мову як нацыянальна-культурны феномен, разуменне яе шматфункцыянальнасці, самабытнасці і ўнікаль-

насці. На сучасным этапе развіцця сістэмы агульнай сярэдняй адукацыі беларуская мова павінна стаць не толькі прадметам вывучэння, але і дзейным сродкам фарміравання асобы, здольнай успрымаць на беларускай мове змест прачытанага і пачутага, ствараць вусныя і пісьмовыя выказванні з улікам мэты і задач камунікацыі.

Ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання беларуская мова – не толькі прадмет вывучэння, але і сродак навучання іншым вучэбным прадметам. Таму ад узроўню яе засваення залежаць поспехі вучняў як у авалоданні ўменнямі і навыкамі камунікацыі на мэтазгодных маўленчых зносінах у розных сферах жыцця, так і ў навучанні асновам іншых навук.

Беларуская мова выступае таксама найважнейшым сродкам выхавання асобы, паколькі спрыяе ўзбагачэнню духоўнага свету вучняў, далучэнню іх да каштоўнасцей нацыянальнай і сусветнай культуры, з’яўляецца культурна-гістарычным асяроддзем, што фарміруе адукаванага, высокамаральнага чалавека, які паважае іншыя мовы і народы – носьбіты гэтых моў. Навучанне мове садзейнічае засваенню ведаў, норм і каштоўнасцей, якія рэгулююць узаемадзеянне асобы і соцыуму, і, як вынік, стварае ўмовы для сацыялізацыі вучняў, актыўнага ўключэння ў розныя сферы дзейнасці сучаснага грамадства (адукацыйную, культурную, эканамічную, палітычную і інш.).

Працэс развіцця асобы пры навучанні беларускай мове павінен быць узаемазвязаным і садзейнічаць рэалізацыі наступных напрамкаў: *моўнага* (засваенне сістэмы мовы, заканамернасцей і правіл функцыянавання моўных сродкаў у маўленні, норм беларускай літаратурнай мовы), *маўленчага* (авалоданне спосабамі перадачы думкі сродкамі мовы ў вуснай і пісьмовай формах, у розных відах маўленчай дзейнасці: чытанні, слуханні, гаварэнні, пісьме), *камунікатывнага* (авалоданне культурай маўлення, правіламі маў-

ленчых зносін, уменнямі ствараць самастойныя вусныя і пісьмовыя выказванні розных тыпаў, стыляў і жанраў), *рытарычнага* (авалоданне рознымі відамі публічных выступленняў: навуковы даклад, прывітальнае, развітальнае, віншавальнае, удзячнае слова, цырыманіяльная прамова, анонс падзей, рэкламнае выступленне, наказ, самапрэзентацыя, інструктаж, камплімент і інш.; адпаведнымі рытарычнымі прыёмамі і сродкамі, якія забяспечваюць эфектыўныя зносіны), *лінгвакультуралагічнага* (усведамленне вучнямі мовы як феномена культуры, у якім знайшлі адбітак яе праяўленні, засваенне нацыянальна маркіраваных адзінак беларускай мовы, развіццё здольнасці адэкватна выкарыстоўваць іх у маўленні, авалоданне мовай як сістэмай захавання і перадачы каштоўнасцей культуры), *сацыякультурнага* (засваенне сацыяльных норм маўленчых паводзін, культурных каштоўнасцей беларускага народа і агульначалавечых каштоўнасцей, ідэалаў, традыцый, звычаяў, якія рэгулююць узаемадзеянне і паводзіны людзей у грамадстве, фарміраванне здольнасці карыстацца культуразнаўчымі звесткамі ў працэсе маўленчых зносін, развіццё сродкамі мовы інтэлектуальнай, камунікатыўнай, духоўна-маральнай, грамадзянскай культуры вучняў).

Узаемасувязь мовы і культуры ў працэсе навучання абумоўлена тым, што мова разглядаецца як прадукт духоўнай творчасці пэўнага культурна-гістарычнага калектыву; люстэрка культуры, дзе знайшлі адбітак яе праяўленні; скарбніца культуры (у адзінках мовы – словах, фразеалагізмах, прыказках і іншым – захоўваюцца і перадаюцца з пакалення ў пакаленне культурныя каштоўнасці); універсальны сродак спасціжэння культуры як сістэмы культурных норм і каштоўнасцей. Праз мову чалавек пазнае культуру як у “гарызантальным” вымярэнні (абмен культуразнаўчай інфармацыяй паміж прадстаўнікамі аднаго пакалення), так і ў “вертыкальным” вымярэнні (перадача грамадска-гістарычнага вопыту чалавечтва з пакалення ў пакаленне).

Такім чынам, мадэль “мова + культура”, якая ў выніку лінгвістычных, культуралагічных, псіхалінгвістычных, лінгвадыдактычных даследаванняў апошніх дзесяцігоддзяў трансфармавалася ў пастулат “культура праз мову і мова праз культуру”, выяўляе прадметны і метадалагічны змест лінгвакультуралагічнага і сацыякультурнага напрамкаў у навучанні мове, якія, выконваючы выхаваўчую функцыю, арыентаваны на развіццё сродкамі мовы сацыяльна значных, духоўна-маральных якасцей асобы, фарміраванне ў вучняў актыўнай грамадзянскай пазіцыі, здольнасці жыць паводле норм і прынцыпаў культуры свайго часу.

Разам з фарміраваннем сродкамі мовы інтэлектуальнай, камунікатыўнай, духоўна-маральнай, грамадзянскай культуры вучняў навучанне мове прадугледжвае таксама асэнсаванне вучнямі эстэтычнай функцыі мовы, развіццё здольнасці ацэньваць эстэтычную каштоўнасць мастацкага тэксту, раскрываць ролю ўжытых у ім вобразна-выяўленчых моўных сродкаў, фарміраванне патрэбы ўдасканальваць уласнае маўленне. Аб’ектам асаблівай увагі пры навучанні мове становіцца ўзорны мастацкі тэкст, паколькі менавіта ў ім найбольш ярка адлюстроўваецца эстэтычная каштоўнасць мовы. Эстэтычныя адносіны вучняў да мовы фарміруюцца праз усведамленне багацця моўных сродкаў, іх экспрэсіўнасці, выразнасці, мілагучнасці, дарэчнасці ўжывання ў розных стылях маўлення.

2. МЭТЫ І ЗАДАЧЫ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Вучэбны прадмет “Беларуская мова” ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі Рэспублікі Беларусь прадугледжвае такую моўную і маўленчую падрыхтоўку вучняў, якая дазволіць карыстацца словам ва ўсіх сферах жыццядзейнасці – пазнавальнай, навучальнай, нацыянальна-культурнай, сацыяльна-бытавой і інш. Інакш кажучы, задача моўнай адукацыі заключаецца ў тым, каб беларуская мова трансфармавалася з прадмета выкладання ў механізм фарміравання асобы, яе менталітэту, разумення свету і ўзаемаадносін людзей у свеце. А гэта азначае, што навучанне беларускай мове мае на ўвазе дасягненне наступнай **стратэгічнай мэты** моўнай адукацыі: фарміраванне сродкамі вучэбнага прадмета высокаадукаванай, высокакультурнай асобы, якая арганічна інтэгравана ў культуру народа, свядома і крытычна ўспрымае пачутае, асэнсавана чытае, правільна піша, свабодна гаворыць, выкарыстоўвае моўныя сродкі ў маўленчай дзейнасці ў адпаведнасці са сваім індывідуальным развіццём, усведамляе моўныя з’явы і заканамернасці, валодае маўленчай этыкай і праяўляе творчыя здольнасці.

З улікам сучасных патрабаванняў да моўнай і маўленчай падрыхтоўкі вучняў на **II ступені** агульнай сярэдняй адукацыі ставяцца наступныя **задачы**:

– засваенне сістэмы мовы (фанетыкі, лексікі, фразеалогіі, складу слова і словаўтварэння, марфалогіі, сінтаксісу), заканамернасцей і правіл функцыянавання моўных сродкаў у маўленні, норм беларускай літаратурнай мовы, развіццё ўменняў карыстацца мовай у розных відах маўленчай дзейнасці (*моўная і маўленчая кампетэнцыі*);

– фарміраванне камунікатыўных уменняў на аснове авалодання маўленчай тэорыяй (маўлен-

не, тэкст, тыпы, стылі і жанры маўлення) і культурай маўлення, уменняў ствараць самастойныя вусныя і пісьмовыя выказванні, публічныя выступленні розных тыпаў, стыляў і жанраў (*камунікатыўная і рытарычная кампетэнцыі*);

– усведамленне вучнямі мовы як феномена культуры, у якім знайшлі адбітак яе праяўленні, засваенне нацыянальна-культурнай спецыфікі маўленчых паводзін, выпрацоўка ўменняў карыстацца культуразнаўчымі звесткамі з мэтай забеспячэння паўнацэннай камунікацыі, фарміраванне здольнасці да падтрымання сацыяльных кантактаў з дапамогай мовы, развіццё сродкамі мовы інтэлектуальнай, камунікатыўнай, духоўна-маральнай, грамадзянскай культуры вучняў (*лінгвакультуралагічная і сацыякультурная кампетэнцыі*).

Навучанне беларускай мове на **III ступені** агульнай сярэдняй адукацыі накіравана на фарміраванне асобы вучня як свядомага носьбіта мовы, развіццё яго інтэлектуальных і творчых здольнасцей. Вучань асэнсоўвае мову як уласную, нацыянальную і агульначалавечую каштоўнасць і павінен мець такі ўзровень падрыхтоўкі, які забяспечыць паўнаважнае выкарыстанне мовы ва ўсіх сферах яе функцыянавання.

Задачы навучання мове ў X – XI класах **на базавым узроўні**:

– сістэматызацыя і паглыбленне ведаў пра мову і маўленне, заканамернасці і правілы функцыянавання моўных сродкаў у маўленні, нормы беларускай літаратурнай мовы, удасканаленне культуры вуснага і пісьмовага маўлення (*моўная і маўленчая кампетэнцыі*);

– развіццё звязнага маўлення – умення ствараць самастойныя вусныя і пісьмовыя выказванні, публічныя выступленні розных тыпаў, стыляў і жанраў (*камунікатыўная і рытарычная кампетэнцыі*);

– авалоданне мовай як сістэмай захавання і перадачы каштоўнасцей культуры, як сродкам спасціжэння айчынай і сусветнай культуры; удасканаленне здольнасці карыстацца культуразнаўчымі звесткамі ў працэсе маўленчых зносін; сацыякультурнае развіццё вучняў на аснове засваення звычаяў, правіл, норм, якія рэгулююць узаемадзеянне людзей і іх паводзіны ў грамадстве, развіццё сродкамі мовы інтэлектуальнай, камунікатыўнай, духоўна-маральнай, грамадзянскай культуры вучняў (*лінгвакультуралагічная і сацыякультурная кампетэнцыі*).

Задачы навучання беларускай мове ў X – XI класах **на павышаным узроўні**:

– сістэматызацыя і пашырэнне ведаў пра беларускую мову і моўныя адзінкі розных узроўняў (фанетыку, арфаэпію, арфаграфію, лексіку, фразеалогію, марфеміку і словаўтварэнне, мар-

фалогію, сінтаксіс), правілы і асаблівасці функцыянавання моўных адзінак у маўленні, іх стылістычную ролю і тэкстаўтваральныя функцыі; авалоданне моўнымі нормаў (арфаэпічнымі, арфаграфічнымі, лексічнымі, словаўтваральнымі, марфалагічнымі, сінтаксічнымі, пунктуацыйнымі, стылістычнымі) (*моўная кампетэнцыя*);

– сістэматызацыя і паглыбленне ведаў пра тэкст, тыпы, стылі і жанры маўлення, сферы і сітуацыі маўленчых зносін, кампаненты маўленчай сітуацыі; удасканаленне ўменняў і навыкаў асэнсаванага і дакладнага разумення чужога выказвання (чытанне, слуханне), свабоднай і правільнай перадачы ўласных думак у вуснай і пісьмовай форме (гаварэнне, пісьмо), нарматыўнага выкарыстання моўных адзінак у маўленчай дзейнасці (*маўленчая кампетэнцыя*);

– авалоданне культурай вуснага і пісьмовага маўлення, развіццё ўменняў прымяняць атрыманыя веды пра камунікатыўныя якасці маўлення (правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціню, багацце, выразнасць, дарэчнасць) для прадуктыўнага ўзаемадзеяння ў маўленчай практыцы, у тым ліку ў прафесійна арыентаванай сферы зносін (*камунікатыўная кампетэнцыя*);

– удасканаленне ўмення асэнсавана і матывавана выкарыстоўваць рытарычныя сродкі, адэкватныя мэце і сітуацыі зносін, навыкаў аратарскага майстэрства, здольнасці ствараць публічныя выступленні розных відаў (*рытарычная кампетэнцыя*);

– усведамленне нацыянальна-культурнай спецыфікі беларускай мовы, адметнасці беларускай моўнай карціны свету, авалоданне нацыянальна маркіраванымі моўнымі адзінкамі, асэнсаванне ўзаемасувязі мовы і культуры на аснове выяўлення культурнага фону, які стаіць за нацыянальна маркіраванымі моўнымі адзінкамі (*лінгвакультуралагічная кампетэнцыя*);

– пашырэнне ўяўленняў пра ролю беларускай мовы ў жыцці чалавека і грамадства, авалоданне мовай як сродкам спасціжэння нацыянальнай і сусветнай культуры, культурна-гістарычнага і сацыяльнага вопыту чалавецтва, засваенне сацыяльных норм маўленчых паводзін у розных сітуацыях зносін, фарміраванне нацыянальна-культурнай самаідэнтыфікацыі, выхаванне каштоўнасцей адносін да беларускай мовы і культуры, павагі да культурных каштоўнасцей народаў свету (*сацыякультурная кампетэнцыя*).

На дасягненне названых мэт і вырашэнне пастаўленых задач скіраваны вучэбны прадмет “Беларуская мова” ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі на-

3. АСНОЎНЫЯ ТЭАРЭТЫЧНЫЯ ПАДЫХОДЫ ДА НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Навучанне беларускай мове ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі абумоўлена практычнай накіраванасцю і сарыентавана на рэалізацыю кампетэнтнаснага, сістэмна-функцыянальнага, камунікатыўна-дзеяснага, лінгвакультуралагічнага і сацыякультурнага падыходаў пры выкладанні ўсіх тэм і раздзелаў.

Сучасная адукацыя скіравана на фарміраванне функцыянальнай пісьменнасці. Функцыянальная пісьменнасць – гэта здольнасць выкарыстоўваць набытыя веды, уменні і навыкі для рашэння максімальна шырокага дыяпазону жыццёвых задач у розных сферах чалавечай дзейнасці і сацыяльных узаемаадносін. Вынікам развіцця функцыянальнай пісьменнасці з’яўляецца авалоданне вучнямі сістэмай ключавых кампетэнцый, якія дазваляць эфектыўна прымяняць веды, уменні і навыкі ў практычнай дзейнасці, паспяхова выкарыстоўваць іх у працэсе сацыяльнай адаптацыі. Любы тып кампетэнцыі не фарміруецца без ведаў (каб умець, трэба ведаць), аднак веды самі па сабе не з’яўляюцца самакаштоўнасцю (веды паза практычнай дзейнасцю, не скіраваныя на асобнае развіццё чалавека, пераўтвараюцца ў дагматызм – аднабаковае, схематычнае мысленне). Сучасная адукацыя імкнецца пераарыентавацца з пазіцыі “ведаць, каб памятаць” на пазіцыю “ведаць, каб умець і дзейнічаць”. У гэтым агульная сутнасць *кампетэнтнаснага падыходу*.

У адносінах да моўнай адукацыі кампетэнтнасны падыход звязаны з фарміраваннем у вучняў моўнай, маўленчай, камунікатыўнай, рытарычнай, лінгвакультуралагічнай і сацыякультурнай кампетэнцыі.

Сістэмна-функцыянальны падыход забяспечвае засваенне вучнямі моўных сродкаў, адбор і арганізацыю моўнага матэрыялу для авалодання моўнай кампетэнцыі.

Задачы навучання мове нельга зводзіць да апісання сістэмных адзінак і з’яў розных моўных узроўняў. Неабходна так наладжваць навучальны працэс, каб вучні асэнсоўвалі кожную моўную адзінку, арыентуючыся на асаблівасці яе ўжывання ў маўленні. Менавіта пры такім падыходзе можна забяспечыць асэнсаванне цеснай узаемасувязі і ўзаемаабумоўленасці ўсіх аспектаў і ўзроўняў моўнай сістэмы: фанетыкі, лексікі, фразеалогіі, складу слова і словаўтварэння, марфалогіі, сінтаксісу і стылістыкі. Такі падыход накіроўвае на тое, каб вучні:

– на ўроках мовы не абмяжоўваліся аналізам моўных фактаў і з’яў, а шмат увагі аддавалі сінтэзу – складанню сказаў рознай будовы і функцыянальнага прызначэння, стварэнню звязных выказванняў;

– пры вывучэнні марфалогіі вызначалі, якую сэнсава-стылістычную і тэкстаўтваральную ролю выконвае тая ці іншая часціна мовы; вучыліся адрозніваць часціны мовы і іх формы на аснове склонавых і сінтаксічных пытанняў;

– сістэматычна і паслядоўна фарміравалі і развівалі арфаграфічныя і пунктуацыйныя навыкі.

Камунікатыўна-дзеясны падыход дае магчымасць рэальна забяспечыць дзейнасць вучняў у розных маўленчых сітуацыях, што з’яўляецца асновай фарміравання *маўленчай і камунікатыўнай кампетэнцыі*.

У сувязі з гэтым на першы план у моўнай падрыхтоўцы вучняў выходзіць удасканаленне іх маўленчай практыкі, якая наладжваецца ў форме суразмоўніцтва, пісьма, чытання, пераказу і абмеркавання радыё- і тэлеперадач, вучэбных лекцый, дакладаў, паведамленняў.

Рытарычны падыход накіраваны на фарміраванне ў вучняў ведаў аб правілах маўленчых зносін, авалоданне дыялагічнымі і маналагічнымі сродкамі маўленчага майстэрства, спосабамі ўзаемаразумення і г. д. і садзейнічае фарміраванню ў вучняў *рытарычнай кампетэнцыі*.

Лінгвакультуралагічны падыход звязаны з усведамленнем мовы як формы выражэння нацыянальнай культуры, узаемасувязі мовы і культуры, нацыянальна-культурнай спецыфікі беларускай мовы і садзейнічае фарміраванню ў вучняў *лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі*.

Сацыякультурны падыход накіраваны на асэнсаванне ролі беларускай мовы ў жыцці чалавека і грамадства, засваенне сацыяльных норм маўленчых паводзін у розных сітуацыях зносін, фарміраванне нацыянальна-культурнай самаідэнтыфікацыі, выхаванне каштоўнасных адносін да беларускай мовы і культуры, павагі да культурных каштоўнасцей народаў свету і садзейнічае фарміраванню ў вучняў *сацыякультурнай кампетэнцыі*.

Мова з’яўляецца неад’емнай часткай нацыянальнай культуры, таму навучанне беларускай мове павінна быць непарыўна звязана з засваеннем культуры беларускага народа. У сувязі з гэтым у курс беларускай мовы паслядоўна ўводзіцца нацыянальна-культурны кампанент, які дазваляе засвоіць маральна-этычны, эстэтычны і гістарычны вопыт народа. Разам з тым мова з’яўляецца феноменам культуры, у якім знайшлі адбітак яе праяўленні, таму істотнай становіцца задача авалодання беларускай мовай як сродкам спасціжэння нацыянальнай і сусветнай культур. Гэта патрабуе спецыяльнай увагі да вывучэння нацыянальна маркіраваных моўных адзінак, звароту да тэкстаў, што перадаюць гісторыю, традыцыі, звычаі і дасягненні беларускага на-

рода, а таксама спрыяюць пазнанню беларускай культуры ў дыялогу і ва ўзаемадзеянні з культурамі іншых народаў. Асэнсоўваючы беларускую мову як сродак засваення культурных каштоўнасцей, вучні спасцігаюць яе лексічнае, фразеалагічнае, граматычнае, стылістычнае багацце і разнастайнасць, вучацца карыстацца вобразна-выяўленчымі сродкамі мовы.

4. КРЫТЭРЫІ, ПРЫНЦЫПЫ АДБОРУ ЗМЕСТУ НАВУЧАННЯ І ПРЫНЦЫПЫ НАВУЧАННЯ

Змест навучання ў цэлым ёсць сінкрэтычнае адзінства ведаў і практычных спосабаў дзейнасці. У прыватнасці, змест моўнай адукацыі – гэта лінгвістычныя веды і практычныя маўленча-камунікатыўныя ўменні, якія дазваляюць чалавеку быць сацыяльна актыўнай асобай у грамадстве.

Адбор зместу навучання беларускай мове ажыццяўляецца ў адпаведнасці з наступнымі навуковымі **крытэрыямі**:

- цэласнага адлюстравання ў змесце навучання мэты моўнай адукацыі;
- навуковай і практычнай значнасці (забеспячэнне развіцця моўнай, маўленчай, камунікатыўнай, рытарычнай, лінгвакультуралагічнай і сацыякультурнай кампетэнцыі);
- адпаведнасці складанасці зместу навучання рэальным вучэбным і ўзростава-псіхалагічным магчымасцям вучня;
- адпаведнасці аб'ёму зместу навучання часу, які адводзіцца на вывучэнне прадмета згодна з вучэбным планам.

Асноўныя прынцыпы адбору зместу навучання беларускай мове:

- сістэмна-функцыянальны прынцып прадугледжвае цэласнае адлюстраванне ў змесце навучання ўсіх узроўняў моўнай сістэмы (фанетыка, лексіка, фразеалогія, марфеміка, словаўтварэнне, марфалогія, сінтаксіс, арфаграфія, пунктуацыя) і характарыстыку функцыянальных магчымасцей моўных адзінак кожнага ўзроўню (роля, якую яны выконваюць у маўленні);
- прынцып мінімізацыі моўнага і маўленчага тэарэтычнага матэрыялу патрабуе адбіраць матэрыял з улікам яго значнасці для дасягнення пастаўленых мэт і задач моўнай адукацыі;
- камунікатыўна-рытарычны прынцып азначае, што працэс навучання патрэбна забяспечыць адпаведным зместам для авалодання вучнямі ўсімі відамі маўленчай дзейнасці (аўдзіраванне, гаварэнне, чытанне, пісьмо);
- прынцып тэкстацэнтрызму мае на ўвазе адбор зместу навучання, які павінен забяспечыць арганізацыю адукацыйнага працэсу на аснове тэксту: ён разглядаецца ў якасці мэты (камунікатыўныя ўменні пададзены ў мэце навучання), зместу (вучні авалодваюць уменнямі ствараць тэксты

розных тыпаў, стыляў і жанраў) і выніку навучання (авалоданне мовай як сродкам зносін).

Лінгваметадычныя прынцыпы навучання:

- *прынцып адзінства і ўзаемасувязі мовы, маўлення і мыслення* грунтуецца на дыялектычным адзінстве і ўзаемасувязі мовы, маўлення і мыслення і прадугледжвае выкарыстанне такіх метадаў і прыёмаў, якія садзейнічалі б развіццю мысліцельнай дзейнасці і пазнавальных здольнасцей вучняў, актывізавалі не толькі іх аналітыка-сінтэтычную моўную і практычную маўленчую дзейнасць, але і сацыяльную, рэфлексійную ў адносінах да людзей, самога сябе, сваіх жаданняў, поглядаў і паводзін;
- *прынцып узаемасувязі развіцця вуснага і пісьмовага маўлення* заснаваны на тым, што вуснае і пісьмовае маўленне – гэта дзве формы працэсу камунікацыі з дапамогай мовы, якія існуюць у адзінстве і пры фарміраванні камунікатыўных уменняў і навыкаў падтрымліваюць адна адну;
- *прынцып актыўнай камунікацыі* звязаны з прызначэннем мовы быць сродкам зносін і грунтуецца на тым, што навучанне маўленчай дзейнасці сродкамі мовы немагчыма без уключэння асобы ў гэты працэс;
- *прынцып апоры на тэкст у яго жанрава-стылявой разнастайнасці* прадугледжвае стварэнне ўласных выказванняў на аснове звестак пра тэкст, яго будову, тэму і асноўную думку, спосабы і сродкі сувязі сказаў у тэксце, г. зн. апору на правілы стварэння тэкстаў;
- *функцыянальна-маўленчы прынцып* заснаваны на функцыянальных уласцівасцях моўных сродкаў і прадугледжвае іх выкарыстанне ў залежнасці ад тыпу, стылю і жанру выказвання;
- *прынцып навучання мове як феномену культуры* грунтуецца на выкарыстанні ў якасці дыдактычнага матэрыялу нацыянальна маркіраваных моўных адзінак, якія перадаюць адметнасць беларускай моўнай карціны свету (назваў рэалій матэрыяльнай і духоўнай культуры, гаваркіх слоў, тапонімаў, устойлівых параўнанняў, фразеалагізмаў, прыказак і інш.), а таксама культурна-навуковых тэкстаў, што знаёмяць вучняў з гісторыяй і культурай Беларусі: нацыянальнымі каштоўнасцямі, звычаямі і традыцыямі, побытавай культурай, сімваламі культуры, рысамі нацыянальнага характару, выдатнымі дзеячамі мастацтва, навукі, гісторыі, сучасным культурным жыццём краіны.
- *прынцып арыентацыі на ўнутры- і міжпрадметныя сувязі* забяспечвае асэнсаванне моўнай сістэмы як адзінага цэлага, у межах якога розныя ўзроўні мовы (фанетыка, лексіка, словаўтварэнне, граматыка, арфаграфія, пунктуацыя і інш.) узаемазвязаны і ўзаемаабумоўлены, а іх адзінкі суладна функцыянуюць у вусных і

пісьмовых выказваннях розных тыпаў, стыляў і жанраў; прадугледжвае ўсведамленне сувязі мовы і культуры, сувязі мовы з этыкай, эстэтыкай, логікай, рыторыкай, сувязі паміж мовай і літаратурай, спосабам рэалізацыі якой з’яўляюцца мастацкія тэксты і г. д. Рэалізацыя гэтага прынцыпу адкрывае дадатковыя магчымасці для засваення большага па аб’ёме матэрыялу, актуалізуе набытыя веды, што стануць той асновай, на якую будуць накладвацца новыя;

– *прынцып пераемнасці і развіцця ў межах асобных тэм і ступеней навучання.*

Лінгвістычны матэрыял размяркоўваецца па класах на аснове лінейнага прынцыпу, бо логіка мовазнаўства – самы надзейны крытэрыі паслядоўнасці разгляду тэм і выдзялення асобных раздзелаў курса. Падрыхтоўчы курс па сінтаксісе і пунктуацыі, які традыцыйна вывучаецца перад сістэматычным, дазваляе на практыцы забяспечыць рэалізацыю такіх метадычных прынцыпаў, як мэтанакіраванае апярэджанне, пераемнасць і перспектывнасць.

Пры камунікатыўна скіраваным навучанні адукацыйная практыка патрабуе апісання мовы з арыентацыяй на тэкст, яго семантычны, лагічны і структурна-моўны ўзроўні. Веды пра сістэму мовы выпрацоўваюцца на матэрыяле тэксту ў форме паняццяў і спосабаў дзейнасці. Засваенне паняцця пра тэкст, яго жанрава-стылістычныя асаблівасці і фарміраванне функцыянальнай пісьменнасці (арфаграфія і пунктуацыя разглядаюцца як самыя складаныя пытанні ў змесце беларускай мовы) забяспечваюцца пры вывучэнні ўсіх раздзелаў і тэм, на ўсіх ступенях навучання.

5. АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА І АСАБЛІВАСЦІ ПАБУДОВЫ ЗМЕСТУ АДУКАЦЫІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ ПА СТУПЕНЯХ НАВУЧАННЯ

Вучэбны прадмет “Беларуская мова” ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі з’яўляецца па сваёй будове своеасаблівым сінтэзам трох узаемазвязаных канцэнтраў, якія па змесце і мэтах навучання дапаўняюць адзін аднаго і адпавядаюць тром ступеням адукацыі: I ступень агульнай сярэдняй адукацыі (I – IV класы), II ступень агульнай сярэдняй адукацыі (V – IX класы), III ступень агульнай сярэдняй адукацыі (X – XI класы). Кожны з названых канцэнтраў мае сваю логіку апісання моўнага і маўленчага зместу, структуру яго размяшчэння ў праграме, арыентацыю на канкрэтныя мэты, патрабуе спецыфічных, адпаведных зместу, мэтам і задачам навучання, метадаў і прыёмаў работы.

Адбор моўнага і маўленчага тэарэтычнага і практычнага зместу, яго структураванне і размяшчэнне ў праграмах выкананы ў межах таго ці іншага канцэнтра з уласцівай кожнай ступені

навучання мадыфікацыяй па лінейным прынцыпе. Гэта забяспечвае засваенне адзінак мовы ў іх узаемасувязі і строгай лагічнай паслядоўнасці як цэласнай навукова ўладкаванай сістэмы, дазваляе асэнсоўваць семантычныя, фармальныя і функцыянальныя прыметы кожнага яе элемента.

На I ступені агульнай сярэдняй адукацыі (пачатковая школа) галоўнымі задачамі навучання беларускай мове з’яўляюцца: авалоданне мовай як сродкам зносін у працэсе фарміравання навыкаў маўленчай дзейнасці на аснове асэнсавання элементарных лінгвістычных ведаў; інтэлектуальнае развіццё вучняў сродкамі вучэбнага прадмета; выхаванне нацыянальнай свядомасці.

Змест навучання на II ступені агульнай сярэдняй адукацыі (V – IX класы) складаецца з дзвюх частак: падрыхтоўчай і асноўнай (сістэматычнай). Падрыхтоўчы курс у V класе ўключае два раздзелы: “Паўтарэнне вывучанага ў I – IV класах” і “Сінтаксіс і пунктуацыя”.

Раздзел “Паўтарэнне вывучанага ў I – IV класах” скіраваны на вырашэнне наступных задач:

– узнавіць і актуалізаваць веды, аналітыка-сінтэтычныя моўныя і маўленчыя ўменні і навыкі, у тым ліку правапісныя;

– сістэматызаваць і паглыбіць веды вучняў, атрыманыя ў пачатковых класах, удасканаліваць уменні і навыкі, неабходныя для таго, каб устанаўліваць прычынна-выніковыя адносіны паміж моўнымі з’явамі, карыстацца атрыманымі ведамі для самаадукацыі і самакантролю; ацэньваць уласную вучэбную дзейнасць;

– у межах магчымага выявіць і ліквідаваць недахопы ў ведах, уменнях і навыках вучняў;

– развіваць пазнавальную цікавасць да прадмета і жаданне вывучаць мову.

Мэта падрыхтоўчага курса сінтаксісу і пунктуацыі ў V класе – дапамагчы вучням авалодаць новай сістэмай паняццяў і тэрмінаў (дыферэнцыяцыя дадзеных членаў сказа), выпрацоўваць уменне знаходзіць у тэксце вывучаныя віды словазлучэнняў і сказаў, выконваць іх частковы сінтаксічны разбор, самастойна складаць словазлучэнні і сказы, уключаць іх у вусныя і пісьмовыя выказванні, ставіць неабходныя знакі прыпынку.

Правільна арганізаванае вывучэнне падрыхтоўчага курса дазволіць стварыць трывалую метадычную аснову для паспяховага вывучэння марфалогіі на сінтаксічнай аснове (усведамленне сінтаксічнай функцыі часцін мовы) у V – IX класах.

Сістэматычны курс беларускай мовы ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі (“Фанетыка і арфаэпія. Графіка і арфаграфія”, “Лексіка. Фразеалогія”, “Словаўтварэнне і арфаграфія”, “Марфалогія”)

гія і арфаграфія”, “Сінтаксіс і пунктуацыя”) мае на мэце фарміраванне ў вучняў навуковага ўяўлення пра механізм мовы, яго элементы і ўзроўні як асновы, на якой развіваецца лінгвістычнае мысленне навучэнцаў, адбываецца станаўленне і развіццё іх моўных і маўленчых уменняў і навыкаў.

Развіццё маўлення як састаўная частка моўнай адукацыі ў асобны раздзел не вылучаецца. Адукацыйны працэс трэба наладжваць так, каб на кожным уроку, пры вывучэнні ўсіх раздзелаў і тэм вучэбнага прадмета “Беларуская мова” вучань авалодваў навыкамі звязнага маўлення і практычнай маўленчай дзейнасці, пад якой разумеюць уменне чытаць тэксты, успрымаць змест пачутага і прачытанага, ствараць і афармляць выказванні ў вуснай і пісьмовай форме. Пры гэтым пад увагу прымаецца тая акалічнасць, што фанетыка, лексіка, фразеалогія, марфеміка, граматыка, арфаграфія, пунктуацыя і стылістыка разам ствараюць адзінае цэлае, у межах якога гэтыя раздзелы ўзаемазвязаны і ўзаемаабумоўлены.

Змест адукацыі, які забяспечвае фарміраванне лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі, складаюць веды, што знаходзяцца на стыку лінгвістыкі і культуралогіі і перадаюць узаемаадносіны роднай мовы з нацыянальнай і сусветнай культурай.

Вучэбны прадмет “Беларуская мова” прадугледжвае засваенне культурна афарбаваных моўных сродкаў з “закадзіраваным” нацыянальным светабачаннем і светаўспрыманнем, да якіх адносяцца нацыянальна маркіраваныя словы і намінацыйныя словазлучэнні (назвы рэалій беларускага побыту, у якіх зафіксавана багацце і самабытнасць традыцыйнай беларускай культуры; безэквівалентная лексіка; характарыстычныя словы; сталыя эпітэты; тапонімы; параўнанні; фразеалагізмы, прыказкі, прымаўкі; назвы сімвалаў нацыянальнай культуры), запазычаныя лексічныя адзінкі як знакі іншых культур, формулы беларускага маўленчага этыкету, тэксты з нацыянальна-культурным кампанентам.

Спецыяльныя тэмы, якімі пачынаецца навучанне беларускай мове ў кожным класе (так званыя ўступныя тэмы: “Мова – найважнейшы сродак зносін”, “Беларуская мова – нацыянальная мова беларускага народа”, “Валоданне літаратурнай мовай – асноўны паказчык культуры чалавека”, “Роля беларускай мовы ў развіцці нацыянальнай культуры”, “Беларуская мова ў сям’і славянскіх моў і моў народаў свету”), даюць магчымасць фарміраваць у вучняў лінгвістычны светапогляд.

У сістэме навучання беларускай мове на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі, калі засвоены сістэматычны курс мовы (фанетыка і арфаэпія, графіка і арфаграфія, лексіка і фразеалогія, склад слова і словаўтварэнне, марфалогія, сінтаксіс і

пунктуацыя), адкрываецца перспектыва для фарміравання ў вучняў сродкамі прадмета “Беларуская мова” асобных якасцей: маўленчых паводзін і этыкету, умення наладжваць кантакт, мысліць з улікам этычных катэгорый і г. д., а таксама ўдасканалення навыкаў ва ўсіх відах маўленчай дзейнасці. У такіх умовах асаблівае значэнне набывае фарміраванне навыкаў свабоднай маўленчай дзейнасці, культуры вуснага і пісьмовага маўлення.

Асноўнай задачай навучання беларускай мове на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі (базавы ўзровень) становіцца практычнае засваенне ўсіх асноўных норм беларускай мовы (арфаэпічных, акцэнталагічных, лексічных, фразеалагічных, словаўтваральных, марфалагічных, сінтаксічных, арфаграфічных і пунктуацыйных). Валоданне нормамі сучаснай беларускай мовы павінна стаць арганічнай часткай агульнай маўленчай культуры, асноўным паказчыкам якой з’яўляецца правільнае маўленне.

Рэалізацыя гэтай задачы адбываецца праз шырокае выкарыстанне актыўных метадаў навучання (лекцыі, лекцыі-гутаркі, практыкумы, сюжэтна-тэматычныя ўрокі, прымяненне лінгвістычнага эксперыменту); самастойную работу вучняў па аналізе тэкстаў; падрыхтоўку рэфератаў, паведамленняў, дакладаў, публічных выступленняў розных відаў; працу з даведчнай літаратурай; выкарыстанне сучасных інфармацыйных тэхналогій.

Прыярытэтнай задачай профільнага навучання становіцца фарміраванне культуры вуснага і пісьмовага маўлення вучняў, таму засваенне і асэнсаванне ўсіх моўных адзінак на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі адбываецца ў аспекце культуры маўлення. У сувязі з гэтым пашыраюцца веды вучняў пра нормы беларускай мовы (арфаэпічныя, акцэнталагічныя, лексічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя, арфаграфічныя, пунктуацыйныя, стылістычныя), сродкі і прыёмы маўленчай выразнасці, стылістычную ролю і тэкстаўтваральныя функцыі моўных сродкаў беларускай мовы, удасканалюцца ўменні даваць ацэнку чужым і рэдагаваць уласныя выказванні. Разам з тым рэалізацыя новага інтэграванага зместу на аснове міжпрадметных сувязей прадугледжвае пашырэнне паняццыйнага апарату, звязанага з інтэграцыяй міжпрадметных навучальных курсаў (мова, культура маўлення, стылістыка, рыторыка), засваенне вучнямі паняццяў “стылістычная норма”, “стылістычная памылка” і інш.

На III ступені агульнай сярэдняй адукацыі на павышаным узроўні развіццё моўнай кампетэнцыі вучняў адбываецца ў напрамку пашырэння іх слоўнікавага запasu, у тым ліку за кошт лінгвістычнай і міжпрадметнай тэрміналогіі (лексіка такіх дысцыплін, як мова, маўленне, культура

маўлення, стылістыка, рыторыка), знаёмства з лексічнымі адзінкамі з твораў (фрагментаў твораў) беларускай літаратуры, засваення актуальнай грамадска-палітычнай, эканамічнай, інфармацыйнай лексікі, а таксама ў напрамку развіцця граматычнага ладу маўлення.

На павышаным узроўні развіццё камунікатыўнай і рытарычнай кампетэнцый адбываецца за кошт удакладнення і пашырэння відаў лінгвамаўленчай дзейнасці, якія рэалізуюць практыкаарыентаваны характар моўнай адукацыі: складанне плана, тэзісаў і канспекта вучэбнага тэксту, падрыхтоўка рэферата, даклада, мэтанакіраваныя выпіскі, аналітычнае паведамленне на аснове самастойнага вывучэння тэксту (па прапанаваным педагогам і самастойна складзеным плане), творчыя працы ў жанры эсэ, нарыса, апавядання, публічныя выступленні (прывітальнае слова, віншаванне, інструкцыя, рэклама і інш.).

Вучэбны матэрыял, звязаны з фарміраваннем лінгвакультуралагічнай і сацыякультурнай кампетэнцый, пададзены ва ўводных раздзелах “Роля мовы ў жыцці чалавека і грамадства” (мова і нацыянальная культура, мова і гісторыя народа і г. д.) і “Агульныя звесткі аб мове”, раздзеле “Лексіка. Фразеалогія” (безэквівалентная лексіка, фразеалагізмы, прыказкі, прымаўкі і інш.), а таксама праз культуразнаўчыя тэксты, якія адлюстроўваюць разнастайныя праявы культуры беларускага народа (звычаі, побыт, каштоўнасці, нормы паводзін і інш.).

На працягу ўсяго навучання беларускай мове (V – XI класы) ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі прадугледжваюцца факультатыўныя заняткі, накіраваныя перш за ўсё на адпрацоўку спосабаў дзейнасці, неабходных для асэнсавання законаў і фактаў мовы; а таксама на развіццё пазнавальнай актыўнасці вучняў, іх інтэлектуальных і творчых здольнасцей, фарміраванне вопыту творчай дзейнасці і навыкаў самастойнай вучэбнай дзейнасці.

6. САСТАЎ І СТРУКТУРА ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАГА КОМПЛЕКСУ

Вучэбна-метадычны комплекс (ВМК) па беларускай мове – сістэма сродкаў нарматыўнага, вучэбнага і вучэбна-метадычнага забеспячэння, неабходная для найбольш эфектыўнай рэалізацыі адукацыйных, развіццёвых і выхаваўчых задач у адпаведнасці з адукацыйным стандартам.

Паводле прызначэння вучэбна-метадычны комплекс па беларускай мове пададзены вучэбнымі выданнямі для вучняў і нарматыўнымі, вучэбна-метадычнымі – для настаўніка.

Паводле функцый вучэбна-метадычны комплекс складаецца з асноўнага і дадатковага кампанентаў.

Функцыя асноўнага кампанента – забяспечыць засваенне абавязковага мінімуму зместу навучання беларускай мове ў адпаведнасці з адукацыйным стандартам. Структура асноўнага кампанента ВМК: вучэбная праграма, падручнік (вучэбны дапаможнік), вучэбна-метадычны дапаможнік для настаўніка.

Функцыя дадатковага кампанента – дапаможная: забяспечыць дыферэнцыяцыю навучання, актывізацыю вучэбна-пазнавальнай дзейнасці, развіццё творчых здольнасцей вучняў і эфектыўную навучальную дзейнасць педагога. Структура дадатковага кампанента ВМК: зборнікі практыкаванняў, рознаўзроўневых заданняў (у тым ліку заданняў па развіцці маўлення), матэрыялаў для навучальных і кантрольных работ, тэставых заданняў, рабочыя сшыткі, слоўнікі, каляндарна-тэматычнае планаванне, сродкі нагляднасці і г. д.

У адукацыйнай практыцы могуць выкарыстоўвацца як традыцыйныя, так і электронныя сродкі навучання, якія павінны быць скіраваны на дасягненне мэт і задач моўнай адукацыі, сфармуляваных у адукацыйным стандарце і вучэбнай праграме па беларускай мове.

Сучасны электронны вучэбна-метадычны комплекс па беларускай мове складаецца з даведачна-інфармацыйнага, кантрольна-дыягнастычнага і інтэрактыўнага модуляў (adu.by), якія аб’яднаны на аснове патрабаванняў вучэбнай праграмы і могуць быць выкарыстаны падчас арганізацыі адукацыйнага працэсу (непасрэдна на ўроку, у час падрыхтоўкі дамашняга задання, выканання самастойнай работы), а таксама пры правядзенні тэматычных пазакласных мерапрыемстваў, факультатыўных заняткаў і г. д.

Для арганізацыі факультатыўных заняткаў па беларускай мове (V – XI класы) распрацавана адпаведнае забеспячэнне: вучэбная праграма, дыдактычныя матэрыялы для вучняў і метадычныя дапаможнікі для настаўнікаў.

Для паспяховага вырашэння пастаўленых задач трэба ўдасканалваць падрыхтоўку і перападрыхтоўку кадраў сістэмы адукацыі, у тым ліку для ліцэяў, гімназій, прафесійных навучальных устаноў, а таксама павышаць узровень тэарэтычных даследаванняў па беларускай мове і метадыцы яе выкладання на розных ступенях навучання.

Ганна ВАЛОЧКА,
доктар педагогічных навук,
Мікалай ЯЛЕНСкі,
доктар педагогічных навук,
Вольга ЗЕЛЯНКО,
кандыдат педагогічных навук,
Святлана ЯКУБА,
кандыдат педагогічных навук.

ТЭМАТЫЧНЫЯ ТРЭНІРОВАЧНЫЯ ПРАКТЫКАВАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

НАЗОЎНІК

Асноўны метадаў, які выкарыстоўваюць на-стаўнікі беларускай мовы ў працэсе падрых-тоўкі да алімпіяды (у прыватнасці да лінгвіс-тычнага конкурсу), – гэта, безумоўна, *метадаў практыкаванняў*, які патрабуе шматразовага прымянення на практыцы тэарэтычных ве-даў з мэтай выпрацоўкі стабільных практыч-ных навыкаў. У метадыцы навучання мове ўсе практыкаванні падзяляюцца на *аналітычныя* (аналіз слоў, словазлучэнняў, сінтаксічных канструкцый, сказаў, тэкстаў, класіфікацыя, дыферэнцыяцыя, параўнанне моўных фактаў па функцыі, структуры, семантыцы і пад.), *аналітыка-сінтэтычныя* (запіс слоў, сказаў, тэкстаў з заданнямі на выбар формы слова, устаўку прапушчаных літар, слоў, словазлу-чэнняў, сінтаксічных канструкцый, рэканстру-яванне сказаў у комплексе з аналізам, паста-ноўка прапушчаных знакаў прыпынку і пад.) і *сінтэтычныя* (канструяванне словазлучэнняў, сінтаксічных канструкцый, сказаў, тэкстаў). Трэніровачныя “алімпійдныя” практыкаванні па беларускай мове, як і тыя, што выкарыс-тоўваюцца на звычайных уроках беларускай мовы, таксама маюць аналітычны, аналітыка-сінтэтычны і сінтэтычны характар. Асноўнае іх адрозненне – гэта спецыфічная (непрывыч-ная) форма (запоўніць пустыя радкі табліцы, размеркаваць па слупках табліцы, вызначыць і падкрэсліць ці выпісаць “лішняе” слова, уста-навіць стрэлкамі адпаведнасць паміж адзін-камі і іх характарыстыкамі і пад.) ці зместа-вае напаўненне, якое, як правіла, выходзіць за межы школьнай праграмы.

Адзначым, што працэс выканання кожнага практыкавання арганічна спалучаецца з такімі метадамі, як *аналіз і назіранне моўных з’яў, гу-тарка, слова настаўніка*. На нашу думку, аналі-тычны каментарый з асобным запісам важных тэарэтычных тэзісаў павінен суправаджаць пра-верку кожнага практыкавання.

Прапанаваная серыя практыкаванняў пры-свечана раздзелу марфалогіі, асноўную частку якога займае вучэнне пра лексіка-граматычныя класы слоў – часціны мовы.

У школьным курсе марфалогіі (VI – VII кла-сы) вывучаецца шэсць самастойных часцін мо-вы (назоўнік, прыметнік, лічэбнік, займеннік, дзеяслоў, прыслоўе), тры службовыя (пры-

назоўнік, злучнік, часціца) і выклічнік. У час падрыхтоўкі вучняў да алімпіяды па беларус-кай мове пры паўтарэнні раздзела “Назоўнік” удасканальваюцца тэарэтычныя веды, на асно-ве якіх працягваюць фарміравацца пэўныя гра-матычныя ўменні і навыкі. У працэсе заняткаў школьнікі павінны ўзнавіць веды аб катэгары-яльным значэнні назоўніка, яго лексіка-грама-тычных разрадах, аб граматычных катэгоры-ях назоўніка (род, лік, склон), аб скланенні і словаўтварэнні назоўніка і шмат іншага. Вучні павінны ўмець: вызначаць граматычныя пры-меты назоўніка, правільна ўжываць склонавыя формы назоўніка, характарызаваць нескла-няльныя назоўнікі, аналізаваць словаўтварэн-не і матывацыйныя асновы назоўнікаў і г. д.

1. Знайдзіце і выпішыце граматычна “лішняе” слова:

- 1) сенцы, торты, пакоі, сталы, ручкі;
- 2) анкеты, арэлі, будынкi, дрэвы, кусты;
- 3) завушніцы, святы, хаты, пабудовы, дажынкi;
- 4) дзеці, дамы, грымоты, заявы, падзеі;
- 5) наручнікі, навушнікі, зажынкi, прагнозы;
- 6) дзяды, сваякі, Дзяды (вёска), дзядзькі, цёткі;
- 7) цыклоны, сшыткі, страты, ходзікі, вушы;
- 8) канькі, месяцы, надзеі, пачуцці, жорны;
- 9) жукі, матылі, Жукі (вёска), відэлыцы, карты;
- 10) балоты, карчы, Балоты (вёска), камяні,

горы.

2. Запішыце па-беларуску.

Синие чернила, цинковые белила, овсяная крупа, новая дверь, спелая черника, сладкое яблоко, тяжёлое воспоминание, полная пачка, книжный шкаф, старый тополь, пахучая вале-риана, глубокий ухаб, некачественный гонт, вкусное какао, дорогая юфть, кожаная туп-ля, неправильная дробь, мёртвая зыбь, тонкая бровь, жирная селёдка.

3. Раслумачце матывацыю назоўнікаў-архаізмаў. Узор: травень (ад слова *трава*).

Серпень (жнівень), залатар, кажамяка, лат-нік.

4. Прачытайце назоўнікі – онімы-алюзіі (онім-алюзія – уласнае імя, што з’яўляецца лаканічнай ад-сылкай да вядомых асоб або фактаў рэчаіснасці). Якія назвы пакладзены ў аснову ўтварэння наступ-ных адзінак?

1) “Цвік, каторы заўсёды з табою” (А. Ада-мовіч);

- 2) “Сто пудоў адзіноты” (А. Хадановіч);
- 3) Бабілёнавская пушча (А. Хадановіч);
- 4) Страцім-Сэн-Санс (А. Хадановіч);
- 5) маленькі жабрак (А. Хадановіч);
- 6) “Сны літаратара” (А. Хадановіч).

5. А. Раствлумачце сэнс суадносных з назоўнікамі фразеалагізмаў: бабуліны казкі, падсадная качка, альма-матар, альфа і амега, хадзячы анекдот, баранчык божы, пужаная варона, біты воўк, анюціны вочкі, дымавая заслона.

Б. Падбярэце сінонімы да фразем *біты воўк*, *анюціны вочкі*, *дымавая заслона*.

6. А. Вызначце род назоўнікаў: *цунамі*, *клінапіс*, *парцье*, *рэвю*, *атоса*, *вета*, *каноз*, *поні*, *гуаш*, *сучча*, *непагадзь*, *спажытак*, *піяніна*, *чарэнь*, *пошчак*, *часопіс*, *шасі*, *пазыка*, *часуча*, *трыа*, *івасі*, *эмбарга*, *грызлі*, *Тбілісі*, *Гран-пры*.

Б. Раствлумачце значэнне слоў *парцье*, *рэвю*, *атоса*, *чарэнь*, *часуча*.

7. Утварыце і запішыце словазлучэнні, раскрываючы дужкі.

Дуга з (вяз), сад каля (сельсавет), пад ценем (дуб), спыніцца на (рог) вуліцы, ганарыцца (Беларусь), ткаць з (лён), на першым (паверх), любавалца (Нараччу), расці ў (бор), вісела на (рог) у каровы.

8. Выявіце ў сказах словы, якія набылі значэнне прадметнасці, і запішыце іх.

І Марфа – не маленькая. Сам чуў – яна прыходзіла да Кляновіча і з яго жонкай гутарыла. Няўдалы замуж, гаворыць (А. Савіцкі). Добраму ўсюды добра (прыказка). Шуміць жытное і лясное, раскоша травам і дубам, усё буйное, сакаўное, і кажуць людзі: быць грыбам! (Е. Лось). Кожны праўду знае, ды не кожны яе любіць (прыказка). З лодкі выйшлі трое і зніклі ў цемры (Э. Самуйлёнак). Тузік рабіў некалькі крокаў наперад і няцвёрда брахаў... І гэтага “гаў-гаў” хапала для таго, каб трымаць Рыгорку за варотамі (У. Краўчанка). Яшчэ гэтка не спаткаўся, каб усім ён спадабаўся (прыказка). Мокры дажджу не баіцца (прыказка). Замятае дарогі зіма. Словы песні снуюцца: што ад мілага песні няма, ад нямілага шлюцца (М. Танк).

9. Падбярэце назоўнікі-абрэвіятуры наступных мадэляў (t – літара, якая абазначае зычны; а – літара, якая абазначае галосны), вызначце іх род:

- а) tt, ttt, tttt;
- б) tta;
- в) tta;
- г) tat;
- д) at, aat.

10. Ад прыметнікаў утварыце назоўнікі (пэўнага тыпу скланення) з нулявым суфіксам.

Назоўнікі I скланення ўтварыце ад прыметнікаў: *адважны*, *густы*, *прахалодны*, *сухі*, *роўны*.

Назоўнікі II скланення ўтварыце ад прыметнікаў: *інтэлектуальны*, *актыўны*, *прымітыўны*, *пасіўны*, *пазітыўны*.

Назоўнікі III скланення ўтварыце ад прыметнікаў: *шырокі*, *мутны*, *зялёны*, *глыбокі*, *далёкі*.

11. Запішыце адным словам (назоўнікам), як па-беларуску называюцца:

Закадычны друг; маковое зернышко; отходы ботвы, кочерыжки; хлопчатобумажная ткань; ломовой извозчик (уст.); деревянная застёжка; черенок ухвата; дочь лесника; кожененный завод; стекольный завод; лесопильный завод; жидкий овсяный кисель; первая санная дорога; священный огонь; пень с корнями; коренной зуб; вылуцившийся орех; моховое болото; извозный промысел; разговоры шёпотом.

12. Размяркуйце назоўнікі па слупках табліцы.

Фігляр, нябожчык, атрад, кніганоша, племя, туз (казырны), камітэт, клас (вучнёўскі), карп (смажаны), батальён, птушаня, мішка (плюшавы), полк, валет, малюск, калектыў, птаства, кіраўніцтва, табун, першакласнік.

Адушаўлёныя назоўнікі	Неадушаўлёныя назоўнікі

13. Размяркуйце назоўнікі па слупках табліцы.

Мікалай Краўчук, гераіня, кроў, старшыня, Нарач, Радунь, бабуля, дзядуля, суддзя, Фама, недарэка, раскоша, маці, папур, Мінгаз, Жодзіна, Соня, соня, Манака.

Назоўнікі I скланення	Назоўнікі II скланення	Назоўнікі III скланення	Рознаскляняльныя назоўнікі

14. Знайдзіце і падкрэсліце граматычна “лішняя” слова ў групах нескланяльных назоўнікаў.

- 1) Марабу, какаду, івасі, кенгуру, калібры.
- 2) Батумі, Глазга, Дэлі, Барнэа, Ай-Петры.
- 3) Букле, жалюзі, джакузі, жэле, клішэ.
- 4) Кулі, ранцье, еўра, парцье, куцюр’е.
- 5) ДАІ, НАН, СП, АЗС, ЭВМ.

15. Згрупуйце прапанаваныя назоўнікі мужчынскага і жаночага роду па парах са значэннямі:

- а) ‘асоба паводле месца жыхарства’;
- б) ‘асоба паводле нацыянальнасці’;
- в) ‘асоба паводле роду заняткаў, дзейнасці, прафесіі’;
- г) ‘асоба паводле грамадска-сацыяльнага статусу’;
- д) ‘асоба паводле знешняй або ўнутранай прыметы, якасці, уласцівасці’.

Славянін, масквічка, аджарац, палачанін, дыпламант, імператрыца, дырэктарыха, індыянка, брыгадзірка, сакратарыха, брыгадзірыха, паэтка, повар, плыўчыха, касір, рагатун, важатая, аджарка, палачанка, паэтэса, імператар, масквіч, сакратарка, гараджанін, індзеец, дыпламантка, абшарнік, дырэктар, паварыха, брыгадзір, інды-

ец, рагатуха, важаты, паэт, індыянка, абшарніца, касірка, славянка, гараджанка, дырэктрыса, плывец, дырэктарка.

ДАВЕДКІ

1. Лішнімі будуць назоўнікі, якія ўжываюцца толькі ў форме множнага ліку: *сенцы, арэлі, дажынкi, грывоты, зажынкi, Дзяды (вёска), ходзікі, жорны, Жукі (вёска), Балоты (вёска).*

2. Сіняе чарніла, цынкавае бяліла, аўсяныя крупы, новыя дзверы, спелыя чарніцы, салодкі яблык, цяжкі ўспамін, поўны пачак, кніжная шафа, старая таполя, пахучы валяр’ян, глыбокая ўхаба, няякасная гонта, смачная какава, дарагі юхт, скураны туюфель, няправільны дроб, мёртвы рыб, тонкае брыво, тлусты селядзец.

3. Серпень (ад слова *серп*), залатар (ад слова *золата*; залатар – той, хто апрацоўвае золата), кажам’яка (ад слоў *кожа, мяць*; кажам’яка – майстар, які вырабляе скуры, скураміт), латнік (ад слова *латы*; латнік – воін у латах).

4. 1) “Цвік, каторы заўсёды з табою” (А. Адамовіч) – “Свята, якое заўсёды з табою” (Э. Хэмінгвэй); 2) “Сто пудоў адзіноты” (А. Хадановіч) – “Сто гадоў адзіноты” (Г. Маркес); 3) Бабілёна-веская пушча (А. Хадановіч) – *Бабілён (Вавілон), Белавешская пушча*; 4) Страцім-Сэн-Санс (А. Хадановіч) – “*Страцім-лебедзь*” (М. Багдановіч), *К. Сэн-Санс – франц. кампазітар, аўтар музычнай п’есы “Лебедзь”*; 5) маленькі жабрак (А. Хадановіч) – “*Маленькі прынец*” (А. дэ Сент-Экзюперы), “*Прынец і жабрак*” (М. Твэн); 6) “Сны літаратара” (А. Хадановіч) – “*Сны імператара*” (У. Арлоў).

5. А. Бабуліны казкі – *выдумкі, лухта*; падсадная качка – *правакатар, тайны агент*; альма-матар – *універсітэт*; альфа і амега – *аснова ўсяго, самае значнае*; хадзячы анекдот – *чалавек-дзівак*; баранчык божы – *бакас, балотная птушка з голасам, падобным на бляянне*; пужаная варона – *залішне асцярожны чалавек*; біты воўк – *вопытны, бывалы чалавек (стары верабей, стары воўк, стрэляная птушка, стрэляны верабей, стрэляны воўк)*. Б. Анюціны вочкі – *браткі, расліна сямейства фіялкавых (брат-сястрыца, іван-ды-мар’я)*; дымавая заслона – *падман, маскіроўка (адвод вачэй, гульня ў ката і мышку, пацёмкінская вёска, траянскі конь)*.

6. Цунамі (н.), клінапіс (м.), парцье (м.), рэвю (н.), атоса (ж.), вета (н.), каноз (н.), поні (м.), гуаш (ж.), сучча (н.), непагадзь (ж.), спажытак (м.), піяніна (н.), чарэнь (ж.), пошчак (м.), часопіс (м.), шасі (н.), пазыка (ж.), часуча (ж.), трыя (н.), івасі (ж.), эмбарга (н.), грызлі (м.), Тбілісі (м.), Гран-пры (н.).

Парцье – служачы гасцініцы, рэвю – тэатральны агляд, атоса – цяж у аглоблі, чарэнь –

ляжанка, частка печы, часуча – шаўковая тканіна.

7. Дуга з вязу, сад каля сельсавета, пад ценом дуба, спыніцца на рагу вуліцы, ганарыцца Беларуссю, ткаць з лёну, на першым паверсе, любавалца Нараччу, расці ў бары, вісела на розе ў каровы.

8. *Замуж; добраму; жытное і лясное; кожны; трое; “гаў-гаў”; гэткі; мокры; ад мілага, ад нямілага.*

9. РБ (ж.), ПК (м.), КП (м.), МТЗ (м.), БТРК (ж.); БДУ (м.); БДПУ (м.), БДТУ (м); МАЗ (м.), ЦУМ (м.); ЕС (м.), ААН (ж.).

10. Назоўнікі I скланення: *адвага, гушча, прахалода, суша, раўня.*

Назоўнікі II скланення: *інтэлектуал, актыў, прымітыў, пасіў, пазітыў.*

Назоўнікі III скланення: *шыр, муць, зелень, глыб, далеч.*

11. Закадычны друг – *дружбак* (разм.); маковое зернышко – *макулінка*; отходы ботвы, кочырыжкі – *ахран’е*; хлопчатобумажная ткань – *баваўнянка*; ломовой извозчик (уст.) – *балагол*; деревянная застэжка – *бірулька*; черенок ухвата – *вожаг*; дочь лесника – *леснікоўна*; кожевенный завод – *гарбарня*; стекольный завод – *шклозавод, гута* (уст.); лесопильный завод – *леснільня, тартак*; жидкий овсяный кисель – *жур*; первая санная дорога – *зазімак*; священный огонь – *зніч*; пень с корнями – *корч*; коренной зуб – *кутнік* (разм.); вылуцившийся орех – *лузан*; моховое болото – *імішара, імішарына*; извозный промысел – *рамізніцтва*; разговоры шэпотом – *перашэптты.*

12.

Адушаўлёныя назоўнікі	Неадушаўлёныя назоўнікі
Фігляр, нябожчык, кніганоша, туз (казырны), карп (смажаны), птушаня, мішка (плюшавы), валет, малюск, першакласнік	Атрад, племя, камітэт, клас (вучнёўскі), батальён, полк, калектыў, птаства, кіраўніцтва, табун

13.

Назоўнікі I скланення	Назоўнікі II скланення	Назоўнікі III скланення	Рознаскла-няльныя назоўнікі
Гераіня, бабуля, раскоша, Соня	Мікалай Краўчук, Мінгаз, Жодзіна	Кроў, Нарач, Радунь	Старшына, дзядуля, суддзя, Фама, недарэка, соня

Па-за тыпамі скланення – назоўнікі *маці, папуры, Манака.*

14. 1) Марабу, какаду, івасі, кенгуру, калібры (назоўнік *івасі* жаночага роду, усе астатнія – мужчынскага).

2) Батумі, Глазга, Дэлі, Ай-Петры, Барнэа (назоўнік *Ай-Петры* – жаночага роду, астатнія – мужчынскага).

3) Букле, жалюзі, джакузі, жэле, клішэ (назоўнік *джакузі* – жаночага роду, астатнія – ніякага).

4) Кулі, ранцье, *еўра*, парцье, куцюр’е (назоўнік *еўра* – мужчынскага і ніякага роду, астатнія – мужчынскага).

5) ДАІ, НАН, *СП*, АЗС, ЭВМ (назоўнік *СП* – сумеснае прадпрыемства – ніякага роду, астатнія – жаночага).

15. а) ‘асоба паводле месца жыхарства’: *палачанін* – *палачанка*, *масквіч* – *масквічка*, *гараджанін* – *гараджанка*;

б) ‘асоба паводле нацыянальнасці’: *славянін* – *славянка*, *аджарац* – *аджарка*, *індзеец* – *індыянка*, *індыец* – *індыянка*;

в) ‘асоба паводле роду заняткаў, дзейнасці, прафесіі’: *дыпламант* – *дыпламантка*, *брыгадзір* – *брыгадзірка*, *паэт* – *паэтка*, *паэт* – *паэтэса*, *повар* – *паварыха*, *плывец* – *плыўчыца*,

касір – *касірка*, *важаты* – *важатая*, *сакратар* – *сакратарка*, *дырэктар* – *дырэктарка* (разм.), *дырэктар* – *дырэктрыца*;

г) ‘асоба паводле грамадска-сацыяльнага статусу’: *абшарнік* – *абшарніца*, *імператар* – *імператрыца*;

д) ‘асоба паводле знешняй або ўнутранай прыметы, якасці, уласцівасці’: *рагатун* – *рагатуха*.

Пары *дырэктар* – *дырэктарыха*, *сакратар* – *сакратарыха*, *брыгадзір* – *брыгадзірыха* абазначаюць асоб паводле сваяцкіх адносін (‘жонка дырэктара’, ‘жонка сакратара’, ‘жонка брыгадзіра’).

Святлана МАРОЗ,
кандыдат філалагічных навук,
Марына РЖАВУЦКАЯ,
кандыдат філалагічных навук.

Малады даследчык прапануе

АД СЯРЭДНЯВЕЧНАЙ ДА НОВАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

ПРАЕКТЫ (ІХ КЛАС)

УДК 372.882

Артыкул прысвечаны праектнай дзейнасці навучэнцаў. Прапануюцца праекты па беларускай літаратуры для ІХ класа па тэмах: “Літаратура эпохі Сярэднявечча”, “Літаратура эпохі Адраджэння”, “Барока. Класіцызм. Асветніцтва”, “Ад старажытнай да новай беларускай літаратуры”.

Ключавыя словы: *праектная дзейнасць*, *адукацыйная прастора*, *навучальны працэс*, *пазнавальныя і інтэлектуальныя ўменні*, *мультымедычны прадукт*.

This article is devoted to project activities of pupils. The project on Belarusian literature for grade 9 on the themes: “Literature of the Middle Ages”, “Literature of the Renaissance”, “Baroque. Classicism. Enlightenment”, “From Old to New Belarusian literature” is proposed.

Сучасная беларуская адукацыйная прастора знаходзіцца на парозе сур’ёзнай размовы аб праектнай дзейнасці. Абысціся без праектавання ў сучасным жыцці немагчыма. Калі мы хочам, каб новыя пакаленні нашых грамадзян усведамлялі сваю адказнасць, былі актыўнымі і ініцыятыўнымі, не баяліся цяжкасцяў, верылі ў свае сілы і бачылі шлях да іх рацыянальнага прымянення, то ў той ці іншай ступені павінны ўключаць праектаванне ў навучальны працэс.

Да нядаўняга часу школа была арыентавана на перадачу навучэнцам гатовых ведаў: у лепшым выпадку фарміравала ў вучняў пэўную карціну свету, але не вучыла вывучаць і разумець свет і, самае галоўнае, не вучыла дзейнічаць у свеце. Таму школьная адукацыя ўсё больш уваходзіла ў супярэчнасць з патрэбамі соцыуму і саміх школьнікаў. Аб’ём новых ведаў, здабытых чалавецтвам, бесперапынна ўзрастае. Павяліч-

ваецца і хуткасць набыцця новых ведаў. Школа ў такім тэмпе не можа абнаўляць змест адукацыйных праграм і нарошчваць яго аб’ём. І калі яна захоўвае арыентацыю на перадачу гатовай інфармацыі, то непазбежна будзе трансляваць усё больш састарэлыя веды пра свет. Таму заканамерна ставіцца задача навучыць школьнікаў самім здабываць веды, развіваць пазнавальныя ўменні. Здольнасць пазнаваць рэчаіснасць, безумоўна, важная, але недастатковая для паўнаватаснай адукацыі навучэнцаў.

Такім чынам, каб быць эфектыўным суб’ектам свайго жыцця і дзейнасці, чалавеку трэба не толькі мець усебаковую карціну рэчаіснасці, але і валодаць развітой здольнасцю арыентавацца ў гэтай рэальнасці.

Каб навучыцца ставіць мэты, распрацоўваць планы іх дасягнення, ацэньваць і прымаць эфектыўныя рашэнні, трэба ўключацца ў рэаліза-

цыю практычных задач і развіваць неабходныя інтэлектуальныя ўменні. Найлепшыя магчымасці для гэтага дае праектная дзейнасць. У ёй распрацаваны ўніверсальныя сродкі пастаноўкі і вырашэння праблем.

АД ДУХОЎНАСЦІ ДА ДЗЯРЖАЎНАСЦІ
ЛІТАРАТУРА ЭПОХІ СЯРЭДНЯВЕЧЧА

Апісанне праекта. Групу навучэнцаў займаюцца зборам інфармацыі пра эпоху Сярэднявечча. Гэта гістарычны час, праз які прайшла як беларуская, так і руская, а таксама большасць іншых еўрапейскіх літаратур. Гістарычныя абставіны абумовілі спецыфіку развіцця беларускага прыгожага пісьменства на гэтым этапе, у тым ліку – характар і шырыню выяўлення ў літаратуры разнастайных мастацкіх напрамкаў, літаратурных жанраў, стыляў.

Працягласць праекта: кароткатэрміновы.

Тып праекта: інфармацыйны (ілюстраванае супастаўленне фактаў, дакументаў, падзей, эпох, цывілізацый).

Прадукт праекта: мультымедычны прадукт.

Мэты: выхаванне духоўна-развітой асобы, якая ўсведамляе сваю прыналежнасць да культуры; якой уласцівы грамадзянская свядомасць, пачуццё патрыятызму; засваенне маральных нормаў асобы праз асабістае стаўленне да аўтара, падзей, герояў, учынкаў; развіццё пазнавальных інтарэсаў, інтэлектуальных і творчых здольнасцей; авалоданне ўменнямі творчага чытання і аналізу мастацкага твора з выкарыстаннем неабходных звестак па тэорыі і гісторыі літаратуры.

Задачы: прааналізаваць Біблію; літаратуру эпохі Сярэднявечча: “Жыцце Еўфрасінні Полацкай”; словы, казанні, павучанні Кірылы Тураўскага; “Аповесць мінулых гадоў”; Беларускі летапіс (урыўкі) і вызначыць рэальныя і гістарычныя факты ў творы, якія аказалі ўплыў на фарміраванне беларускай дзяржаўнасці. Вучыцца вылучаць і фармуляваць тэму, ідэю, праблематыку, сімваліку вывучанага твора; характарызаваць герояў і эпоху, у якой яны жывуць. Развіваць уменне даваць уласную ацэнку ўчынкам і падзеям.

Раскрыць духоўны подзвіг і маральнае самаўдасканаленне чалавека на карысць служэння грамадству і Айчыне.

Метады: пошукавы, творчы, прэзентатыўны.

Чаканыя вынікі навучання. Пасля завяршэння праекта навучэнцы змогуць: працаваць з кнігай і інтэрнэт-рэсурсамі (самастойна знаходзіць патрэбную інфармацыю, звязаную з тэкстам мастацкага твора, аналізаваць, абагульняць яе і прадстаўляць у выглядзе аформленага выніку дзейнасці); апрацоўваць, інтэграваць, ацэнь-

ваць і ствараць інфармацыю ў розных формах і на розных тыпах медыяабсталявання.

Асноватворнае пытанне. У чым уплыў духоўнай літаратуры на фарміраванне беларускай дзяржаўнасці?

Этапы работы над праектам

Этап I. Пагружэнне ў праект.

Настаўнік (сам / з вучнямі) фармулюе праблему праекта, сюжэтную сітуацыю, мэту і задачы.

Навучэнцы ўжываюцца ў сітуацыю: прымаюць яе; удакладняюцца і канкрэтызуюцца мэты і задачы.

Вызначаюцца кірункі пошуку інфармацыі ў розных крыніцах. Ацэньваецца і карэкціруецца план работы і выпрацоўваюцца крытэрыі ацэньвання мультымедычнага прадукту.

Этап II. Аналітычны.

Настаўнік арганізуе дзейнасць навучэнцаў: стварае групы; дапамагае (пры неабходнасці) размяркоўваць заданні ў групах; плануе дзейнасць навучэнцаў; прапануе магчымыя формы мультымедычнага прадукту. *Навучэнцы* арганізуюцца ў групы згодна з даследчым напрамкам; размяркоўваюць ролі ў групе; плануюць работу; выбіраюць формы і спосабы прадстаўлення праекта.

Праводзіцца збор, праверка, ранжыраванне інфармацыі з розных крыніц; абагульненне выказванняў розных аўтараў па тэме праекта. Крытычнае асэнсаванне і аналіз інфармацыі, выбар галоўнага. Падрыхтоўка інфармацыі для выкарыстання ў мультымедычных прадуктах. Стварэнне ілюстрацый, прэзентацый, публікацый. Бягучае ацэньванне і карэкціроўка прадуктаў.

Напрамак	Заданні / праблемныя пытанні
Літаратурна-разнаўчы	Аргументуйце жанравую адметнасць твораў (“Жыцце Еўфрасінні Полацкай”, словы, казанні, павучанні Кірылы Тураўскага; “Аповесць мінулых гадоў”; Беларускі летапіс). Прывядзіце доказы “за” і “супраць”. На колькі частак можна іх падзяліць? Чаму часткі нераўназначныя? Якая тэма і ідэя твораў?
Гістарычны	Раскажыце пра: – гісторыю помніка пісьменства. Як ён дайшоў да нашых дзён? – аўтара. Ці былі ў яго іншыя творы? Пeralічыце іх. Што ляжыць у аснове твораў: выдумка або праўда? Абгрунтуйце адказ, прывядзіце гістарычныя падзеі, на аснове якіх напісаны творы
Геаграфічны	Якія геаграфічныя назвы сустракаюцца ў творах? Ці з’яўляюцца яны сапраўднымі? Знайдзіце геаграфічныя карты, малюнкi, фатаграфіі гэтых месцаў. Зрабіце фотаальбом
Этнаграфічны	У якіх творах згадваюцца звычаі і абрады? Раскажыце пра іх. Назавіце заняткі насельніцтва. Чым займаліся княгіні, манашкі?
Агіяграфічны	Якую літаратуру называюць жыццйнай? Ці прытрымліваюцца героі заповедзяў царквы? Чаму такія аповесці не заўсёды ўключаліся ў манастырскія спісы святой літаратуры?
Культуралагічны (герменеўтычны)	Што азначаюць імені галоўных герояў? Растлумачце загадкі і сімвалы ў творах. Складзіце тлумачальны слоўнік незнаёмых слоў (архаізмаў і гістарызмаў), знойдзеных у творах

Этап III. Прэзентацыя вынікаў.

Настаўнік прымае справаздачы: абагульняе, рэзюмуе атрыманыя вынікі; ацэньвае ўменні: кантактаваць, слухаць, абгрунтаваць сваё меркаванне; працаваць у групе на агульны вынік.

Навучэнцы дэманструюць разуменне праблемы, мэты і задачы; уменне планаваць і ажыццяўляць працу; знойдзены спосаб вырашэння праблемы; рэфлексію дзейнасці і выніку; узаемацэнку дзейнасці і яе вынік.

Абарона праекта на заключным уроку па тэме. Ацэньванне сумеснай працы ў праекце з дапамогай “Крытэрыяў ацэньвання прэзентацыі”, запаўненне кантрольных лістоў работы над праектам настаўнікам і вучнямі*.

“СВЕТ ДАЎНІНЫ Вывучаў я па кнігах славянскіх...”

ЛІТАРАТУРА ЭПОХІ АДРАДЖЭННЯ

Апісанне праекта. Калі вы хочаце падняцца вышэй на прыступку ў вивучэнні літаратуры эпохі Адраджэння, гісторыі яе станаўлення і жадаеце адкрыць для сябе займальны свет роднай мовы, смела выпраўляйцеся з намі ў цікавае падарожжа па яе старонках і прыступайце да выканання гэтага праекта.

Працягласць праекта: кароткатэрміновы.

Тып праекта: практыка-арыентаваны. Падарожжа. Справаздача даследчых экспедыцый.

Прадукт праекта: літаратурны атлас.

Мэты: фарміраванне чытацкай культуры, патрэбы ў самастойным чытанні мастацкай літаратуры, эстэтычнага густу на аснове асваення мастацкіх тэкстаў эпохі Адраджэння; развіццё ўмення самастойна знаходзіць патрэбную інфармацыю, звязаную з аўтарам і тэкстам мастацкага твора, аналізаваць, абагульняць яе і прадстаўляць у выглядзе аформленага выніку дзейнасці; выхаванне пачуцця любові да беларускай літаратуры і культуры; узбагачэнне духоўнага свету навучэнцаў, іх жыццёвага і эстэтычнага вопыту.

Задачы: раскрыць сутнасць і ўнутраныя супярэчнасці гуманізму; абгрунтаваць важнасць дзейнасці: Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Міколы Гусоўскага, Васіля Цяпінскага па ўзбагачэнні духоўнага свету чалавека; вучыць афармляць вынікі даследавання.

Метады: практычны, даследчы, пошукавы, творчы, прэзентатыўны.

Чаканыя вынікі навучання. Пасля завяршэння праекта навучэнцы змогуць:

* Крытэрыі ацэньвання прэзентацыі, прыкладныя патрабаванні да вядуку на праектную работу змешчаны ў № 1 (с. 54), памятка для аналізу вуснага выступлення / даклада / навідавання – № 3 (с. 67), самаацэнка дзейнасці над праектам, крытэрыі ацэньвання публікацыі – № 4 (с. 61), кантрольны ліст работы над праектам – № 5 (с. 53) за 2015 г.

працаваць з кнігай і інтэрнэт-рэсурсамі (самастойна знаходзіць патрэбную інфармацыю, звязаную з тэкстам мастацкага твора, аналізаваць, абагульняць яе і прадстаўляць у выглядзе аформленага выніку дзейнасці); выяўляць аўтарскую пазіцыю; эфектыўна працаваць у камандзе, выконваць розныя ролі і абавязкі; быць лідарам.

Асноватворнае пытанне. Ці з’явілася б свецкая літаратура без кнігадрукавання? Чаму развіццё свецкай літаратуры звязана з кнігадрукаваннем?

Этапы работы над праектам

Этап I. Пагружэнне ў праект.

Настаўнік (сам / разам з вучнямі) фармулюе праблему праекта, сюжэтную сітуацыю, мэту і задачы.

Навучэнцы ўжываюцца ў сітуацыю: прымаюць яе; удакладняюцца і канкрэтызуюцца мэты і задачы.

Вызначаюцца накірункі пошуку інфармацыі ў розных крыніцах. Ацэньваецца і карэктуюцца план работы і выпрацоўваюцца крытэрыі самаацэньвання работы ў групах на кожным этапе.

Мае дасягненні.

Крытэрыі	Цалкам згодны	Часткова згодны	Не згодны
Я ў поўнай меры ўдзельнічаю ва ўсіх мерапрыемствах групы			
Уважліва слухаю і абмяркоўваю ўсе пытанні на паседжаннях групы			
Я выказваю ў сваёй групе канструктыўную крытыку			
Я дапамагаю ўдзельнікам групы пры неабходнасці			
Я выконваю свае задачы ў адпаведнасці з графікам			
Я з павагай стаўлюся да меркавання ўдзельнікаў групы, нават калі я не згодны з імі			
Я падтрымліваю пазітыўнае стаўленне да праекта, нават калі мы сутыкаемся з праблемамі			

Этап II. Аналітычны.

Настаўнік арганізуе дзейнасць навучэнцаў: арганізоўвае групы; дапамагае (пры неабходнасці) размяркоўваць заданні ў групах; плануе дзейнасць навучэнцаў; прапануе магчымыя формы мультымедычнага прадукту.

Навучэнцы арганізоўваюцца ў групы згодна з тэмай задання; размяркоўваюць ролі ў групе; плануюць работу; распрацоўваюць форму і спосаб прадстаўлення праекта.

1. Інфармацыйная група рыхтуе прэзентацыю Power Point пра жыццё і творчасць Фран-

цыска Скарыны, Сымона Буднага, Міколы Гусоўскага, Васіля Цяпінскага.

2. Творчая група рыхтуе паведамленне пра музейныя экспанаты, прысвечаныя жыццю і дзейнасці Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Міколы Гусоўскага, Васіля Цяпінскага (магчымы віртуальныя музеі).

3. Тэхнічная група рыхтуе ў выглядзе прэзентацыі геаграфічныя карты прыжыццёвых падарожжаў (экскурсійныя маршруты) Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Міколы Гусоўскага, Васіля Цяпінскага.

III этап. Прэзентацыя вынікаў.

Настаўнік прымае справаздачы: абагульняе, рэзюмуе атрыманыя вынікі; ацэньвае ўменні: кантактаваць, слухаць, абгрунтоўваць сваё меркаванне; працаваць у групе на агульны вынік.

Навучэнцы дэманструюць разуменне праблемы, мэты і задачы; уменне планаваць і ажыццяўляць працу; знойдзены спосаб вырашэння праблемы; рэфлексію дзейнасці і выніку; узаемаацэнку дзейнасці і яе вынік.

На заключным этапе работы группы аб'ядноўваюцца з мэтай стварэння атласа (агульнага / пайменнага), прысвечанага памяці Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Міколы Гусоўскага, Васіля Цяпінскага. У атласе пазначаюцца мясці-

ны, звязаныя з грамадскай, палітычнай і культурнай дзейнасцю пісьменнікаў; гарады, у якіх знаходзяцца музеі (адзначаныя эмблемамі аўтараў); помнікі; экскурсійныя маршруты.

БАРОКА, КЛАСІЦЫЗМ, АСВЕТНІЦТВА – АГУЛЬНАЕ У РОЗНЫМ

Апісанне праекта. У праекце раскрываюцца асноўныя рысы барока: пышная дэкаратыўнасць, парадаксальнасць, ускладненасць вобразаў, багатая метафарычнасць, імкненне здзівіць, уразіць; класіцызму – з яго арыентацыяй на антычнае мастацтва, культ розуму, у беларускай літаратуры выявіў сябе апасродкавана ў сатырычна-парадыійных жанрах; асветніцтва, якое, адмятаючы сярэднявечную аскетычную мараль, схаластыку, адкрывала свет і чалавека ў свеце. Выяўляюцца агульныя і розныя рысы трох напрамкаў.

Працягласць праекта: сярэднетэрміновы.

Тып праекта: даследчы.

Прадукт праекта: прэзентацыя, публікацыя.

Мэты: стварыць умовы для самастойнага набыцця дадзеных па тэме з розных крыніц; развіваць вусную і пісьмовую мову вучняў праз уменне ствараць звязны тэкст на вызначаную тэму з улікам нормаў літаратурнай мовы; вы-

Этапы работы над праектам.

Этап	Дзейнасць настаўніка	Дзейнасць навучэнца
I. Распрацоўка праектнага задання		
1. Выбар тэмы праекта	Настаўнік адбірае магчымыя тэмы і прапануе іх навучэнцам	Навучэнцы абмяркоўваюць і прымаюць агульнае рашэнне па тэме
	Настаўнік прапануе навучэнцам сумесна выбраць тэму праекта	Група навучэнцаў сумесна з настаўнікам адбірае тэмы і прапануе класу для абмеркавання
	Настаўнік удзельнічае ў абмеркаванні тэм, прапанаваных навучэнцамі	Навучэнцы самастойна выбіраюць тэмы і прапануюць класу для абмеркавання
2. Вылучэнне падтэм у тэмах праекта	Настаўнік папярэдне вызначае падтэмы і прапануе навучэнцам на выбар	Кожны навучэнец выбірае сабе падтэму або прапануе новую
	Настаўнік бярэ ўдзел у абмеркаванні з навучэнцамі падтэм праекта	Навучэнцы актыўна абмяркоўваюць і прапануюць варыянты падтэм. Кожны навучэнец выбірае адну з іх
3. Фарміраванне творчых груп	Настаўнік праводзіць арганізацыйную працу па аб'яднанні навучэнцаў, якія выбралі сабе канкрэтныя падтэмы і віды дзейнасці	Навучэнцы ўжо вызначылі свае падтэмы і групуюцца ў адпаведнасці з імі ў малыя каманды
4. Падрыхтоўка матэрыялаў па тэмах даследавання	Настаўнік загадзя распрацоўвае заданні, пытанні для пошукавай дзейнасці і падбірае літаратуру па тэмах	Асобныя навучэнцы могуць браць удзел у распрацоўцы заданняў. Пытанні для пошуку адказаў могуць выпрацоўвацца ў камандах з наступным абмеркаваннем класам
II. Тэхналогія праекта		
	Настаўнік кансультуе, каардынуе працу навучэнцаў, стымулюе іх дзейнасць	Навучэнцы ажыццяўляюць пошукавую і даследчую дзейнасць
III. Афармленне вынікаў		
	Настаўнік кансультуе, каардынуе працу навучэнцаў, стымулюе іх дзейнасць	Навучэнцы спачатку ў групах, а потым ва ўзаемадзеянні з іншымі групамі абмяркоўваюць і афармляюць работы (артыкулы, паведамленні, прэзентацыі) у адпаведнасці з прынятымі правіламі
IV. Прэзентацыя		
	Настаўнік арганізуе экспертызу (запрашае ў якасці экспертаў настаўнікаў, метадыстаў, навукоўцаў)	Дакладваюць пра вынікі сваёй працы
V. Рэфлексія		
	Настаўнік ацэньвае сваю дзейнасць па педагогічным кіраўніцтве навучэнцамі, улічвае іх меркаванні	Навучэнцы ажыццяўляюць рэфлексію працэсу, сябе ў ім з улікам ацэнкі іншых. Групавая рэфлексія

хоўваць духоўна-развітую асобу, якой уласцівы гуманістычны светапогляд.

Задачы: развіваць даследчыя ўменні і сістэмнае мысленне праз аналіз літаратуры па тэме праекта і адбор матэрыялаў для напісання даследчай работы; развіваць пазнавальную дзейнасці вучняў праз падрыхтоўку і ўдзел у навуковай канферэнцыі; фарміраваць навыкі самаадукацыі.

Метады: даследчы, пошукавы, творчы, прэзентатыўны.

Чаканыя вынікі навучання. Пасля завяршэння праекта навучэнцы змогуць:

працаваць з кнігай і інтэрнэт-рэсурсамі (самастойна знаходзіць патрэбную інфармацыю, звязаную з тэкстам мастацкага твора, аналізаваць, абагульняць яе і прадстаўляць у выглядзе аформленага выніку дзейнасці); вызначаць прыналежнасць мастацкага твора да аднаго з літаратурных родаў і жанраў; будаваць вусныя і пісьмовыя выказванні па вывучаных творах; удзельнічаць у дыялогу па прачытаным творы, прымаць чужы пункт гледжання і аргументавана адстойваць свой; ведаць прыёмы публічнага выступу і карыстацца імі.

Асноватворнае пытанне. Якія агульныя рысы аб'ядноўваюць барока, класіцызм і асветніцтва?

Дадатак. Крытэрыі ацэньвання паведамлення.

Паведамленне ўтрымлівае элементы навуковага даследавання, бо прадугледжвае: 1) вывучэнне праблемы; уласную сістэматызацыю матэрыялу; 2) супастаўленне розных пунктаў гледжання аўтараў; 3) пераказ найбольш істотных палажэнняў і высноў тэкстаў-крыніц; 4) фармуляванне ўласнай пазіцыі па заяўленай праблеме / тэме.

Рэфератыўнае паведамленне адрозніваецца ад рэферата аб'ёмам і стылем выкладання (улічваюцца асаблівасці вуснай навуковай прамовы і публічнага выступлення). У паведамленні змест падаецца падрабязна / сцісла і, як правіла, безацэнна, гэта значыць, выкладанне набывае аглядны характар і вырашае камунікатыўную задачу (перадаць у вуснай форме інфармацыю, якая павінна быць успрыята слухачамі).

Улічваючы публічны характар рэфератыўнага паведамлення, прамоўца павінен:

- скласці план і тэзісы выступлення;
- сцісла прадставіць праблематыку, мэту, структуру і г. д.;
- забяспечыць падачу матэрыялу ў залежнасці ад навізны і важнасці інфармацыі;
- прытрымлівацца выразнасці і дакладнасці, звяртаць увагу на інтанацыю, тэмп, гучнасць і іншыя асаблівасці публічнага выступу;

– дэманстраваць падрыхтаваны характар выказванняў, дазваляючы, як і ў любой іншай вуснай прамове, слоўную імправізацыю.

У пачатку выступлення каротка спыніцеся на тым, чаму вас зацікавіла менавіта гэтая тэма, абгрунтуйце яе актуальнасць, назавіце мэты і задачы вашага даследавання.

У асноўнай частцы выступлення ў тэзіснай форме перадайце змест асноўных пунктаў плана.

У заключэнні паведамлення зрабіце кароткія высновы па тэме. Сачыце за суразмернасцю структурных частак вашага выступу (уступ і заключэнне не павінны перавышаць па аб'ёме асноўную частку).

НЕЗНАЁМЫЯ ШЛЯХІ ЗНАЁМЫХ АСОБ

АД СТАРАЖЫТНАЙ ДА НОВАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Апісанне праекта. У праекце разглядаецца дзейнасць таварыства філаматаў і філарэтаў у першай чвэрці XIX ст., іх уплыў на развіццё беларускай літаратуры: з'яўленне рамантызму, узмацненне фальклорных матываў; дэмакратызацыя літаратуры, для якой важным было не саслоўнае паходжанне персанажа, а яго ўнутраны свет, моц характару, вышыня ідэалаў.

Працягласць праекта: кароткатэрміновы.

Тып праекта: гульні (ролевы). Дыялог гістарычных або літаратурных персанажаў.

Прадукт праекта: сцэнарый свята.

Мэты: авалодванне ўменнямі творчага чытання і аналізу мастацкага твора з выкарыстаннем неабходных звестак па тэорыі і гісторыі літаратуры, уменнем выяўляць у ім канкрэтна-гістарычны і агульназначальны змест; развіццё пазнавальных інтарэсаў, інтэлектуальных і творчых здольнасцей, камунікатыўных уменняў; творчых магчымасцей навучэнцаў, пачуццяў, эмоцый; спрыянне выхаванню свабоднай асобы, арганізуючы такую вучэбна-выхаваўчую прастору, якая забяспечвае рэалізацыю на практыцы прынцыпу свабоды, што дае вучню магчымасць самастойнага выбару формаў і відаў дзейнасці, фарміравання пачуцця адказнасці за яе вынікі.

Задачы: садзейнічаць далейшаму развіццю ўмення ўспрымаць літаратурны твор на эмацыянальна-вобразным узроўні, прымаць пазіцыю і аргументаваць яе, садзейнічаць фарміраванню навыкаў аналітычнага чытання, развіццю творчага мыслення; сродкамі матэрыялу аказаць уплыў на фарміраванне ўнутранага свету вучняў: на прыкладзе жыцця і дзейнасці вялікіх асоб выхоўваць у вучняў павагу да сапраўдных куміраў цывілізацыі і духоўных каштоўнасцей.

Чаканыя вынікі навучання. Пасля завяршэння праекта навучэнцы змогуць:

Этапы работы над праектам.

Этапы	Форма	Месца	Вынік
I. Пошукавы этап 1. Фарміраванне груп. 2. Пошук матэрыялаў пра жыццё і творчасць пісьменнікаў. Вывучэнне іх твораў. 3. Пагружэнне ў тэму, выбар эпізодаў для тэатралізацыі	Чытанне твораў, абмеркаванне. Маніторынг	Кабінет літаратуры, дамашняе чытанне	Створаны групы. Пазнаёміліся са зместам. Выбралі праблемы для напісання сцэнарыя тэатралізацыі
II. Канструктарскі этап 1. Стварэнне сцэнарыя “Незнаёмыя шляхі знаёмых асоб” 2. Размеркаванне роляў. 3. Вызначэнне неабходнага рэквізіту. 4. Абмеркаванне касцюмаў	Круглы стол. Пробы. Абмеркаванне характараў герояў. Сумоўе	Кабінет літаратуры. Бібліятэка. Праца дома	Сцэнарыі напісаны і абмеркаваны. Ролі размеркаваны. Вызначаны рэквізіт. Створаны эскізы касцюмаў
III. Тэхналагічны этап 1. Выкананне тэхналагічных аперацый. 2. Кантроль якасці	Рэпетыцыі. Кансультацыі. Майстар-клас па сцэнічным мастацтве. Падрыхтоўка рэквізіту і касцюмаў	Кабінет літаратуры. Актавая зала	Ролі вывучаны. Увайшлі ў вобраз. Падрыхтавалі рэквізіт. Падабралі і пашылі касцюмы. Правялі генеральную рэпетыцыю
IV. Заключны этап 1. Абарона праекта. 2. Ацэнка якасці. 3. Рэфлексія	Літаратурная гасцёўня “Лёс аднаго пакалення”. Дыскусійны клуб “Каб арліныя мне крылы...” (Як таварыства філаматаў і філарэтаў стала вядомым на ўвесь свет?)	Кабінет літаратуры. Актавая зала	Паставілі тэатралізаванае выступленне па сцэнарыі “Незнаёмыя шляхі знаёмых асоб”. Выступілі ў літаратурнай гасцёўні. Прынялі ўдзел у дыскусіі. Абмеркавалі вынікі праекта

працаваць з кнігай і інтэрнэт-рэсурсамі (самастойна знаходзіць патрэбную інфармацыю, звязаную з тэкстам мастацкага твора, аналізаваць, абагульняць яе і прадстаўляць у выглядзе аформленага выніку дзейнасці); выказваць сваё стаўленне да прачытанага; вылучаць і фармуляваць тэму, ідэю, праблематыку вывучанага твора; характарызаваць герояў, даваць уласную ацэнку іх учынкам; інсцэніраваць фрагменты твора.

Асноватворнае пытанне. Як таварыства філаматаў і філарэтаў стала вядомым на ўвесь свет?

Спіс літаратуры

1. **Анталогія даўняй беларускай літаратуры** : XI – першая палова XVIII ст. / навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск, 2003.

2. **Батвіннік, М.** Азбука на ўсе часы / М. Батвіннік. – Мінск, 2003.

3. **Галенчанка, Г. Я.** Францызск Скарына – беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар / Г. Я. Галенчанка. – Мінск, 1998.

4. **Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX ст.** : у 2 т. – Мінск, 2006. – Т. 1 : Даўняя літаратура XI – першай паловы XVIII ст.

5. **Мельнікаў, А. А.** З неапублікаванай спадчыны / А. А. Мельнікаў. – Мінск, 2005.

6. **Хаўстовіч, М. В.** Гісторыя беларускай літаратуры 30 – 40-х гг. XIX ст. / М. В. Хаўстовіч. – Мінск, 2001.

7. **Цвірка, К.** Камяні тых сядзібаў : Шляхі паэтаў XIX ст. / К. Цвірка. – Мінск, 2004.

Антон КНЫШ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы №125 г. Мінска.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2016 год

САКАВІК

Заканчэнне. Пачатак на с. 14, 36.

24 сакавіка – 120 гадоў з дня нараджэння Веры Маслоўскай (дзев. Матэйчук, псеўд. Вера Мурашка; 1896 – 1981), грамадска-палітычнага і культурнага дзеяча, паэтки. Жыла ў Польшчы

25 сакавіка – 145 гадоў з дня нараджэння Марыяна Абрамовіча (1871 – 1925), удзельніка рэвалюцыйнага руху, дзеяча культуры ў Польшчы і Беларусі

27 сакавіка – 165 гадоў з дня нараджэння Аляксея Сапунова (1851 – 1924), гісторыка, археографа, краязнаўцы

125 гадоў з дня нараджэння Валянціна Смышляева (1891 – 1936), акцёра, рэжысёра, педагога, заслужанага артыста Расіі. У 1922 – 1926 гг. – мастацкі кіраўнік Беларускай драматычнай студыі ў Маскве

110 гадоў з дня нараджэння Лідзіі Мухарынскай (1906 – 1987), музыказнаўцы, фалькларыста, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Леаніда Данеліі, мастака
28 сакавіка – 75 гадоў з дня нараджэння Фелікса Гумана, мастака

30 сакавіка – 100 гадоў з дня нараджэння Трафіма Ігнаценкі (1916 – 1984), мастака

85 гадоў з дня нараджэння Аляксея Пяткевіча, крытыка, літаратуразнаўцы, краязнаўцы

70 гадоў з дня нараджэння Юрыя Чарняка, мастака
60 гадоў з дня нараджэння Хрысціны Лялько, празаіка

31 сакавіка – 105 гадоў з дня заснавання Беларускага музычна-драматычнага гуртка ў Вільні. Існаваў да 1917 г.

90 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Ідэльсона, перакладчыка, сцэнарыста

85 гадоў з дня стварэння Інстытута літаратуры і мастацтва Беларускай акадэміі навук

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

Выкананне тэставых заданняў – важны этап праверкі набытых ведаў, іх практычнага замацавання, падрыхтоўкі да ЦТ. Тэсты па беларускай мове могуць мець рознаўзроўневую структуру, гэта значыць ад больш простых (1-ы ўзровень), якія адпаведна ацэньваюцца (адзнакі 3 – 5), да ўскладненых (2-і ўзровень, адзнакі 6 – 8; 3-і ўзровень, адзнакі 9 – 10). Вучань можа самастойна выконваць заданні ўсіх тэставых узроўняў, паглыбляючы свае веды, і тым самым рыхтавацца да праверачных работ.

РОЗНАЎЗРОЎНЕВЫЯ ЗАДАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

ЗАЙМЕННІК

ПЕРШЫ ЎЗРОВЕНЬ

Частка А

A1. Адзначце займеннікі:

1) цэлы;	4) многа;
2) я;	5) наш.
3) яно;	

A2. Адзначце зваротны займеннік:

1) мой;	4) сябе;
2) хто;	5) яны.
3) сам;	

A3. Адзначце займеннікі, ужытыя ў форме давальнага склону:

1) яму;	4) нечае;
2) ты;	5) нічога.
3) гэтаму;	

A4. Адзначце займеннікі з націскам на першым складзе:

1) нікога;	4) нечы;
2) некага;	5) некаторы.
3) нічыё;	

A5. Адзначце правільна напісаныя займеннікі:

1) ніхто;	4) хтосці;
2) абы-чый;	5) чыйсьці.
3) ні-чый;	

Частка В

B1. Запішыце займеннік *я* ў форме вінавальнага склону.

B2. Запішыце займеннік *сябе* ў форме давальнага склону.

B3. Запішыце займеннік *такі* ў форме творнага склону.

B4. Запішыце займеннік *кожныя* ў форме роднага склону.

ДРУГІ ЎЗРОВЕНЬ

Частка А

A1. Адзначце займеннікі:

- 1) ніхто;
- 2) жвавы;
- 3) усякі;
- 4) гэтулькі;
- 5) багата.

A2. Адзначце ўказальныя займеннікі:

- 1) нішто;
- 2) гэтакі;
- 3) ён;
- 4) столькі;
- 5) той.

A3. Адзначце займеннікі, ужытыя ў форме творнага склону:

- 1) самую;
- 2) самому;
- 3) самых;
- 4) нікім;
- 5) тых.

A4. Адзначце займеннікі, якія складаюцца з трох марфем:

- 1) нічыёго;
- 2) ён;
- 3) хто-небудзь;
- 4) той;
- 5) абы-што.

A5. Адзначце правільна напісаныя займеннікі:

- 1) чаго-сьці;
- 2) з абы-якім;
- 3) ні з-чым;
- 4) штось;
- 5) абы-з якім.

Частка В

B1. Запішыце займеннік *нейкі* ў форме давальнага склону.

B2. Запішыце займеннік *чыё* ў форме творнага склону.

B3. Запішыце займеннік *нічыё* ў форме роднага склону.

B4. Запішыце займеннік *якісьці* ў форме меснага склону.

ТРЭЦІ ЎЗРОВЕНЬ

Частка А

A1. Адзначце займеннікі:

1) які-небудзь;	4) колькі?;
2) каторы;	5) штораз.
3) абы-як;	

A2. Адзначце займеннікі, у якіх аснова ў назоўным склоне не супадае з асновай ва ўскосных склонах:

- 1) тая;
- 2) самы;
- 3) я;
- 4) чый;
- 5) мы.

A3. Адзначце займеннікі, ужытыя ў форме меснага склону:

- 1) нічыйго;
- 2) ні аб чым;
- 3) чаго;
- 4) (аб) нічыйм;
- 5) маю.

A4. Адзначце займеннікі, у якіх каранёвая марфема складаецца з адной літары:

- 1) цябе;
- 2) ніхто;
- 3) нас;
- 4) вы;
- 5) некаму.

A5. Адзначце сінтаксічныя адзінкі, у якіх ужыты правільна напісаныя займеннікі:

- 1) да самага вечара;
- 2) самому шчыраму сябру;
- 3) гэта быў не хто іншы, як сусед;
- 4) ніхто іншы не мог так спяваць, як салавей;
- 5) неабходна трымаць сабе ў руках.

Частка В

B1. Перакладзіце займеннік *кое-какой* на беларускую мову і запішыце.

B2. Перакладзіце займеннік *кое-кто* на беларускую мову і запішыце ў форме роднага склону.

B3. Устанавіце адпаведнасць паміж вылучанымі займеннікамі і іх сінтаксічнай роляй у сказе.

A. У яго памяці ажылі ўспаміны.	1. Дапаўненне.
Б. Неўзабаве бацькі заўважылі яго.	2. Недапасаванае азначэнне.
В. Мы працуем старанна.	3. Іменная частка выказніка.
Г. Птушкі радаввалі сваімі галасамі.	4. Дапасаванае азначэнне.
Д. Прыгоды бываюць усякія.	5. Дзейнік.

B4. Устанавіце адпаведнасць паміж вылучанымі займеннікамі і часцінамі мовы, значэнні якіх займеннікі набываюць у сказе.

A. Мікола сабе толькі маўчыць.	1. Назоўнік.
Б. Вяселька – гэта радасць свету.	2. Клічная часціца.
В. Чаго смеху поўная хата?	3. Узмацняльная часціца.
Г. Гэта ўсхвалявала Алесю.	4. Прыслоўе.
Д. Ужое зорнае неба!	5. Указальная часціца.

ДАВЕДКІ

Першы ўзровень. Частка А: А1. 2, 3, 5; А2. 4; А3. 1, 3; А4. 2, 4; А5. 1, 2, 5. Частка В: В1. мяне; В2. сабе; В3. такім; В4. кожных.

Другі ўзровень. Частка А: А1. 1, 3, 4; А2. 2, 4, 5; А3. 1, 4; А4. 1, 3, 5; А5. 2, 4. Частка В: В1. нейкаму; В2. чыімі; В3. нічыйго; В4. якімсьці.

Трэці ўзровень. Частка А: А1. 1, 2, 4; А2. 3, 5; А3. 2, 4; А4. 3, 4, 5; А5. 1, 3, 4. Частка В: В1. сякі-такі; В2. сяго-таго; В3. А2Б1В5Г4Д3; В4. А3Б5В4Г1Д2.

Таццяна СТАРАСЦЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

Кола гадоў

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ на 2016 год

Заканчэнне. Пачатак у № 12 за 2015 г.

85 гадоў таму створаны Заслужаны акадэмічны хор Нацыянальнай дзяржаўнай тэлерадыёкампаніі Рэспублікі Беларусь

75 гадоў таму ў Маскве створаны Цэнтральны дзяржаўны архіў літаратуры і мастацтва СССР (цяпер Расійскі дзяржаўны архіў літаратуры і мастацтва)

65 гадоў таму ў Нью-Ёрку заснаваны Беларускі інстытут навукі і мастацтва, грамадская навукова-культурная арганізацыя беларускай эміграцыі ў ЗША

65 гадоў таму заснавана навукова-педагагічнае выдавецтва “Народная асвета”

55 гадоў таму створана Мінская студыя навукова-папулярных і хранікальна-дакументальных фільмаў. Існавала да 1968 г.

55 гадоў таму пачаў выходзіць “Тэатральны Мінск”, інфармацыйны бюлетэнь Беларускага саюза тэатральных дзеячаў. Існаваў да 1990 г.

50 гадоў таму створаны Мінскі народны літаратурны тэатр “Жывое слова”

45 гадоў з часу адкрыцця бібліятэкі і музея імя Францішка Скарыны ў Лондане

40 гадоў з часу адкрыцця Дома літаратара ў Мінску

40 гадоў таму створаны беларускі ансамбль старадаўняй музыкі “Кантабіле”

40 гадоў таму створаны беларускі жаночы эстрадна-харэаграфічны ансамбль “Чараўніцы”

35 гадоў таму заснаваны Літаратурны музей Максіма Багдановіча

35 гадоў таму створаны Тэатр-студыя кінаакцёра Нацыянальнай кінастудыі “Беларусьфільм”

35 гадоў таму створана вакальная група Белдзяржфілармоніі “Камерата”

25 гадоў таму выйшаў першы нумар навукова-тэарэтычнага і грамадска-публіцыстычнага часопіса “Беларуская думка”

25 гадоў таму створаны Беларускі саюз музычных дзеячаў, добраахвотная творчая арганізацыя прафесійных дзеячаў музычнага, харэаграфічнага і эстраднага мастацтва

25 гадоў таму ў Мінску заснаваны беларускі фальклорны гурт “Ліцвіны” пад кіраўніцтвам У. Бярберава

25 гадоў таму створаны Ансамбль народнай музыкі “Бяседа” Белтэлерадыёкампаніі

25 гадоў таму створаны Мінскі абласны драматычны тэатр у г. Маладзечне

25 гадоў таму створана Мінская музычная дзіцячая тэатр-студыя “Казка”

25 гадоў таму выйшаў першы выпуск літаратурна-навуковага гадавіка “Скарыніч”

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

З вопыту работы

“ПАЧЫНАЕЦЦА ЎСЁ З ЛЮБВІ...”

ПАЭТЫЧНАЯ ВЕЧАРЫНА (X – XI КЛАСЫ)

Мэта: стварыць умовы для разумення паняцця кахання, фарміравання правільных жыццёвых арыенціраў, садзейнічаць развіццю лагічнага мыслення, маналагічнага і дыялагічнага маўлення, выхоўваць пачуццё дабрыні, спагады, узаемапавагі, адказнасці за свае ўчынкi.

Абсталяванне: выстава зборнікаў паэзіі пра каханне, мультымедыяная сістэма, плакаты з выказваннямі пра каханне.

Эпіграф:

І ёсць каханне ў гэтым свеце,
Яно нікога не міне...

Л. Дранько-Майсюк.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Вядучы.

Казаў мудрэц: яно – і нараканне,
І сонца, і пякучай цемры сплаў...
“Якія вочы мне дало каханне!”
Але... спярша душу яму аддаў.
Гляджу на ўсё вачамі маладымі,
І гнеўнымі, і добрымі ўдвая...
Каханне і прынізіць, і... уздыме,
Пакуль у ім жыве душа мая.

Р. Баравікова. “Казаў мудрэц...”

Вядучая. А ці ведаеш ты, што адносіны паміж закаханымі называюць яшчэ раманам?

Вядучы. Я ведаю, што раман – гэта вялікі твор у прозе са складаным і развітым сюжэтам.

Вядучая. Правільна. Пра такія два романы, раман-кнігу і раман-каханне, якраз і распавядае ў вершы Мікола Маляўка.

Чытальнік.

У ранішняй электрычцы
Чытае дзяўчына раман.
Цікава: завязка лірычная,
А потым –
Туман, туман...
Хвалююць чужыя надзеі,
Карціць заглянуць у канец,
Як быццам ёй, маладзенькай,
З героем ісці пад венец.

Чытальніца. Жартуе, падсеўшы, хлопец:

Чытальнік. Дадзем разам хутчэй!..

Чытальніца. І топіць, ласкавы, і топіць.

У шэрай паводцы вачэй.

Чытальнік. Вы Ева?

Чытальніца. З усмешкай ратуе

Ці, можа, топіцца сам.

Ранет, разламаўшы, частуе,

Нібыта біблейскі Адам.

Чытальнік. Я князь Святаслаў...

Чытальніца. Еўдакія...

Чытальнік. Зірнула – хоць з поезда злазь:

Глыбокія вочы такія –

Не выплывеш, хай ты і князь.

Чытальніца. То дзякуй за яблык...

Чытальнік. Смяецца,

Зацягвае праўда на дно,

І сэрца хлапечеа б’ецца,

Як у тапельца, даўно

Чытальніца.

Нямеюць на кожным прыпынку,

Галубяць вачамі ранет,

Бо кожны сваю палавінку

Яшчэ не разгледзеў як след...

Вядучы.

Адкладзен раман на сягоння,

Развееўся кніжны туман –

І новы тут, у вагоне,

Завязваецца раман.

Вядучая. Завязваецца раман, а значыць – першыя крокі да кахання, да шчаслівага жыцця. Ці не так?..

Вядучы. Яно і сапраўды: адно з самых моцных і прыгожых пачуццяў чалавека, якое натхняе на творчасць, абуджае душу, трывожыць сэрца і думкі, пачынаецца менавіта ў юнацтве... Пачынаецца каханне!.. Пачынаецца сарамліва, неяк стрымана-прыгожа...

Чытальнік.

Каханне стварае паэтаў

І нараджае жыццё...

Гавораць, ніколі не купіш

Цудоўнае ты пачуццё!

Гавораць, яно акрыляе,

Гавораць, яно назаўжды,

Гавораць, што кожны спазнае
Яго хоць аднойчы ў жыцці

Д. Ціхая. Каханне стварае паэтаў.

Вядучы. Каханне давала мацунак і надзею,
узвышала і ратавала, і, бадай, многае пачулася і
выявілася дзякуючы гэтаму непаўторнаму, сці-
шана-пяшчотнаму пачуццю.

Дзяўчынка.

Паэты любяць, вы ўсё маглі,
Таму не дзіва, што ў вачах каханых
Вы мора бачылі і караблі
І свой апошні дзень, у кут загнаны.

Хлопец.

Але ці бачылі вы туманок,
Той самы, што пад позіркам панурым
Пазвоньвае, як сонечны пясок,
У звонікі іконнай кампанулы?

Дзяўчына.

Паэты любяць, вы ўсё маглі,
Агнём ласкавым палівалі шклянкі,
Якія прыгажуні ў вас былі
І вечары, яснішыя за ранкі?

Хлопец.

Але ці быў у вас хоць міг адзін,
Ахоплены павойным неспакоем,
Калі жанчына, лепшая з жанчын,
Гучала клавесіннаю струною?

Л. Дранько-Майсюк.

“Паэты любяць, вы ўсё маглі...”

Вядучы. А вечнымі спадарожнікамі закаханых
лічацца зоркі, месяц...

*Гучыць раманс “Зорка Венера” ў выкананні
хлопца і дзяўчыны. Выкананне суправаджаецца
паказам слайдаў.*

Вядучы і Вядучая (па чарзе). Каханне называюць:

– здольнасцю ахвяраваць сабою дзеля каханай,

– уменнем аддаваць і не браць,

– жаданнем зрабіць любімага чалавека шчаслівым,

– крыніцай усяго найлепшага і ўзвышанага,

– энергіяй жыцця,

– узнагародай, атрыманай без заслуг,

– хваробай сэрца.

Напэўна, так было і ў славутага песняра Янкі Купалы.

Чытальнік.

Гэткім шчырым каханнем яе атуліў,
З гэткай ласкай глядзеў ў яе сумныя вочы, –
Як і сонца не туліць расквечаных ніў,
Як і зоры людзям не ўглядаюцца ўночы!

Так пясціў, так галубіў галубку, яе,

Так цяпліў сваім сэрцам сірочым ёй грудзі, –

Як і маці не пясціць дзіцё – як спаўе,

Як і вогнішча ззябнутых грэці не будзе!

Столькі песень над песнямі ёй я напеў,
Столькі думак злажыў аб ёй важных,

таёмных, –

Як і бор гэтак з ветрам шумець не шумеў,
Як і век гэтых дум не злажыў для патомных!

Гэткі ў сэрцы сваім збудаваў ёй пасады

І такую ўзлажыў ёй з кахання карону, –

Як і неба з зямлёю, на божы загады,

Не прыдбаюць такіх ні кароны, ні трону!

Так уславіў яе ў славу сонца і зор,

Так маліўся дзень-ноч к ёй мальбою нябёсаў, –

Як і мудрасць не ўславіць ўсясвету прастор,

Як і каня не моліцца ўлетку да росаў!

Утварыў з яе шчасце з-пад шчасцяў сваё –

Чарадзейную княжну з аповесці дзіўнай,

І пад ногі ёй кінуў жыццё сваё ўсё...

А яна?.. А яна была толькі... дзяўчына!..

Я. Купала. “А яна...”

Вядучая. Генадзь Бураўкін, падслухаўшы самыя патаемныя словы закаханых, змог таксама выказаць вечныя ісціны, якія сёння ўспрымаюцца як афарызмы.

Жыццё было б пустым і вартым спачування,
Калі б на свеце не было кахання.

Не, без кахання я не пражыву,

Не пражыву я без цябе ніколі.

Нам ніколі замнога не было на дваіх

І кахання зямнога, і трывог незямных.

Прыцішыцца няма калі

Мне на жыццёвым перавале.

На грэшнай стомленай зямлі

Мяне любілі і кахалі.

Зямное непаўторнае каханне

Адно на двух нам даў шчаслівы лёс.

Вядучы. Менавіта пра такое “зямное непаўторнае каханне” распавядае Іван Шамякін у апавесці “Непаўторная вясна”.

• **Інцэнзіроўка ўрыўка з аповесці “Непаўторная вясна” І. Шамякіна.**

Вядучая. Паэты сцвярджаюць, што жыць без кахання – гэта свайго роду грэх, пакаранне.

Няма, напэўна, горай пакарання,

Калі не свеціць над табой каханне

(А. Грачанікаў).

Сярод грахоў ёсць самы цяжкі грэх:

Жыць на зямлі без ласкі і кахання

(Л. Пранчак).

Дзяўчына (падыходзіць да Юнака, глядзіць яму ў вочы).

Чытанне суправаджаецца паказам слайдаў.

Ах, гэта ноч... Як дыхае спякота!
Праклала поўня сцэжку да прысад.
Даруй, мой боль, нязвыклая пшчота
Ўпусціла промнік радасці ў пагляд.
Раяцца словы, ім у сэрцы цесна,
А над мяэццю зорка, што ліхтар,
Туды плыве мяцежнай мроі песня,
Яна душы ўстрывожанае дар...
О, я з жаданнем палкім не сваволю
Бо згуба там, дзе палыхне агонь,
Хачу вярнуць зняволенаму волю
І чую: сэрца трапіла ў палон.

Р. Баравікова. "Ах, гэта ноч...".

Юнак (*ідуць да лавы, садзяцца*).

За акном галінка арабіны
Загайдала зорку, як дзіця.
Ты са мной – і кожная хвіліна
Толькі дзіўнай вечнасці працяг.
Заварожыць песня ціхі вечар
І растане недзе давідна –
Толькі твае вусны, рукі, плечы,
Толькі зорка, на дваіх – адна,
Сарамлівыя ўсміхнуцца вочы
Незямным, далёкім берагам.
Ты прабач, што казку гэтай ночы
Я табе прыдумаў сам.

М. Пракаповіч. "За акном галінка арабіны...".

Вядучы. Вершы пра каханне вылучаюцца мяккім, задушэўным гучаннем, спавядальнай інтанацыяй. Яны меладычныя і кранальныя.

Чытальніца.

Ты пакліч мяне. Пазаві.
Там заблудзімся ў хмельных травах.
Пачынаецца ўсё з любові,
Нават самая простая ява.
І тады душой не крыві
На дарозе жыцця шырокай.
Пачынаецца ўсё з любові –
Першы поспех і першыя крокі.
Прыручаюцца салаўі
Там, дзе выбеглі ўдаль канавы.
Пачынаецца ўсё з любові –
Адчужэнне, і боль, і нянавіць.
Ты пакліч мяне. Пазаві.
Сто дарог за маімі плячыма.
Пачынаецца ўсё з любові,
А інакш і жыць немагчыма.

Я. Янішчыц. "Ты пакліч мяне. Пазаві...".

Чытальніца.

Слова маё не накліча бяды,
Вока маё не злое.
Шчасця твайго не сурочу й тады,
Як будзеш ты не са мною.
Толькі аднойчы пры цёмным акне,
У задуменні мройным
Неасцярожна згадаеш мяне –

І смутак ляжа гарою
На ўтульнасць тваю,
На вясёлы твой дзень,
На памяць пра нас, абоіх,
Дзе я, нібы галачка на вадзе,
Трымалася на любові.

Н. Мацяш. "Слова маё не накліча бяды...".

Вядучая. Нямала спатканняў і, бадай, столькі ж світаняў сустракае ў жыцці каханне.

Чытальнік.

Світаняў я з табой не сустракаў,
Не рассякаў вяслом азёрнай хвалі.
І толькі ў хваляванні скуб рукаў,
Калі цябе да дошкі выклікалі.

Здавалася, што бачыць увесь клас,
Калі ў твой бок глядзеў я незнарокам.
Каб аб сабе напамніць лішні раз,
Па пяць заўваг я зарабляў на ўроку.

Што стала ты мне нейкаю другой,
Баяўся і сабе прызнацца ў гэтым.
Ды толькі ўсе чамусьці нас з табой
На кніжках плюсавалі без сакрэту.

Ну, а калі кілометры за два
Дамоў з аднавяскоўцамі ішла ты,
Як крыўдна мне было, як я злаваў,
Што каля самай школы наша хата.

Гады прайшлі. У кожнага свой шлях.
І апынуўся я не ў роднай хаце.
...З усмешкай палахлівай на губах
Я сніў цябе ў студэнцкім інтэрнаце.

І вось нарэшце на лістах шасці
Прызнаўся я табе ў сваім каханні.
З трывогай "заказное" апусціў
І атрымаў у адказ – тваё маўчанне.

Дамоў прыехаў.
Кажуць, трэці дзень
Грыміць тваё вяселле (я ж не веру).
Вянок з гароху хочуць мне надзець
Сябры, як адстаўному кавалеру.

Хай надзяюць – мне невялікі страх,
Я з гора пацягну з кілішка троху.
Дык пасядзім з табой у вянках,
Твой – з красак палявых, а мой – з гароху.

...Хай снег гадоў асядзе ў валасах,
Хай будзе мне хоць пяць разоў

па дваццаць –

Усмешкай палахлівай на губах
Ты школьніцай мне будзеш усміхацца...

Р. Барадулін. "Світаняў я з табой не сустракаў...".

Вядучы. Колькі пяшчотных, душэўных, кра-
нальных слоў прыдуманая ў гонар яе вялікасці –
Каханай.

Чытальнік.

Адзіная... На ўсёй зямлі адзіная.
Яна, як радасць у салодкім сне,
З'яўляецца і мроіцца гадзінамі,
Калі начуе месяц на акне.
Хто чуў яе крынічную гамонку
Ці, можа, бачыў хто адзіны след?
З якіх лугоў духмяныя рамонкі
Яна сабе збірае ў букет?

Чытальнік.

Адзіная... Далёкая і дзіўная,
Прыдуманая намі ў галаве,
Яна таксама марыць пра адзінага,
Ды хто нам скажа, дзе яна жыве.
Шукаем... Нетаропкія ў часе,
Спалохаемся раптам, а калі...
А што калі памылка адбылася,
Страшэнная памылка на зямлі.
Ніхто не скажа...
А на сэрцы горыч.
А вы пільней прыгледзьцеся тады...

Чытальнік.

Адзіная...
А можа, яна побач,
А мы шукаем цэлыя гады.
Памылка, хоць і жорсткая,
Звычайная,
Што ў жыцці здараецца не раз:
Яна чакала доўга і адчайна,
Але не дачакала вас.
Спазніцца можна на адну гадзіну,
Спяшайцеся!
А то на горкі здзек
Адзіную, харошую, адзіную
Сустрэне выпадковы чалавек.

М. Дукса. Адзіная.

Вядучая. Напэўна, так і атрымалася ў жыц-
ці галоўнага героя верша “Спарышы” Пімена
Панчанкі.

Адгрымела ноччу навальніца,
Птушак пазванчэлі галасы,
І пяюць на сто ладоў сініцы –
Упіліся, пэўна, ад расы.
На ялінах росных зор мільярды,
Дурнап’яну гаркаваты пах.
І арэхаў наліўныя ядры
Хрумстаюць так смачна на зубках...
Ён адшастаў ценісты арэшнік,
Змок увесь, але знайшоў, знайшоў –
З думкай пра яе, зусім нягрэшнай, –
Пару заповітных спарышоў.
Хоць ніколі ў прымхі ён не верыў,
Проста для забавы ўзяў, а ўсё ж,
Калі стукнуў да яе у дзверы,

Скаланула радасная дрож.
У яе пакоі – вокны насцеж,
І сама, як раніца, была.
“На, вазьмі сабе спарыш на шчасце...”
Ціха засмяялася, ўзяла.
Узяла і тут жа раскусіла:
“Дзякую, браточак, шчасце ёсць!”
На вяселле хлопца запрасіла:
“Будзеш у мяне найлепшы госьць!”
Не, не быў ён госьцем на вяселлі.
Па начных дарогах, без дарог
Ён хадзіў ля пожняў і аселіц,
Боль хацеў развець і не мог.
А праз год яна яго спаткала
Выпадкова.
Ці то ён яе...
Ля вачэй – маршчынкі...
Шчасця мала:
Муж – гультай, бадзыецца ды п’е.
Прызнавацца сорамна і горка.
“Як тады аслепнуць я магла?
– Сумным жартам скончыла гаворку:
– Шкода, што спарыш не зберагла”.
Вось і ўся гісторыя...
А можа
Гэта толькі першая з дарог?
Нездарма яе так устрывожыў
Ціхі сказ хлапца: “А я збярог”.

Вядучы. Згадкі пра сваё першае юнацкае ка-
ханне чалавек захоўвае і нясе праз усе жыццё
як найдаражэйшы скарб. Яно незабыўнае, не-
паўторнае...

Няхай жа гэтае найсвятлейшае зямное па-
чуццё будзе верным спадарожнікам кожнага,
зробіць чалавека высакародным, шчаслівым,
акрыленым...

Чытальнік.

Свяці, каханьня чыстая зара!
Свяці – пачуццяў сэрцаў не азмрочвай –
Над доляй плугара і песняра
І над высокай доляю жаночай.
Усіх людзей пара табе, пара,
З’яднаць чароўнай сілаю прарочай.
Бо, сапраўды, на свеце без каханьня
Жыцця няма – ёсць толькі існаванне.

А. Грачанікаў. “Свяці, каханьня чыстая зара!..”

*Пад музыку песні “Алеся” ў выкананні “Сяброў”
удзельнікі мерапрыемства парамі танцуюць на
сцэне.*

Святлана КАРКОЦКАЯ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 2 г. Талачына.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Рубрыку вядзе
Зоя ПАДЛІПСКАЯ

“Я ПРЫЙДУ НА ЗАРЫ...”

Імя Канстанціна Цыбульскага, сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі, паэта, падпалкоўніка міліцыі – добра вядома ў нашай краіне.

Канстанцін Пятровіч – аўтар пяці зборнікаў паэзіі і песень: “Ноч маладзіка” (1994), “Вецер эпохі” (1995), “Малітва і песня” (2006), “Силуэт в окне” (2006), “Мгновение над бездной” (2008); адзін з аўтараў калектыўных паэтычных зборнікаў “Вёсны” (1977), “Поиск” (1995), “Я тут бачу свой край” (2005), калектыўнага песеннага зборніка “Песню бярыце з сабою” (2005).

У выніку шматгадовага супрацоўніцтва паэта з кампазітарамі В. Івановым, Э. Зарыцкім, Л. Захлеўным, У. Буднікам, М. Сацурам, Д. Даўгалёвым, В. Шарапавым, У. Карызнам (малодшым), А. Атрашкевіч, Ф. Жыляком, Л. Шурманам, С. Бавічам беларуская культура ўзбагацілася новымі песнямі, якія гучалі на “Славянскім базары” ў Віцебску, на свяце песні і паэзіі ў Маладзечне, у Палацы Рэспублікі на песенным фестывалі “На перекрестках Европы” (песня “Пани Гражина” кампазітара Д. Даўгалёва на словы К. Цыбульскага стала песняй года – 2004), на рэспубліканскіх песенных фестывалях “Песню бярыце з сабою”, на рэспубліканскіх і абласных святах “Дажынкi – 2005, 2006, 2011” у Слуцку, Бабруйску, Маладзечне.

Песні на словы Канстанціна Цыбульскага выконваюць вядомыя артысты беларускай эстрады: В. Дайнека, М. Скорыкаў, У. Правалінскі, М. Васілеўская, А. Сямёнаў, А. Ярмоленка і ансамбль “Сябры”, Ф. Жыляк і ансамбль “Явар”, В. Кірыленка, Т. Лазоўская і ансамблі “Бяседа”, “Талака”, Народны хор Беларусі імя Г. Цітовіча, паказальны аркестр МУС Беларусі, вакальная група “Рэй” і інш.

Канстанцін Цыбульскі нарадзіўся 7 мая 1956 г. у вёсцы Забалоцце Маладзечанскага раёна. Пасля службы ў войску (Прыкарпацкая ваенная акруга, 1974 – 1976 гг.) і заканчэння філалагічнага факультэта БДУ імя Леніна (1982) працаваў у Слуцкім адзеле міліцыі інспектарам інспекцыі па справах непаўналетніх. Больш за дзесяць гадоў узначальваў літаратурнае аб’яднанне, а затым літаратурны саюз “Случ”. Складальнік калектыўнага зборніка “На крылах душы” літаратараў Слуцчыны.

Працаваў начальнікам прэс-цэнтра, спецыяльным карэспандэнтам цэнтра грамадскіх сувязяў Упраўлення ўнутраных спраў Мінскага абласнога выканаўчага камітэта, затым галоўным экспертам дзяржаўнай экспертызы ўмоў працы Камітэта па працы і сацыяльнай абароне Мінскага абласнога выканаўчага камітэта.

Канстанцін Пятровіч – неаднаразовы пераможца рэспубліканскіх літаратурных конкурсаў, міжнароднага літаратурнага конкурсу “Прыгоды прыходзяць самі” (Польшча), удзельнік і пераможца Міжнароднага кінатэлефестываля “Закон і грамадства” (цяпер “Дэтэктыў-фэст”, г. Масква) у 2000, 2002, 2003 гг.

У паэтычных зборніках аўтара – перажыванні і роздум, сум і радасць, боль і клопат, радасныя і шчаслівыя моманты чалавечага жыцця – усё тое, з чаго і тчэцца палатно сапраўднай паэзіі.

Чытаеш творы Канстанціна Цыбульскага і яскрава адчуваеш шчырую сыноўнюю любоў паэта да маці, Радзімы, якая пачынаецца з роднай вёскі, дзе “коні на лузе ў расяныя ўзоры сплятаюць сляды”; павагу і клопат пра сяброў і блізкіх, чые “маладосць і слава кладуцца ў стажок тугі”; каханне да любай, у вачах якой “святая чысціня і глыбіня”, жаданне быць з ёй “да скону разам – як зямля і неба”, услаўленне яе пшчоты, мацней за якую хіба толькі вецер, што “расплятае косы ў бяроз”...

Я ПРЫЙДУ НА ЗАРЫ...

Я прыйду на зары
 Нечакана і ціха.
 Падымуся на ганак,
 Пастукаю ў дзверы...
 Ты апесціш мяне,
 Як буслятак бусліха,
 Ты прытуліш мяне
 У чаканні бязмерным.

Я прыйду на зары,
 Калі коні на лузе
 У расяныя ўзоры
 Сплятаюць сляды...
 Калі зноў заклачоча
 Разбуджаны бусел,
 Калі выдыхне комін
 Аладкавы дым.

Я прыйду на зары,
 І зайду я не ў хату –
 Падымуся ў маленства,
 У песні твае...
 Ты спячы каравай,
 Як калісьці на свята,
 Бо ў жыцці маім смаку яго
 Не стае...

СТАЛІЧНАЯ РАЊІЦА

Над табой устае залатая зара,
 І у Свіслачы песціцца зорка начная.
 А на вуліцах светлых шуміць дзетвара,
 Новы дзень родны Мінск сустракае.

О, гэты горад малады і твой, і мой,
 Дзе салаўіныя сады цвітуць вясной,
 І чайкі кружаць над вадой,
 Амыты чыстай сінявой,
 О, гэты горад малады і твой, і мой.

Сустракае вакзал землякоў і гасцей.
 Закаханыя пары на кожным прыпынку.
 Не забуду цябе, родны Мінск, я нідзе
 І твайго пацалунка часцінку.

На будоўлях тваіх і на тварах людзей
 Бачна веліч самой Беларусі.
 Кожны ранак, сталіца, вітае цябе,
 Прыгажосцю тваёй ганаруся.

О, гэты горад малады і твой, і мой,
 Дзе салаўіныя сады цвітуць вясной,
 І чайкі кружаць над вадой,
 Амыты чыстай сінявой,
 О, гэты горад малады і твой, і мой.

СЯБРАМ

Пластуюцца гады, нібы стагі,
 А ў тых стагах мурожная атава,
 І наша маладосць, і наша слава,
 Кладуцца у стажок тугі.

У тым стажку маленства туманы,
 Світальныя і росныя пракосы.
 І салаўя вясёлы адгалосак,
 І водар маладосці і вясны.

Няхай пабеліць скроні сівізна,
 І часам лёс ашчэрыцца сурова.
 Я спадзяюся, што пракосаў новых
 Жыццё яшчэ падорыць нам спаўна.

Няхай каса не тупіцца тады,
 І будзе сенакоснаю пагода,
 Няхай удача кружыць карагодам,
 І Бог аберагае ад бяды.

Жадаю ўсім шчаслівае пары,
 У сэрцы, на дарозе, у кватэры...
 Да ста гадоў хай стукаюцца ў дзверы
 Здароўе,
 шчасце,
 верныя сябры.

НАСТАЛЬГІЯ ПА ВЁСЦЫ...

У горадзе шумным агорне самота
 Па вёсцы, дзе бэры, як зоркі, над плотам.

Дзе маці чакае адзінага сына,
 Прапалена печ і узбіта пярэна.

Астыла з блінамі даўно ўжо мачанка,
 А маці чакае ад ранку да ранку.

Хусцінка ў гарошак... Аконная рама...
 Да горада лёс нас прыкуў кайданамі.

У гнёздах катэджаў і шматпавярховак
 Апануты душы ў бетоны шпакоўень.

З асфальту – дарогі, вітрыны – з неону,
 Машын табуны пралятаюць шалёна...

А хлеб аржаны ў супермаркеце стольным
 Духмяна так пахне вясковым прыволлем,
 Жытнёвай мяжой і бялюткім рамонкам,
 Мурожнай травой і пярэчай даёнкай,

Расой і туманам, дажджом навальнічным,
 Заранкі сярвом і вадою крынічнай.

...Дзяцей сваіх з горада вёска чакае,
 І, нібы матуля, трывожна ўздыхае...

*На апошняй старонцы пададзены ноты да верша
 "Сталічная раніца".*

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Спадчына

ВЕТКАЎСКАЯ ІКОНА: РАЗВІЦЦЁ СТАРАЖЫТНАЙ ІКАНАГРАФІІ “ПАКРОЎ” У СТЫЛІ РАКАКО

Узаемадзеянне іконнай сістэмы жывапісу са стылямі Новага часу – выразная з’ява для стараабрадніцкай культуры. Веткаўскі іканапіс развіваўся на землях ВКЛ і ўзаемадзейнічаў са стылем ракако. Яго складанне і росквіт прыпадае на дзве першыя трэці XVIII ст. Стылёвае ўзаемадзеянне яскрава ўяўляецца на прыкладзе кампазіцыі “Пакроў”.

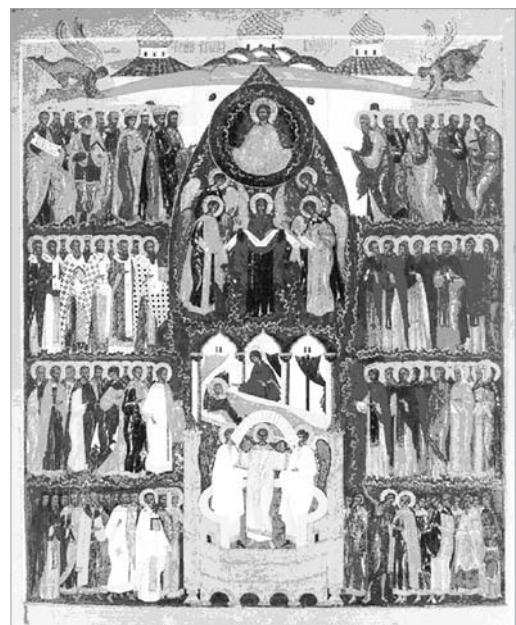
Ключавыя словы: *веткаўская школа іканапісу, “Пакроў”, “падвойны пакроў”, рэліквійнае паходжанне, сістэма перспектывнай пабудовы, прасторавае мадэляванне, кантэкст беларускай культуры, стыль ракако, стылёвыя прыкметы, дэкор архітэктуры, дыялогавая сітуацыя.*

The interaction of iconic style painting with art styles of the New time - a phenomenon clearly to the Old Believer culture. Vетка iconography developed on Belarusian lands and interact with the Rococo style. Its preparation and prosperity falls to the first two thirds of the XVIII century. Stylistic interaction seems clearly an example of the composition Icon “Protection of the Virgin”.

Вывучаючы своеасаблівасць і варыянты развіцця кампазіцыі на веткаўскіх абразах з сюжэтам “Пакроў”, мы не аднойчы звярталі ўвагу на дзве выразныя рысы. Па-першае, гэта архітэктурны фон сюжэта. Па ранейшых сведчаннях даследчыкаў, для Ветки характэрны “живоподобный пейзаж”, на фоне якога кананічна маляваліся чалавечыя постаці ў іканапіснай манеры. Канстатавалася таксама, што на архітэктурную веткаўскіх ікон уплывала еўрапейскае барока [7]*. Аднак толькі выяўленне і рэстаўрацыя мясцовых помнікаў іканапісу XVIII ст. у апошнія гады дазволілі паставіць пытанне пра адметнасць веткаўскага стылю структурна. Асабліва выразныя шматфігурныя сюжэтныя кампазіцыі з развітым пейзажам, дзе “палатны ліст” набывае характар архітэктурнага “асяроддзя”. У відавочным, на першы погляд, барочным уплыве выявілася актыўнае засваенне іканапісам канкрэтнага гістарычнага стылю – ракако. Працэс звязаны з развіццём Ветки ў кантэксце беларускай культуры. Прычым узаемадзеянне іконнай сістэмы жывапісу з гэтым стылем адбывалася на каларыстычным, пластычным і прасторавым узроўнях, не кажучы ўжо пра ўзровень цытавання – дэталі. Усё гэта характарызуе, на наш погляд, іканапісны стыль Ветки менавіта на фазе яго складання, а потым і росквіту ў першай палове XVIII ст. Зварот да сюжэта “Пакроў” дазваляе прасачыць гэтую адметнасць на прыкладзе выключна важнага для веткаўцаў кампазіцыі. Мноства ікон з падобным сюжэтам разгортваюць перад намі розныя этапы развіцця стылю і

ўваходжання ракайльнага пласта ў канон Ветки аж да застывання формаў у пазнейшых помніках і народнай лубачнай інтэрпрэтацыі.

Аднак шэраг помнікаў адлюстроўвае і другую асаблівасць: наяўнасць двух тыпаў свяшчэннай тканіны ў адной кампазіцыі. Такім чынам быццам зводзяцца наўгародскія (покрыва-мафорыя над Марыяй) і растова-суздальскія (покрыва-амафор у руках Багародзіцы) рысы [20, с. 28 – 29; 6, с. 52 – 55; 8, с. 170 – 181; 22, с. 56 – 62]. Сёння наш вопыт даследаванняў і новых публікацыі іншых аўтараў дазваляюць разгледзець гэтае пытанне больш падрабозна.

Абраз з “падвойным пакровам” з Горыцкага Уваскрасенскага жаночага манастыра на Валагодчыне. Трэцяя чвэрць XVI ст.

* Спіс літаратуры будзе змешчаны ў наступным нумары.

ДА ГІСТОРЫІ ІКАНАГРАФІІ “ПАКРОЎ”

Сюжэту, святу і іканаграфіі “Пакроў”, як і вывучэнню яго рэліквійных крыніц, прысвечана шмат літаратуры. Як паказваюць новыя даследаванні, традыцыйнае абмежаванне іканаграфіі трыма вядомымі зводамі з’яўляецца, хутчэй, канструктам навукоўцаў [5; 14, с. 185; 33, с. 128 – 129]. Нагадаем, што да ліку “ўзораў” адносяць ранні суздальскі “Пакроў” канца XII ст., з бакавой выявай Маці Божай [29, с. 565], і два зводы XIV ст., абодва з Марыяй у позе Аранты. На самай справе распрацоўка іканаграфічных схем “Пакроў” развівалася на працягу стагоддзяў у мностве варыянтаў, гістарычна і геаграфічна выяўленых. Публікацыя і даследаванне беларускіх і ўкраінскіх помнікаў, пачынаючы з галіцкай іконы XIII ст., істотна пашыраюць ўяўленні пра парадыгму духоўных пошукаў і мастацкіх рашэнняў, звязаных з гэтым сюжэтам [2; 9, іл. 23 – 25; 30, №№ 9, 62, 66; 26, с. 34 – 45; 34, № 107].

ПАДВОЙНЫ ПАКРОЎ – РЭЛІКВІЯНАЕ ПАХОДЖАННЕ ІКАНАГРАФІЧНАГА СЮЖЭТА

Сярод варыянтаў існуе кампазіцыя з адначасовай выявай двух відаў покрыва – яна сумяшчае наўгародскі і расова-суздальскі тыпы (умоўна – “падвойны пакроў”). Часам гэта адзначаецца даследчыкамі ў якасці цікавай дэталі, але не з’яўляецца аб’ектам спецыяльнага разгляду. Разам з тым для развіцця веткаўскай іканаграфіі “Пакроў” гэты звод набывае асаблівае значэнне. Помнікі іканапісу належаць розным канфесіям і паходзяць з аддаленых адзін ад аднаго рэгіёнаў. Гэта выводзіць тэму “з падвойным покрывам-пакровам” у рэліквійную сферу. Іканаграфічныя змены з’яўляюцца вынікам даследавання і ўвааблічэння шматзначнасці паходжання свята. Гэта і заслона-пакроў, што сама сабою ўзнімалася перад вобразамі Божай Маці (“звычайны цуд”, святкавалі па пятніцах ва Улахернскім храме з 511 г.); і мафорый Марыі, прынесены з Іерусаліма, што захоўваўся там жа з 474 г.; і тэкст акафіста, напісанага Сергіем у 626 г.: “Радуйся, покрыве миру, шыршыі облака...” Нарэшце, гэта і цуд, бачаны ў 910 г. юродзівым Андрэем.

Самы ранні з апублікаваных твораў з “падвойным покрывам-пакровам” – абраз трэцяй чвэрці XVI ст. з Горыцкага Уваскрэсенскага жаночага манастыра на Валагодчыне [16]. На іконе XVII ст. з Кіжоў даследчык С. Ліпатава бачыць выяву двух пакроваў: “Пакроў Багародзіцы паўтораны двойчы – у руках Прачыстай; таксама ён распасцёрты над усімі...” [16].

“Падвойны пакроў” адзначаецца ў рукапісах, так званых іканапісных “подлинниках” – Строганаўскім і Бальшакоўскім. Гэтыя крыніцы ўключалі графічныя ўзоры іканаграфіі і іх апі-

Абраз з “падвойным пакровам” з Кіжоў. XVII ст.

санне пачынаючы з XVII ст. Былі апублікаваны ў канцы XIX – пачатку XX ст.: “...на аблоках Маці Божая з амафорам, працягнутым над народамі. Над ёю два анёлы таксама трымаюць амафор...” У зводным “подлиннику” “найсвяцейшая Багародзіца... пакрывае людзей... сваім амафорам... Над Прачыстаю амафор, або пакроў, чырвоны, прапісаны золатам” [24, с. 84]. Сёння відавочна, што гэтыя рукапісы – стараабрадніцкія. Гэта на прыкладзе Клінцоўскага “подлинника”, таго, што паходзіць з рэгіёна Ветка – Старадуб’е, адзначаў яшчэ ў 1866 г. Ф. Буслаеў: «З прычыны расколу ў самім іканапісе павінны былі і “подлинники” падзяліцца на дзве галоўныя рэдакцыі. Адна, не адыходзячы ад даўніны і цвёрда трымаючыся сваяземнага, атрымала характар стараабрадніцкі ў так званым “подлиннику” Клінцоўскім... Рэдакцыя Клінцоўская ёсць не што іншае, як “подлинник” зборны...» [цытуецца па: 8, с. 360]. Старадуб’е – гістарычна чарнігаўскія землі, што знаходзіліся на памежжы Гетманшчыны з Вялікім Княствам Літоўскім (сёння – на памежжы Гомельскай і Бранскай абласцей на тэрыторыі Расіі).

Да XVIII ст. адносяцца дзве цудоўныя іконы гэтага тыпу, напісаныя ў зусім іншай, святлоцённай манеры. Гэта беларускі “Пакроў” з в. Андронава Кобрынскага раёна Брэсцкай вобласці [3, № 13]. Другі абраз, украінскі, захоўваецца ў музеі-замку Любамірскіх у Ланьцуце (Польшча) [26, с. 44]. Гэтыя пазнейшыя творы сведчаць пра бесперапыннасць папярэдняй духоўнай традыцыі і ў ВКЛ, бо захоўваюць актуальны сімвалічны аспект выявы двух пакроваў нават пры відавочнай секулярызацыі вобраза і іканаграфіі, трансфармаванай у “зямны” бок.

Пакроў з Раманавай Слабоды. 1758 (?) г.

Канцом XVIII – пачаткам XIX ст. датаваны абраз “з падвойным пакровам” мсцёрскага стылю [36]. Адпаведная праца палехскіх майстроў XIX ст. захоўваецца ў Яраслаўскім мастацкім музеі [35]. Абедзве іконы не ведаюць новай архітэктуры і прасторы, яны вырашаны традыцыйна на фоне ўмоўных палат. Але стараабрадніцкі характар гэтых традыцый дазваляе гаварыць пра магчымасць веткаўскага ўдзелу ў з’яўленні названых зводаў.

ВЕТКАЎСКІ “ПАКРОЎ”. СІМВОЛІКА ВОБРАЗА

У такім гістарычна і геаграфічна шырокім кантэксце паўстаюць веткаўскія выявы “з двума пакровамі”. Сувязь Веткаўскага цэнтра з развіццём мастацтва на беларускіх і ўкраінскіх землях сёння ўяўляецца несумнеўнай. Азначэнне Багародзіцы ў службе свята Пакрова – “палата адушайлёная Хрыстова, верным жа сцяна і покрыва і дзяржава” – гучала ў душах веткаўцаў, якія з 1695 г. мелі магчымасць адпраўляць літургію ў адзінай тады стараабрадніцкай Пакроўскай царкве. У “палатным” пісьме “Пакрова” Веткі храм канцэнтрычна разгортвае “падзеі” вакол наўгародскага вобразнага ядра. Галоўную вось утвараюць постаць Марыі-Аранты і Спас над ёю [28, кат. № 21]. Так візуальна ўвасабляюцца словы: “Мудрасць стварыла сабе храм”.

Найбольшая колькасць абразоў “з двума пакровамі” (дванаццаць твораў) перыяду існавання веткаўскай школы іканапісу (з канца XVII ст.), уключаючы развіццё яе традыцый у старадубскіх слабодах, – выяўлена намі менавіта на матэрыяле помнікаў, што паходзяць з названага рэгіёна.

“ПАКРОЎ” З РАМАНАВАЙ СЛАБАДЫ

Першы, найбольш ранні са стараабрадніцкіх помнікаў “падвойнага пакрову”, якія захаваліся, – “Пакроў” (КП № 286)*, знойдзены ў 1983 г. экспедыцыяй Веткаўскага музея ў в. Барацьба Веткаўскага раёна (у былой Раманавай Слабодзе). Меркаваная дата пры паступленні – XVIII ст. У кантэксце даследаванняў веткаўскага стылю датаванне твора можа ўдакладняцца. Гэты храмавы абраз надзвычайнага ўзроўню майстэрства, праўда, з многімі стратамі жывапісу, носіць яркія ракайльныя рысы, характэрныя, на нашу думку, для часоў фарміравання і росквіту стылю ў першай палове XVIII ст. Відавочна, што абраз быў у мясцовым чыне аднаго з Пакроўскіх храмаў найстарэйшых веткаўскіх слабод альбо прысвячаўся аднайменнай святыні галоўнага Пакроўскага храма “на Ветцы” ці... сам з’яўляўся гэтай святыняй. Праўда, належаў ён не першаму іканастасу, які быў гістарычным: прывезены з Калугі, ён адносіўся да часоў Іаана Грознага.

Першая Пакроўская царква была разабрана і вывезена ў Старадуб’е пры першай “выганцы” Веткі ў 1735 г. Аднак, на думку гісторыкаў, Ветка аднавілася, як птушка Фенікс, і хутка дасягнула ранейшай славы. Неўзабаве ў веткаўскім Пакроўскім манастыры адных толькі манахаў налічвалася каля 1200 чалавек.

Гэты ўрачысты і поўны дынамікі твор мог быць напісаны паміж 1735 і 1764 гг. Новая веткаўская Пакроўская царква была асвечана ў 1758 г. Стыль ракако панавалі ў палацавым і храмавым будаўніцтве Еўропы, у тым ліку і Беларусі, у першых дзвюх трэцях XVIII ст. [13]. Ён валодаў багатымі мастацкімі сродкамі, што паходзілі з Сярэднявечча [17, с. 387] і таму былі блізкімі для веткаўскіх іканапісцаў: прыёмы для адмены прамой перспектывы праз множнасць пунктаў гледжання, ракурсныя пераўтварэнні, выразную дэфармацыю фігур. Ракако перадавала час, яго працягласць і “развіццё на вачах гледача” ў прасторавых вобразах, сімвалічным сумяшчэнні зямнога і нябеснага, “перацяканні” ўнутранай і знешняй прастор. Аднак старажытная сістэма мыслення на іконе ўжо змяшчала тыя ж рысы творчага пераўтварэння формы: множнасць пунктаў гледжання, кропак сходу перспектывы, прымяненне аптычных ілюзій, уключэнне фаз руху ў малюнак адной фігуры [32, с. 221 – 303]. Парадаксальна, але, па сучасных уяўленнях навукоўцаў, менавіта перспектыўная сістэма мовы іканапісу давала творцу “дадатковую ступень свабоды” [27, с. 37, 122]. Яна дазваляла канструяваць вобраз, а не згорт-

* Захоўваецца ў Веткаўскім музеі стараабрадніцтва і беларускіх традыцый імя Ф. Р. Шклярава (далей – ВМСБТ).

ваць яго ў карцінную ілюстрацыю да вечных сюжэтаў. Такім чынам, вопыт ракако стаў надзвычай блізім для веткаўскіх майстроў, якія былі нашчадкамі іканапісцаў XVII ст.: “Ужо ў пачатковы перыяд за маскоўскай калоніяй рушылі ўслед калоніі з іншых гарадоў – з Калугі, Бялёва, Арла, Яраслаўля, Кастрамы, Вялікіх Лук, Вязьмы, Юр’ева-Польскага...” [21, с. 312]. Для пасадскіх майстроў было характэрна імкненне да сістэматычнага ўключэння прамой перспектывы і глыбіні ў шматмерную сістэму перспектывнай пабудовы іконнай кампазіцыі. “На Ветцы” гэтак імкненне засталася жывым і прадоўжылася ў новых пошуках. Менавіта ў XVII ст. у іконе паўстаў інтэр’ер, “нутровыя палаты”. Развіць ці хоць бы захаваць гэтую дынаміку ў іканапісе XVIII ст., як здавалася, не ўдалося нікому: “Гэты прарыў не быў засвоены не толькі ў архангельскай глушы або ў яраслаўскіх мастацкіх колах, але і сярод найлепшых і перадавых майстроў Масквы” [19, с. 54]. Але ўтрымаць цэласнасць светаўспрымання і зацвердзіць культурную самаідэнтыфікацыю перад светам – было ідэалагічна, экзистэнцыяльна важна для веткаўцаў. Заявіць пра сябе ў іканапісе праз парадаксальнае сумяшчэнне і вобразнае “прасвечванне” дзвюх сістэм жывапіснага мыслення было пад сілу толькі гэтаму цэнтру.

У той жа час ішла магутная праца па захаванні і развіцці духоўнага феномена “Пакроў”, які паходзіць з шанавання шэрагу рэліквій і абразоў Багародзіцы ў канстанцінопальскіх Улахернах [29, с. 553]. “На Ветцы” была выпрацавана арыгінальная сістэма жывапісу, прымененая і для даследаванай іканаграфіі. Мэтай стала ўвасабленне пераканальнасці цуду і яго бесперапыннага “здзяйснення” ўздоўж усёй вертыкальнай восі цудоўнага храма.

Адначасова з дапамогай сістэмы вышэйадзначаных сродкаў мадэлявалася дыялогавая сітуацыя. Гэта дыялог паміж прасторами рэальнага быцця і выяўленчага вобраза. Праз прасторавае мадэляванне адбываецца ўвядзенне таго, хто моліцца, у намаляваны свет, іх дыялог – суіснаванне [14; 15, с. 10 – 20]. Дыялог утвараецца і на эмацыйным узроўні: стыль “Пакроў” першай паловы XVIII ст. блізкі да жыццярэаднага мастацтва ракако [13, с. 31], гэты твор напоўнены пачуццямі радасці і абнаўлення, што супадае з “аўрай” самой Веткі таго часу.

Тут жа цалкам увасабляецца насычаная пластычнасць і арнаментальнасць, што з’яўляецца данінай часу. Пластыка і прыгажосць кампазіцыі паглыбляецца ў найбагацейшы дэкор пазалочанага фону і палёў. Яны запоўнены асіметрычнымі чаканымі і гравіраванымі матывамі і выкананы ў духу ракако, са штрыхавой перадачай святлаценю.

Фрагмент абраза “Пакроў” з Раманавай Слабоды. 1758 ? г.

“Тапалогія” іканаграфічнай схемы, хоць яна і ўскладнена, “абгорнута” абставінамі сюжэта, цалкам адпавядае традыцыі, гэта значыць, мы знаходзім усе значныя і знакавыя элементы на сваіх месцах і пазнаём іх. Менавіта таму загадка веткаўскай іконы так доўга не паддаецца разгадкаванню, фармуляванню. Мы бачым у ёй кампазіцыйныя і прасторавыя прыкметы, уласцівыя іканапісу. У той жа час на ўзроўні дэкору, дэталю заўважаем прыкметы ракако. Варта было б перавесці даследаванні на ўзровень “семантычнага (геаметрычнага) сінтаксісу” іконы (“семантыка адлюстраванага ўплывае на прыёмы выяўлення”) [32, с. 16]. Менавіта на гэтым узроўні і адбываецца ўзаемадзеянне стылявых прыкмет.

Мясцовыя арцелі цесляроў і муляраў, а таксама купцы-падрадчыкі са стараабрадніцкіх слагод нават у пачатку XX ст. увасаблялі задумы дойдзідаў “ва ўсіх сталіцах” – у Маскве, Пецярбургу, Кіеве, Мінску, Магілёве, працавалі ў Прусіі і Прыбалтыцы, у Польшчы і па ўсёй Украіне. З экспедыцыйных запісаў вынікае, што маршруты арцеляў былі спадчыннымі [20, с. 59 – 63]. “Палатнае” пісьмо на абразях (у тым ліку і ў малюнку храма ў “Пакрове”) сведчыць пра дасканалае веданне сапраўднай палацавай і гарадской архітэктурны і ў першай палове XVIII ст. “Будаўнічая” канкрэтнасць увогуле вылучае іконную архітэктурную Веткі, прычым гэтая канкрэтнасць спалучаецца з фантастычнасцю, бо не прымае адназначнасці прамой перспектывы.

“Усе тры значэнні слова Сафія: майстэрства – веданне – мудрасць” [1, с. 395], як і словы святочнай стыхіры, адгукаліся ў сэрцах будаўнікоў з мясцовых слагод: “И причте ко граду своему, Владыко, *строити* и покрывати, от супостатных пагань...” Пышнасць храмаў на абразях – рэалізацыя метафары: “яко бы полату красную сию украси” [18, л. 5 об.].

Заканчэнне будзе.

Галіна НЯЧАЕВА.

НАЦЫЯНАЛЬНЫ ФАРМАТ ВЕЧНЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ І ІНТЭНЦЫЯНАЛЬНЫ СЕГМЕНТ У ПЕРАЕМНАСЦІ АЎТАРСКІХ СТРАТЭГІЙ

МАКСІМ БАГДАНОВІЧ І “АКВІТЫСТЫ”

Заканчэнне. Пачатак у № 11 за 2015 г.

Лічыцца, што беларускія пісьменнікі-аквітысты не выступілі з праграмай свайго кірунку. Але варта памятаць, з якой асцярожнасцю гэта трэба было тады рабіць, калі ўвогуле рабіць. І ўсё ж такі гэта было здзейснена А. Бабарэкам, тэарэтыкам “узвышэнства”, у праграмных дакументах аб’яднання пісьменнікаў, а таксама засталася “схаваным” у аналітычных артыкулах. У адным з іх, дзе даецца агляд узвышэнскай паэзіі за тры гады, новая творчая ідэнтычнасць апісваецца ім так дакладна і паслядоўна, што мы можам выкласці яе ў форме табліцы этапаў беларускага літаратурнага працэсу.

Пазбягаючы магчымых афіцыйных нападак, А. Бабарэка, згадваючы спрэчку К. Маркса з Г. Гегелем, акуратна адзначыў, што ўсе яго разважанні зыходзяць з агульнапрынятага (у афіцыйнай метадалогіі) разумення паэзіі, якая ўзнікае ў працэсе пераўтварэння матэрыяльнага ў ідэальнае: “... Паэзія, як з’ява выражэння гэтага ідэальнага, ёсць нішто іншае, як працэс ператварэння матэрыяльнага ў ідэальнае сродкамі мастацкага вобраза. Гэта значыць, што матэрыяльнае вызначае сабою і ідэальнае так у паэзіі, як і ў іншых абсягах духовае культуры”* (с. 88).

Падводзячы да ідэальнага праз матэрыяльнае, крытык дазволіў сабе загаварыць пра тое, што яго вельмі непакоіла: што было і ёсць ідэальным для сучасных яму ўдзельнікаў працэсу беларускай паэзіі. У артыкуле пра творчасць узвышэнцаў за тры гады ён піша быццам абагульнена, але відавочна, што гаворка ішла, у першую чаргу, менавіта пра іх – гэтае вузкае кола, да якога варта было б падцягвацца многім. Яшчэ раз звернем увагу на карэктнасць і асцярожнасць, з якімі А. Бабарэка ўводзіць у тэкст вельмі сістэматызаваны творчы ўстаноўкі: “Паколькі данная работа носіць розведны характар, пастолькі я лічу патрэбным абмежаваць вызначэнне гэтага ідэальнага ў гісторыі беларускай паэзіі трыма разрэзамі, а менавіта: 1) ідэальнае ў дачыненні да слова, 2) ідэальнае ў дачыненні да чалавека і 3) ідэальнае ў дачыненні да бацькаўшчыны” (с. 89).

* Тут і далей цытуецца паводле: **Бабарэка, А.** Узвышэнская поэзія: (аналіз паняцця) / А. Бабарэка // Узвышша: часопіс літаратуры, мастацтва і крытыкі беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання “Узвышша”. – 1929. – № 6. – С. 75 – 95.

Паспрабуем вылучыць з крытычнага дыскурсу артыкула А. Бабарэкі дыскурс плана-праспекта і выведзем яго ў табліцу.

Мы вылучылі з тэксту (с. 89 – 92) крытычнага фармату табліцу, змест якой лёгка прасочваецца ў артыкуле А. Бабарэкі. Што прымушала яго так паслядоўна выкладаць змену характару паэзіі, і чаму ён абраў менавіта гэтыя тры пазіцыі – *слова, чалавек, бацькаўшчына*? Можна было б узяць, напрыклад, паняцці *слова, жанр, мастацкі прыём*. Згадаем, што пісьменніцкая стратэгія – гэта ўспрыняцце творчай асобай наяўнай нацыянальнай сітуацыі – гістарычнай і культурнай, становішча рэчаў і мастацкіх практык – і прыняцце рашэння пра свае творчыя паводзіны ў ёй. Тое, як пісьменнік бачыць, па якіх крытэрыях разбірае наяўную сітуацыю, – гэта яго асабісты выбар. Ён выкладвае папярэдні літаратурны працэс у паслядоўнасць, каб заняць пэўнае месца, стаць у шэраг і працягваць гэтую паслядоўнасць. Кіруе ім усвядомленая і неўсвядомленая інтэнцыя. У выведзенай намі табліцы інтэнцыя не да канца ўсвядомлена, яна кіравала пісьменнікам знутры, аднак у гэтым жа артыкуле А. Бабарэка гаворыць пра свае намеры і цалкам усвядомлена. Напрыклад, аналіз ад фальклору да паслярэвалюцыйнай і ўзвышэнскай паэзіі ён заканчвае так: мы заўважаем “пэўную заканамернасць у развіцці ідэальнага; яна выяўляецца ў ступянёвым дыялектычным узніманні лініі беларускай паэзіі ўверх”, гэтыя прыступкі паказваюць гістарычнае месца ўзвышэнскай паэзіі (с. 94). Усё названае сведчыць пра вертыкалізацыю пісьменніцкіх стратэгіяў у асобе ўзвышэнцаў. Такая вертыкалізацыя азначае несупадзенне пісьменніцкіх практык з афіцыйным, працу не на савецкую краіну, а на нацыю. І слова, і чалавек, і бацькаўшчына (якую можна разумець як уяўленні чалавека пра ўласную нацыянальную лакалізацыю) у А. Бабарэкі беларускія, з цалкам нацыянальнымі характарыстыкамі.

Мы наўмысна не ўнеслі ў табліцу тэма задачы, якія ставіў А. Бабарэка перад узвышэнцамі ў якасці бягучай стратэгіі, каб працуюць іх асобна. І каб адзначыць: тое, што А. Бабарэка прапаноўваў для аднадумцаў, магло стаць адной са старонак магчымага маніфеста новага кірунку ў беларускай літаратуры – аквітызму. Кірунку, вартага ўзроўню сусветнай літаратуры.

Стадыі літаратурнага працэсу	Ідэальнае ў адносінах да слова	Ідэальнае ў адносінах да чалавека	Ідэальнае ў адносінах да радзімы
Фальклор	Слова, якое мела тую ці іншую моц, а праз гэта магло служыць чалавеку ў патрэбе, як сродак дзейнасці	Перад усім гэта чалавек актыўны, а не пасіўны, гэта чалавек дзеі, досціпу, чалавек жыцця. Ён шукае праўду, пытаецца праўды, дамагаецца праўды, робіць праўду, развязвае тайны – адкрывае праўду	Паняцце бацькаўшчыны не пашыраецца за межы бацькавай дзялянкі. І наадварот, ёсць факты, што сведчаць пра процілеглае паняцце бацькаўшчыны, а менавіта, як “царства”, а то нават усёй зямлі, як месца для жыцця
Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч	Слова, якое выконвае функцыі навучання (дыдактычнае слова), альбо слова, здольнае пацешыць якой-небудзь фаэцыяй ці якім прымітывам	Ідэальны чалавек – той, які слухае і адчувае праўду пра сябе з вуснаў іншых, у першую чаргу ад пана на зямлі і ад пана, узведзенага ў абсалют, Пана-Бога	Бацькаўшчына – гэта вялікі фальварак з добрым і міласцівым панам
Францішак Багушэвіч	Слова, здольнае несці функцыю захавання нацыянальнага аблічча. Слова ў функцыі ўсведамлення сябе як падлеглае нацыі	Чалавек, які ўжо не слухае, а сам усведамляе праўду пра сябе, які задумваецца над праўдаю свайго становішча	Ідэал бацькаўшчыны пашыраецца да межаў усёй “тутэйшай” зямлі
Нашаніўская паэзія	Слова, здольнае несці функцыю паказу нацыянальнага жыцця “на свет цэлы”	Чалавек, які не толькі ўсведамляе праўду пра сябе, але і адважна яе гаворыць у вочы моцным свету, каб скарыць іх перад гэтай праўдай	Разуменне бацькаўшчыны пашыраецца, але ўсё ж не выходзіць яшчэ за межы вёскі, хоць у ідэальным уяўленні яна ўжо дасягае памераў дзяржавы
Паслярэвалюцыйная паэзія, у тым ліку ўзвышэнская	Слова павінна пераўтварыцца ў вялікасны і ўрачысты твор высокай мастацкай і сацыялагічнай вартасці	Гэта ўжо не той чалавек, які смела гаворыць праўду пра сябе, а той, які гэтую праўду творыць уласнымі рукамі	Бацькаўшчына – гэта ўжо не толькі вёска, але і горад, які ёсць нацыянальны прадстаўнік краіны

Ідэальнае для “Узвышша”:

1) Слова, якое выконвае функцыю фактару, што пераўтварае пралетарыят у нацыю; якое выконвае не толькі функцыю годнага самастанаўлення, але і свядома арганізатарскія функцыі. Слова, застаючыся носбітам усіх паэтычных катэгорый, павінна набыць сілу ці стаць эквівалентным факту, дзеянню, руху.

2) Чалавек, які валодае праўдай пра сябе і людзей, а не толькі творыць яе, які арганізуе навакольны свет паводле плана сваёй ідэі.

3) Адмаўленне ад усіх папярэдніх разуменняў бацькаўшчыны на карысць зямлі-свету як айчыны чалавека.

Прыцягвае ўвагу яшчэ адна вельмі выразная фармулёўка інтэнцыі, выказаная А. Бабарэкам: “Беларусь яшчэ не была крыніцаю літаратурных ідэй. Адгэтуль – узвядзенне рабоча-сялянскай Беларусі на ступень крыніцы новых літаратурных ідэй, вось тая роля беларускай пралетарскай паэзіі, якая вызначана ёй самім ходам гістарычнага развіцця, самім рытмам сусветнай паэзіі” (с. 95).

Такім чынам, відавочна, што ўзвышэнцы арыентаваліся ў творчасці на служэнне нацыянальнай звышкаштоўнасці. Пра гэта сведчаць: 1) выбар крытэрыяў ідэальнага – слова, чалавек, бацькаўшчына (нацыя), дзе чалавек і радзіма не з’яўляюцца катэгорыямі паэтыкі, але – аб’ектамі ўздзеяння трансэндэнтнага ядра нацыянальных звышкаштоўнасцей; і само слова, зразумела, беларускае, экзистэнцыяльнае; 2) выбудоўванне папярэдняга літаратурнага працэсу па прыступках уверх; 3) інтэнсіўны намер, каб Беларусь стала крыніцай літаратурных ідэй для сусветнай літаратуры.

У выніку мы бачым, што і М. Багдановіч, і ўзвышэнцы ў сваіх пісьменніцкіх стратэгіях усвя-

домлена і неўсвядомлена – усім сэрцам! – былі інтэнцыянальна (а не прымусам, сацыяльным ці афіцыйным заказам) накіраваныя на максімальнае служэнне нацыянальнаму ядру звышкаштоўнасцей. Яны знаходзіліся ў розных гістарычных і культурных абставінах, але выбіралі пісьменніцкія стратэгіі, адпаведныя нацыянальнай гістарычна-экзистэнцыяльнай сітуацыі. Іх адзінства было вельмі глыбінным – у водгуку на трансэндэнтны заклік, у служэнні народу ў той самай крыніцы ягонай сілы, што супрацьстаіць пераўтварэнню нацыі ў “неадфарматаваную этнічную масу, сацыяльную гліну”. У творах гэта закрываецца паэтыкай, мастацкімі прыёмамі, вобразамі, сюжэтам, і ў выніку такая інтэнцыя ўспрымаецца як сегмент на мяжы матэрыяльнага выражэння тэксту. Аднак гэтая інтэнцыя з’яўляецца структураўтваральнай тэксту як мастацкага цэлага.

Адсюль можна гаварыць пра рэгістрацыю такой духоўна-экзистэнцыяльнай з’явы, як пераемнасць інтэнцыянальнага сегмента ў пісьменніцкіх стратэгіях. Тут мы апісалі такую пераемнасць паміж М. Багдановічам і ўзвышэнцамі-аквітыстамі. Інтэнцыянальная пераемнасць не перарываецца да канца ХХ стагоддзя, аднак на мяжы другога і трэцяга тысячагоддзя яе захаванне робіцца часткова праблематычным. Нацыя жывая, пакуль нараджаюцца геніі, якія прымаюць за павет адгукацца на пазаматэрыяльнае ядро нацыянальных звышкаштоўнасцей.

Дзіна ДУДЗІНСКАЯ,

старшы навуковы супрацоўнік аддзела беларускай літаратуры ХХ – XXI стст.

Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, дактарант кафедры культуралогіі БДУКІМ.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ ВОБРАЗАЎ БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ Ў КАНТАТНАЙ І АРАТАРЫЯЛЬНАЙ ТВОРЧАСЦІ СУЧАСНЫХ КАМПАЗІТАРАЎ

УДК 821.161.3.09-1+78.071.1(476)(092)+784.5(476)

На аснове кантатных і аратарыяльных твораў беларускіх кампазітараў асэнсоўваецца працэс узаемадзеяння сучаснага нацыянальнага музычнага мастацтва і паэзіі, раскрываецца сутнасць творчых прыёмаў і падыходаў да ўвасаблення літаратурных першакрыніц і вобразаў. У ходзе параўнальнага даследавання выяўлена спецыфіка рэцэпцыі і інтэрпрэтацыі паэтычнага матэрыялу ў арыгінальных музычных творах, даецца іх характарыстыка з пункту гледжання жанру, ідэйна-тэматычнага і мастацкага зместу.

Ключавыя словы: *вобразы, вобразнасць, паэзія, верш, літаратурныя крыніцы, тэкст арыгінала, кантатна-аратарыяльны твор, кантата, аратарыя, вакальна-сімфанічная музыка, жанр, інтэрпрэтацыя, кампазітар, кампазіцыя, творчасць.*

On the basis of cantata and oratorio works of the Belarusian composers the interaction of modern national music and poetry is comprehended, the essence of the creative approaches and methods to an embodiment of the literature primary sources and images is revealed. During comparative research specifics of reception and interpretation of poetic material are exposed in the original musical works, their characteristics in terms of genre, thematic, ideological and art contents is given.

Зварот да вобразнай змястоўнасці літаратурных крыніц, аўтарскіх паэтычных тэкстаў традыцыйна з'яўляецца найбольш значнай тэматычнай лініяй у творчасці кампазітараў Беларусі, іх пошукаў у галіне маштабных сінтэтычных музычных жанраў. Спектр вобразнасці, якая запазычваецца з мастацка-паэтычнай сферы і змяшчаецца ў кантэкст музычнай кампазіцыі, няўхільна пашыраецца, што абумоўлена як культурна-гістарычнымі рэаліямі, так і эвалюцыйнай кампазітарскага мастацтва.

Ключавым момантам у асэнсаванні асаблівасцей уключэння літаратурных першакрыніц, паэтычных рэмінісцэнцый у структуру і вобразны свет сучасных кантатна-аратарыяльных кампазіцый бачыцца скіраванасць даследніцкай думкі да творчых устаноў кампазітара, да высвятлення ўзаемаадносін паэта як аўтара першаснага тэксту і кампазітара як аўтара другой змястоўнай канцэпцыі. Пры дэталёвым разглядзе творчай сувязі “паэт – кампазітар” на прыкладзе сучасных кампазіцый кантатна-аратарыяльнага жанру перад даследчыкам паўстае разнастайнасць варыянтаў мастацкай сутворчасці, што або праяўляецца ў дамінаванні вербальнага рада над музычным, або, наадварот, музычны рад яскрава высвечвае і раскрывае прыхаваную вобразнасць літаратурнага тэксту. Таксама нярэдка ў творы назіраецца парытэт вербальнага і музычнага, што часта дасягаецца ў выніку творчага супрацоўніцтва аўтараў.

У гэтым святле першачарговай актуальнай праблемай у вывучэнні твораў, у рамках якіх плённа ажыццяўляюцца падобныя сувязі і сінтэз, бачыцца даследаванне спецыфікі музычнага адлюстравання літаратурных вобразаў [гл.: 2, 3, 6]. “Мастацкае транспанаванне літаратурнай

першакрыніцы на мову музыкі” [4, с. 232] прадугледжвае стварэнне кампазітарскай інтэрпрэтацыі паэтычнага тэксту, якая, хоць і абапіраецца на аўтарскія мастацкія ўстаноўкі, усё ж не можа разглядацца ў адрыве ад вобразнасці літаратурнага арыгінала. У такім дыскурсе неабходным становіцца вывучэнне кампазіцыйных метадаў і музычна-выяўленчых сродкаў канкрэтных вакальна-сімфанічных твораў у іх праекцыі на сэнсавыя, інтанацыйныя і структурныя асаблівасці выкарыстання слоўных першавобразаў, якія фарміруюць пэўны тып паэтыкі кампазіцый.

Зварот да вобразнасці нацыянальнай мастацкай літаратуры – адна з асноўных асаблівасцей кантатна-аратарыяльнай творчасці беларускіх кампазітараў. Гэты факт прыдатны для характарыстыкі практычна ўсёй гісторыі нашай вакальна-сімфанічнай музыкі, аднак на розных гістарычных этапах ён павінен разглядацца ў залежнасці ад канкрэтных мастацкіх устаноў. Так, калі на пачатку ХХ ст. зварот кампазітараў да літаратурных вобразаў беларускіх паэтаў у асноўным меў на мэце ідэю стварэння своеасаблівага нацыянальнага адказу пэўным ідэйным плыням, то наступныя этапы развіцця музычнага мастацтва нашай краіны пазначаны больш глыбокім пранікненнем у нацыянальныя вытокі беларускай паэзіі, што выяўляецца ў філасофскім кампазітарскім пераасэнсаванні шырокавядомых літаратурных твораў.

Сучасная тэматыка кантатна-аратарыяльных твораў на тэксты беларускіх паэтаў набыла мнагамерны характар. Гэта звязана з узмацненнем ролі кампазітарскай творчай індывідуальнасці, пашырэннем жанравых форм музычнага мастацтва, яго тэматычных межаў, што абумоўлена зменай сацыякультурнай парадыгмы і найперш

гістарычным фактам атрымання Беларуссю нацыянальнага суверэнітэту. Думка Г. Куляшовай пра тое, што “нацыянальная літаратура і музыка, якія паралельна развіваюцца і цесна судакранаюцца, заўсёды ўзаемна ўзбагачаюць адна адну” [4, с. 232], з’яўляецца асабліва актуальнай на сучасным этапе. Пра гэта сведчыць пастаянная цікавасць беларускіх кампазітараў да творчасці нацыянальных паэтаў.

Пашырэнне вобразна-тэматычнага дыяпазону, уласцівае сучаснаму кантатна-аратарыяльнаму жанру ў Беларусі, характарызуецца зваротам кампазітараў да літаратурных крыніц розных эпох, выкарыстаннем у музычных творах пэтычных першаўзораў з іх вобразамі і матывымі сэнсамі. У гэтым рэчышчы адносна новай з’явай стала творчае апеляванне кампазітараў да вобразаў і тэкстаў даўняй беларускай літаратуры: Ф. Скарыны (містэрыя “Францыск” А. Літвіноўскага), М. Гусоўскага (араторыя “Гусаўца голас” У. Грушэўскага), Я. Чачота (хроніка “Спевы даўнейшых ліцвінаў” В. Кузняцова).

Асаблівую папулярнасць займела асоба Францыска Скарыны ў сувязі з 500-гадовым юбілеем з дня нараджэння першадрукара і асветніка, які адзначаўся ў 1990 г. Сярод музычных твораў у беларускай скарыніне можна вылучыць містэрыю “Францыск” для басу сола і сімфанічнага аркестра А. Літвіноўскага, кантату “Урачысты кант з нагоды 500-годдзя Францыска Скарыны” для чытальніка, змешанага хору і сімфанічнага аркестра Э. Наско, кантату “Скарына” для тэнару сола, змешанага хору і сімфанічнага аркестра А. Клеванца, кантату “Званы” для змешанага хору а сарпелла А. Навахроста паводле паэмы “Самота паломніцтва” Р. Барадуліна, а таксама сімфонію “Lux aeterna” для тэнару сола, змешанага хору і сімфанічнага аркестра Я. Паплаўскага.

Кантата “Скарына” А. Клеванца, у аснову якой пакладзены вершы А. Бачылы, У. Караткевіча і В. Шымука, звернута да асобы выдатнага дзеяча і вялікага сына Беларусі. Тры часткі, з якіх складаецца кампазіцыя, уяўляюць сабой глыбока мастацкія і разам з тым суб’ектыўныя карціны з жыцця Ф. Скарыны. Гэты музычны твор, напісаны ў рэчышчы кантатна-аратарыяльных традыцый савецкага часу, праслаўляе вялікую духоўна-асветніцкую місію, выкананую героем на карысць Радзімы і свайго народа. У мастацкай прасторы кантаты паслядоўна раскрываецца вобраз удумлівага “доктара лекарскіх наук”, прасочваюцца асноўныя этапы яго жыццёвага шляху.

Прынцыпова інакш асвятляецца асоба Ф. Скарыны ў кантаце А. Літвіноўскага, якая заснавана на тэкстах Бібліі і беларускага пер-

шадрукара і мае адметную жанравую пазнаку – “містэрыя”. Твор “Францыск” выбудаваны як састаўная форма са скразным тыпам развіцця і рысамі рэпрызнасці. Выкарыстаная кампазітарам авангардная тэхніка (серыйнасць, звышмногагалоссе, санорныя і алеатарычныя прыёмы) арыгінальна і адметна ўзмацняе сэнсавыя акцэнты літаратурнага тэксту, падкрэслівае павучальныя і асветніцкія ідэі эпохі беларускага Адраджэння. Мастацкай мэтай гэтага твора з’яўляецца імкненне ўздзейнічаць на слухача, выклікаць яго эмацыянальную рэакцыю і зрабіць жывым, непасрэдным удзельнікам музычнай містэрыі.

Падобныя мастацкія ўстаноўкі рэалізаваны ў араторыі “Гусаўца голас” для барытона, басу, змешанага хору і сімфанічнага аркестра У. Грушэўскага, напісанай па матывах “Песні пра зубра” Міколы Гусоўскага. Кампазіцыю араторыі ўтвараюць шэсць частак*. Арыентуючыся на змест літаратурнай першакрыніцы, кампазітар раскрывае яе ідэю ў манументальна-велічнай эпічнай манеры, уласцівай традыцыйнай беларускай араторыі, але пры гэтым расстаўляе ўласныя акцэнты ў прачытанні тэксту арыгінала. Адзін з такіх акцэнтаў зроблены ў чацвёртай частцы араторыі, дзе яркімі вакальна-сімфанічнымі музычнымі сродкамі кампазітар візуалізуе карціну палявання на зубра, які паўстае збіральным вобразам мужнасці, бясстрашша і велічы. У фінале кампазіцыі гучыць пафас рашучага адмаўлення самой магчымасці забойства, рэзка асуджаюцца і тыя, хто творыць забойства, і тыя, хто бяздзейнічае. Так выяўляецца праўдзівая ідэя музычнага твора, заключаная ў праніклівым голасе “Гусаўца”, скіраваным у сучаснасць з глыбіні стагоддзяў.

Арыгінальную трактоўку жанру араторыі прапануе В. Кузняцоў у творы для салістаў, мужчынскага хору і ўдарных інструментаў “Спевы даўнейшых ліцвінаў”. Шэраг сучасных даследчыкаў разглядаюць яго як харавы цыкл, некаторыя вызначаюць яго як кантату, хоць сам аўтар у партытуры маркіруе жанр як араторыю. Літаратурным правобразам гэтай кампазіцыі сталі “Спевы пра даўніх ліцвінаў” Яна Чачота. Фрагменты названага тэксту ў перакладзе з польскай мовы У. Мархеля склалі вобразна-змястоўную аснову араторыі, тэксталагічная адметнасць якой і выклікала дадатковае мастацкае вызначэнне жанру як “хронікі мінуласці”. Гэта ўказвае, у першую чаргу, на адносіны тэксту да мінулага, што

* Часткі твора: “Паэт”, “Волат пушчанскі”, “Край наш”, “Паляванне”, “Даруй мне”, “Гнеў мой, і слёзы, і боль”. Дзве апошнія часткі выконваюцца без перапынку.

раскрываецца храналагічна паслядоўна, але не прэтэндуе на паўнату апісання. Так утвараецца 10-часткавая кампазіцыя араторыі*, у рамках якой “праз сінтэз старажытнай музыкі і сучаснай кампазітарскай тэхнікі аўтар прапануе сваю інтэрпрэтацыю падзей нацыянальнай гісторыі” [1, с. 157].

Нязменным аўтарытэтам для беларускіх кампазітараў і крыніцай іх творчых задум былі і застаюцца літаратурныя класікі Янка Купала і Якуб Колас. Сярод кантатна-аратарыяльных твораў сучасных кампазітараў на тэксты гэтых паэтаў варта вылучыць кантаты “Спадчына” (2-я рэдакцыя “Забыты Богам край”) С. Бельцюкова, “Усход сонца” А. Навахроста, “Родныя вобразы” Я. Паплаўскага.

У кантаце для хору а сарпелла С. Бельцюкова вядомыя вершы “Спадчына”, “А хто там ідзе?” Я. Купалы і іншыя паэтычныя тэксты набываюць вельмі своеасаблівае музычнае ўвасабленне, звязанае з агульнай ідэяй музычнага твора, што найбольш ярка выявілася ў другой рэдакцыі, куды кампазітар уключыў верш “Наш родны край” Я. Коласа. Менавіта гэты верш вызначае агульны лад і тэматычнае гучанне опуса, а таксама выказвае яго асноўную думку – “Забыты Богам край”. У гэтым сэнсе твор С. Бельцюкова робіцца выразнікам “пэўнай меры смутку”, які нябачна прысутнічае на працягу ўсяго твора. Аднак дамінантнай ідэяй араторыі аўтар пазначае лёс беларускага народа – “агромністай грамады”, якая варта таго, каб “людзьмі звацца”.

Арганічнае спалучэнне музыкі і паэзіі беларускіх класікаў – лібрэта кантаты “Родныя вобразы” Я. Паплаўскага, напісанай для змешанага хору і ўдарных інструментаў. Звяртаючыся да пейзажу ў творчасці паэтаў, кампазітар стварае пранізліва светлую 7-часткавую кампазіцыю**, у якой усе харавыя партыі пададзены ў тонкіх спляценнях, а ўдарная група складае скупы акампанемент. І хоць у творы Я. Паплаўскага гучаць тэмы цяжкага лёсу, пакут роднай зямлі, усё ж асноўнай мастацкай задачай кампазітара, на наш погляд, было музычнае адлюстраванне сузіральнага і медытатыўнага светаадчування, уласцівага і абраным слоўным крыніцам.

* Часткі твора: “Эрдзівіл Мантвілавіч. 1217 г.”, “Рынгольд Альгімунтавіч, першы вялікі князь ліцвінскі, жмудзкі і рускі”, “Магіла Міндоўга. 1263 г.”, “Тураў рог Гедыміна. 1321 г.”, “Бірута, Кейстутава жонка”, “Альгерд, вялікі князь ліцвінскі. 1330 – 1345 гт.”, “Ганна Вітаўтава і Алена Амулічова. 1382 г.”, “Разлад Вітаўта з Ягайлам”, “Радзівіл у час Ягайлы. 1384 г.”, “Ягайла і Ядвіга. 1384 г.”.

** Часткі твора: “На Купалле” (Я. Купала), “Хмаркі” (Я. Колас), “Ноч за ночкай...” (Я. Купала), “На шляху” (Я. Купала), “Плача восень” (Я. Купала), “Ручэй” (Я. Колас), “Родныя вобразы” (Я. Колас).

Узорам традыцыйнай кантаты для змешанага хору і сімфанічнага аркестра з выразнай нумарнай структурай*** і кампазіцыйна-драматургічным тыпам паслядоўнага разгортвання асноўнай ідэі можна лічыць музычны твор “Усход сонца” А. Навахроста. Абапіраючыся на пейзажна-лірычную і пейзажна-філасофскую паэзію Я. Коласа, кампазітар разгортвае жывапісную карціну начной буры, пасля якой надыходзіць катарсічны фінал усходу сонца. Трактоўка харавой партыі як носбіта вербальна-мастацкага (слоўнага) рада і аркестра як магутнага інструмента з багатай тэмбравай палітрай характарызуе кампазітарскае імкненне выявіць патэнцыял літаратурнага арыгінала ў яго маляўнічай вобразнасці, якая ўвасабляе філасофскую ідэю жыцця, што пераадоўвае нягоды і выпрабаванні.

Літаратурная спадчына Максіма Багдановіча выкарыстоўваецца сучаснымі кампазітарамі асабліва актыўна. “Спакойная, сузіральная лірыка Багдановіча, на думку даследчыкаў, пры ўсёй сваёй стрыманасці вельмі музыкальная...” [5, с. 25]. Яна праяўляе сябе ў творчасці А. Безенсон (араторыя “Страцім-лебедзь”), У. Грушэўскага (кантата “Сэрца роднае”), В. Кузняцова (кантата “Ціхія песні”), У. Саўчыка (кантата “Зара-Зараніца”), У. Прохарава (араторыя “Вянок”).

Кантата “Ціхія песні” для тэнору сола і хору а сарпелла В. Кузняцова, у аснову якой пакладзены вершы М. Багдановіча розных гадоў і тэматычных кірункаў, складаецца з дзесяці нумароў****, што ўяўляюць сабой кантрасныя ў дачынненні адна да адной харавыя мініяцюры з глыбокім філасофскім падтэкстам. У цэнтры твора – спектр “ціхай” вобразнасці: ад сузірання прыроды да трагічных адчуванняў і роздумаў. Кантата “Ціхія песні” В. Кузняцова – узор глыбокага кампазітарскага пранікнення ў паэтычныя сэнсы, мастацкі свет М. Багдановіча. Шматмерная вобразнасць кантаты ўвасоблена аўтарам дзякуючы дакладным, ёмістым кампазіцыйным метадам і прыёмам. Пры гэтым даволі выразнай атрымалася канцэнтрычнасць усёй формы твора, накіраваная на выбудоўванне ідэі і вобразаў у добра прадуманай кампазітарам паслядоўнасці, а таксама плённа скарыстаны асацыятыўна-жанравыя прынцыпы ў кампазіцыйных асобных частках.

Іншая тэматычная лінія паэзіі М. Багдановіча раскрываецца ў араторыі “Страцім-лебедзь”

*** Часткі твора: “Месяц”, “Будзе навальніца”, “Гудзе зямля”, “Пасля навальніцы”, “Усход сонца”.

**** Часткі твора: “Ноч”, “Плакала лета”, “Падвей”, “Ціхія мае песні”, “Роздум”, “Маладыя гады”, “Нядоля”, “Лясун”, “Ля магілы”, “Ноч”.

для салістаў, хору і сімфанічнага аркестра А. Безенсон. Асновай музычнай інтэрпрэтацыі стала аднайменная балада – адзін з апошніх твораў, своеасаблівы “рэквіем паэта сабе, свайму трагічнаму лёсу” [5, с. 38]. Вершаваная манера, блізкая да высокага біблейскага стылю, атрымлівае ў творы А. Безенсон манументальна-эпічную трактоўку і сімфанічнае развіццё. Араторыя складаецца з аркестравага ўступлення, дзесяці частак і эпілога. Названы падзел досыць умоўны з-за таго, што ўсе гэтыя часткі выконваюцца аттасца, утвараючы буйную састаўную форму са скразным тыпам драматургіі. У музычным увабленні паэтычных вобразаў кампазітар абапіраецца на сістэму музычных асацыяцый, лейтматываў, персаніфікацый разнастайных каларыстычных і гукавыяўленчых прыёмаў.

Паэзія Максіма Танка стала літаратурнай асновай для кантаты “Святло сонца” (2-я рэдакцыя “Пастаральная”) С. Бельцюкова, напісанай для змешанага хору і сімфанічнага аркестра. Творчасць М. Танка раскрываецца ў гэтай вакальна-сімфанічнай кампазіцыі праз светлае лірычнае гучанне, выяўленне тонкіх пачуццёвых настрояў і інтанацый. Аўтар перадае любоў паэта да роднай прыроды, яго глыбокую чалавечнасць, філасафічнасць роздумаў і разважанняў. Ідэя гэтага музычнага твора заключаецца ў паказе карцін прыгажосці роднай прыроды, якая не мае пачатку і канца, жыве ў пастаянным абнаўленні. Праз філасофскае ўспрыманне навакольнага свету чалавек, жыццё якога “зязюля адмерала”, знаходзіць супакаенне і адчувае сваё месца на зямлі.

Падобны змястоўны кірунак выяўляецца ў кантаце “Таемнасць цішыні” для змешанага хору і вялікага сімфанічнага аркестра У. Карызыны, у якой за аснову ўзяты паэтычныя тэксты некалькіх аўтараў. Структура твора арганічна выбудоўваецца ў адпаведнасці з аўтарскай ідэяй кампазітара*. Асаблівасцю робіцца бесперапыннасць музычнага гучання, дзе суседнічаюць вобразы смутку і радасці, пачуцці болю за бацькоўскую зямлю і гонару за родны край, які знаходзіцца ў ціхім бязмоўі і дзе шукае заспакаення ўтрапёнае чалавечае сэрца.

Сярод паэтаў, чые літаратурныя творы выкарыстоўваюцца ў сучаснай вакальна-сімфанічнай музыцы, варта назваць Р. Барадуліна, Г. Бураўкіна, У. Карызну, Э. Агняцвет, У. Пецюкевіча, А. Разанава, М. Чарняўскага і інш. Сутворчасць паэтаў і кампазітараў дазваляе ўздымаць у му-

зычным мастацтве актуальныя тэмы, выказваць надзённыя ідэі і ствараць арыгінальныя вобразы. Прыкметна вылучаецца тэматыка, звязаная з Чарнобыльскай катастрофай. Мастацкім адлюстраваннем гэтай трагічнай падзеі сучаснасці можна назваць араторыю “Зорка Палын” Д. Даўгалёва на словы У. Пецюкевіча, кантату “Радзіма надзей і трывог” Г. Ермачэнкава на словы М. Башлакова, кантату “Аблачынка з Чарнобыля” У. Кандрусевіча на словы Г. Бураўкіна і А. Разанава, кантату “Чарнобыльская быль” У. Будніка на словы А. Алпеева, М. Мятліцкага і Э. Акуліна.

Адным з першых музычных водгукаў на трагедыю Чарнобыля варта назваць кантату “Аблачынка з Чарнобыля” У. Кандрусевіча. Напісаная для саліста, дзіцячага хору, змешанага хору, ударных, клавійных і струнных інструментаў; гэтая кампазіцыя ўяўляе сабой своеасаблівы “мастацкі летапіс” тых жудасных падзей, раскрывае іх у дакументальна-храналагічным плане, агаляючы пачуцці людзей, якія апынуліся ў цэнтры гэтага жахлівага бедства, што палохала сваёй невядомасцю. Рэалістычнасць зместу выбраных паэтычных крыніц дыктавала кампазітару пэўныя падыходы да трактоўкі выканальніцкага складу: пошук адэкватнай тэматыцы кампазіцыі тэмбравай палітры, фактурна-проставых прыёмаў, размежаванне выканальніцкіх функцый на сюжэтную, гукавыяўленчую і акампанавальную і г. д.

У наступныя гады сацыяльна-гістарычнае значэнне катастрофы не змянілася, аднак аўтары музычных твораў, напісаных з некаторым часавым адрывам, выходзяць на больш абагульненае філасофскае асэнсаванне падзеі, паглыблены роздум пра перажытае выпрабаванне, якое выпала на долю беларускай зямлі. Падобным прыкладам філасафізму можа служыць кантата “Радзіма надзей і трывог” для змешанага хору а саррелла Г. Ермачэнкава, прысвечаная 10-годдзю Чарнобыльскай катастрофы. Твор уяўляе сабой 4-часткавы цыкл**, ідэйна-вобразным стрыжнем якога становяцца карціны роднай зямлі, што пацярпела ад людскай нядбайнасці і безадказнасці.

Тэме годнасці беларускай душы, яе сутнасці, шчырасці, мужнасці ў пераломныя часы гісторыі прысвечана араторыя для саліста, хору, аргана і вялікага аркестра “Быў. Ёсць. Буду” Р. Глебава на вершы У. Караткевіча***.

** Часткі твора: “Вандроўнік”, “Крыжы-абярэгі”, “Птушкі палескія”, “На апошняй зямлі”.

*** Часткі твора: “На Беларусі Бог жыве”, “Вясна”, “Надпіс на камені над крыніцай”, “Інтэрмедыя”, “Фінал”.

* Часткі твора: “Мой кут нічым не адмысловы” (П. Броўка), “Званалітнікі, скажыце” (М. Танк), “Песня-звон” (А. Гарун), “На Палессі восень” (П. Панчанка), “Таемнасць цішыні” (У. Карызна).

Глыбокім пранікненнем у філасофскія сэнсы паэзіі вылучаецца кантата для хору, салістаў і інструментальнага ансамбля “Беларуская калыханка” У. Кур’яна на словы В. Віткі (звязаная з ідэяй прадвызначанасці чалавечага лёсу, дзе вобраз матчынай калыханкі сімвалізуе і прыжыццёвую, і пасмяротную любоў да сына); кантата для змешанага хору без суправаджэння “Дні мае залатыя” Г. Ермачэнкава на словы М. Башлакова (у ёй гучыць тэма ўнутраных перажыванняў, тугі па маладосці) і інш.

Асобнай увагі заслугоўвае дзіцячая тэматыка ў вакальна-сімфанічнай творчасці беларускіх кампазітараў. Сярод падобных твораў – кантата “Песні юнацтва” Л. Гуціна на словы Э. Агняцвет, кантата “Залатыя сцяжынкi” Д. Даўгалёва на словы М. Чарняўскага, араторыя “Зялёны бор” В. Кузняцова на словы А. Вольскага. Аднак змястоўная актуальнасць асобных твораў палягае ў рэчышчы савецкай ідэалагічнай дыдактыкі, а гэта гаворыць пра практычную нерэалізаванасць жанру дзіцячай кантаты і араторыі ў канцы ХХ – пачатку ХХІ ст. Затое ў сучасных кампазітараў ёсць прастора для новых эстэтычных пошукаў і адкрыццяў.

Такім чынам, даследаванне сучаснай кантатна-аратарыяльнай творчасці кампазітараў Беларусі прыводзіць да высновы, што нацыянальная паэзія для музычнага мастацтва – гэта крыніца актуальных ідэй, тэм, вобразаў і настрояў. Пры вылучэнні асноўных тэндэнцый у рэцэпцыі літаратурнай спадчыны і выкарыстанні вобразна-тэматычнай палітры беларускай паэзіі ў сучаснай вакальна-сімфанічнай музыцы варта адзначыць:

- відавочную цікавасць кампазітараў да мастацкай спадчыны, літаратурнай класікі, ідэй і асоб даўняй беларускай гісторыі і культуры, якія з’яўляюцца знакавымі вобразамі-сімваламі, атрымліваюць арыгінальныя сучасныя музычныя інтэрпрэтацыі;

- важнае значэнне беларускай паэзіі нашых дзён, якая адлюстроўвае актуальныя ідэі і рэаліі сучаснасці;

- выяўленне кампазітараў у змесце класічных узораў нацыянальнай паэзіі значных матыўных сэнсаў, адзінага тэматычнага стрыжня, які, як правіла, набывае ролю метаідэі музычнай кампазіцыі ці структуры, абумоўлівае непаўторнасць аўтарскага прачытання, вызна-

чае прынцып аб’яднання літаратурных першакрыніц у рэчышчы агульнай канцэпцыі музычнага твора.

Вызначаючы характар зместу музычна-вербальных кантатна-аратарыяльных твораў сучасных беларускіх кампазітараў, у аснове якіх ляжаць вобразы аўтарска-паэтычнага генезісу, неабходна адзначыць адыход ад былога афіцыйна-героіка-патрыятычнай тэматыкі, уласцівых папярэднім гістарычным этапам развіцця жанраў кантаты і араторыі. Кантатна-аратарыяльны жанр на сучасным этапе дэманструе зварот да камернай лірыка-філасофскай мадэлі адлюстравання свету. Пошук арыгінальных музычна-выяўленчых сродкаў, паглыбленне ў філасофскія і духоўныя сэнсы першакрыніц, якія раскрываюцца ў іх сувязях з рэчаіснасцю, з адвечнымі пытаннямі чалавечага быцця, з актуальнымі гістарычнымі падзеямі часу і эпохі, з надзённымі выклікамі сучаснасці, сёння становяцца прыярытэтнымі творчымі матывамі кампазітара ў дачыненні да мастацкага зместу, яго інтэрпрэтацыі.

Спіс літаратуры

1. **Володченко, А. Ю.** Принцип театральности в творчестве Вячеслава Кузнецова (на материале хорового цикла “Спевы даўнейшых ліцвінаў”) / А. Ю. Володченко // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 5; / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы НАН Беларусі; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Права і эканоміка, 2008. – С. 154 – 160.

2. **Гуляницкая, Н.** Заметки о стилистике современных духовно-музыкальных сочинений / Н. Гуляницкая // Традиционные жанры русской духовной музыки и современность : сб. статей, исследований, интервью. Вып. 1 / ред.-сост. Ю. И. Паисов. – М. : Композитор, 1999. – 232 с.

3. **Друкт, А. А.** Типологические черты развития белорусской современной музыки (постановка проблемы) / А. А. Друкт. – Минск : Белорус. гос. акад. музыки, 1992. – 35 с.

4. **Кулешова, Г. Г.** Белорусская кантата и оратория / Г. Г. Кулешова. – Минск : Наука и техника, 1987. – 294 с.

5. **Навуменка, І. Я.** Вывучэнне творчасці Максіма Багдановіча ў школе : дапам. для настаўнікаў / І. Я. Навуменка, Т. І. Мароз. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 157 с.

6. **Ходинская, Н. Н.** Поэтика выразительных средств в музыке белорусских композиторов 1960 – 1980-х годов : автореф. дис. ... канд. искусствоведения : 17.00.02 / Н. Н. Ходинская; Рос. акад. музыки. – М., 1994. – 19 с.

Сямён КЛІМАНАЎ,

дырэктар Рэспубліканскай гімназіі-каледжа пры Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі.

Арттыкул паступіў у рэдакцыю 9 снежня 2015 г.

У матэрыяле “Пуцявіны і палотны Цфаніі Кіпніса” Віктара Жыбуля (2015, № 12) па тэхнічных прычынах былі памянаныя месцамі подпісы пад шаржамі, на якіх выяўлены Змітрок Бядуля (с. 72), Андрэй Александровіч (с. 73).

НЕКАТОРЫЯ АСПЕКТЫ ФАРМІРАВАННЯ ДУХОЎНАЙ КУЛЬТУРЫ ДЗЯЦЕЙ І МОЛАДЗІ Ў ПРАЦЭСЕ РЭАЛІЗАЦЫІ ДЗЯРЖАЎНАЙ ПАЛІТЫКІ

У артыкуле актуалізуецца пытанне духоўнага развіцця маладога пакалення ва ўмовах сучаснай мастацкай культуры. Аўтар аналізуе заканадаўчую базу Рэспублікі Беларусь у сферы абароны і развіцця дзяцей і моладзі, мерапрыемствы, накіраваныя на выхаванне гарманічнай і творчай асобы. Вызначаецца роля творчых праектаў у выхаваўчым працэсе.

Ключавыя словы: *духоўная культура, выхаванне дзяцей і моладзі, творчыя праекты, Год моладзі.*

The article actualizes the question of spiritual development of the young generation in contemporary art and culture. The author analyzes the legal framework of the Republic of Belarus in the scope of protection and development of children and youth, activities aimed at nurturing a harmonious and creative personality. The role of creative projects defined in the educational process.

Ва ўмовах татальнай тэхнізацыі свету, якая спрыяе прастораваму збліжэнню дзяржаў, народаў, цывілізацый, узмацняецца проціборства розных каштоўнасных сістэм, светапоглядаў, нарастае працэс забыцця гістарычных каранёў, разбурэння культурна-гістарычнай памяці, што непазбежна прыводзіць да раз'яднання грамадства. У гэтай сувязі ўзнікае патрэба ў кансалідацыі народа Беларусі на аснове вылучэння і адстойвання ўласных культурных прыярытэтаў перад пагрозай усёпаглынальнай уніфікацыі [3 с. 183].

У вырашэнні гэтай актуальнай задачы найважнейшы сродак – ідэалогія як дзейсная форма самасвядомасці нацыі, як сістэма ідэй, тэарэтычных уяўленняў, што выказваюць агульназначныя нацыянальна-дзяржаўныя інтарэсы. Ідэалогія павінна спалучаць не толькі ўніверсальны, але і нацыянальны культурны вопыт [3, с. 183]. Асновай ідэалагічнага выхавання дзяцей і моладзі з'яўляюцца мастацкая культура народа, мастацтва, якім уласцівы маральны і эстэтычны патэнцыял, эмацыйнае ўздзеянне на глядача.

Сучасная беларуская культура ўяўляе сабой цеснае перапляценне самых розных традыцый (моўных, народных, праваслаўных, каталіцкіх, пратэстанцкіх, атэістычных, постмадэрнісцкіх, утылітарных і г. д.), імкнецца да эклектычнага, поліцэнтрычнага, духоўнай размытасці [3, с. 184]. Даследчыкі вызначаюць беларускую культуру як эмпаатычна-практычную, якой уласцівы здольнасць чалавека да суперажывання, багацце душэўных праяў, сувязь з роднай зямлёй, прыродай, схільнасць да эвалюцыйнага шляху развіцця, талерантнасць, цікавасць не да аддаленых, глабальных перспектыв, а да рэалій сучаснасці [3, с. 185 – 186].

Найважнейшая палітычная, сацыяльная і эканамічная задача дзяржавы і грамадства – усебакавая абарона дзяцінства, сям'і і мацярын-

ства сучаснага і будучых пакаленняў. Асноўны дакумент, які рэгламентуе пытанні правоў і абавязкаў дзіцяці ў нашай краіне, – Закон Рэспублікі Беларусь “Аб правах дзіцяці” (19 лістапада 1993 г. № 2570-ХІІ). Закон грунтуецца на Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, Канвенцыі Арганізацыі Аб'яднаных Нацый аб правах дзіцяці 1989 г., вызначае прававы статус дзіцяці як самастойнага суб'екта і накіраваны на забеспячэнне яго фізічнага, маральнага і духоўнага здароўя, фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці на аснове агульначалавечых каштоўнасцей сусветнай цывілізацыі. Асаблівы клопат і сацыяльная абарона гарантуюцца дзецям з асаблівасцямі псіха-фізічнага развіцця, а таксама дзецям, якія часова ці пастаянна пазбаўлены сямейнага акружэння або апынуліся ў іншых неспрыяльных умовах і надзвычайных сітуацыях [2].

Разам з пытаннямі абароны і развіцця дзяцей для дзяржаўнай палітыкі вялікае значэнне маюць пытанні, звязаныя з рэалізацыяй маладзёжнай палітыкі. Дзяржава імкнецца істотна палепшыць становішча ў сферы аховы здароўя, адукацыі і культуры, вырашаючы тым самым пытанне духоўнага, маральнага і фізічнага фарміравання маладога пакалення.

Сёння ўзрастае неабходнасць узмацнення дзяржаўнага ўплыву на працэсы фарміравання маладога пакалення. Асаблівае значэнне набывае маладзёжная палітыка, якая робіцца найважнейшай часткай сацыяльна-дэмаграфічнай палітыкі дзяржавы і найважнейшым кірункам яе ідэалагічнай дзейнасці. У гэтай сувязі былі прыняты Закон Рэспублікі Беларусь “Аб агульных пачатках дзяржаўнай моладзевай палітыкі” (1992), шэраг Указаў Прэзідэнта, якія тычацца маладзёжнай палітыкі, пастановы Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь і іншых ведамстваў.

У нашай краіне дзейнічае шмат грамадскіх і дзяржаўных праграм па працы з моладдзю. Многія з іх ініцыяваны Прэзідэнтам Рэспублікі

Беларусь А. Р. Лукашэнкам. Напрыклад, праграма “Дзеці Беларусі”, у структуры якой вылучаны праграмы “Дзеці Чарнобыля”, “Дзеці-інваліды” і г. д. У 1996 г. у Беларусі створаны Спецыяльны фонд Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь па сацыяльнай падтрымцы адораных навучэнцаў і студэнтаў і Спецыяльны фонд Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь па падтрымцы таленавітай моладзі.

Дзяржаўная маладзёжная палітыка – частка дзяржаўнай палітыкі ў галіне сацыяльна-эканамічнага, культурнага і нацыянальнага развіцця рэспублікі, якая ўяўляе сабой цэласную сістэму мер прававога, арганізацыйна-кіраўніцкага, фінансава-эканамічнага, навуковага, інфармацыйнага, кадраванага характару, накіраваных на стварэнне неабходных умоў для выбару маладымі грамадзянамі свайго жыццёвага шляху, развіцця патэнцыялу для іх самарэалізацыі і адказнага актыўнага ўдзелу ў стварэнні моцнай і расквітнелай Беларусі.

Плэнная праца, накіраваная на фарміраванне ў маладых людзей пазітыўнай мадэлі паводзін, прапаганду духоўных каштоўнасцей, прадугледжвае цеснае супрацоўніцтва з усімі зацікаўленымі міністэрствамі, ведамствамі, грамадскімі аб’яднаннямі, спалучае індывідуальныя і калектыўныя формы працы, маральныя і матэрыяльныя формы заахвочвання маладых людзей. Таленавітая моладзь краіны ініцыюе многія навуковыя, творчыя, грамадскія праекты. Адзін з самых яркіх – рэспубліканскі маладзёжны праект “100 ідэй для Беларусі”. У 2014 г. найлепшыя праекты атрымалі гранты Беларускага інавацыйнага фонду.

Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 16 кастрычніка 2014 г. № 495 2015 год быў аб’яўлены ў Беларусі годам моладзі. Рэспубліканскі план па рэалізацыі года моладзі (пастанова Савета Міністраў ад 23 снежня 2014 г. № 1228) [4] уключаў цэлы комплекс мерапрыемстваў па фарміраванні ў моладзі актыўнай жыццёвай пазіцыі, развіцці прававой і электаральнай культуры, гадоўнасці да выканання сацыяльных роляў грамадзяніна, патрыёта, прафесіянала, сем’яніна.

Сучаснае грамадства надае вялікае значэнне не толькі развіццю адукацыйных праграм, прававой асвеце дзяцей і моладзі, іх сацыяльнай абароне, але і ўсебаковаму развіццю гарманічнай асобы. У сувязі з гэтым у год моладзі рэалізоўваўся шырокі план мерапрыемстваў, якія адбываліся ў розных гарадах рэспублікі і адлюстроўваюць розныя кірункі працы з дзецьмі і моладдзю:

- арганізацыя работы па грамадзянска-патрыятычным выхаванні дзяцей і моладзі (патрыятычныя акцыі “Я – грамадзянін Беларусі” і

“Дзякуй салдатам Перамогі за тое, што не ведаем вайны”);

- арганізацыя работы па духоўна-маральным выхаванні моладзі (дабрачынная акцыя “Аднаўленне святынь Беларусі”, турыстычныя і краязнаўчыя экскурсіі па маршрутах, звязаных з беларускімі праваслаўнымі святынямі);

- рэалізацыя мерапрыемстваў па працы з моладдзю ў глабальнай сетцы інтэрнэту (стварэнне інтэрнэт-партала “Я адказваю за Беларусь”, правядзенне рэспубліканскага конкурсу блогераў, рэспубліканскага конкурсу на найлепшую групу ў сацыяльных сетках, правядзенне навучальных семінараў і вебінараў па развіцці ІТ-сферы, перасоўнай выставы патрыятычных фатаграфій “Разам дом пабудуем”, Чэмпіянату Беларусі па сучасных танцах і чэрлідынгу).

У галіне падтрымкі адоранай і таленавітай моладзі ў 2015 г. арганізоўваліся і праводзіліся конкурсы, канцэрты і забаўляльныя праграмы, фестывалі, выставы, гутаркі, накіраваныя на развіццё творчых здольнасцей [XXII Рэспубліканскі чэмпіянат па інтэлектуальных гульнях сярод навучэнцаў, рэспубліканскі фестываль мастацкай творчасці “Арт-вакацыі”, VIII Рэспубліканская выстава сучаснай візуальнай творчасці студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі “Арт-акадэмія”, рэспубліканскі інтэрактыўны творчы праект “СНАМІ”, XXIII фестываль мастацтваў “Арт-мажор – 2015” (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў), VII Рэспубліканскі адкрыты конкурс выканаўцаў на народных інструментах імя І. Жыновіча, нацыянальны конкурс маладых выканаўцаў беларускай эстраднай песні ў рамках XV Нацыянальнага фестывалю беларускай песні і паэзіі, танцавальны фестываль “Dance Expo – 2015”, Дзень моладзі ў рамках XXIV Міжнароднага фестывалю мастацтваў “Славянскі базар у Віцебску”, конкурс маладых кінемаграфістаў “Малодосць на маршы” ў рамках XXII Мінскага міжнароднага кінафестывалю “Лістапад”, маладзёжны фестываль мабільнага кіно “MobilaArt”, X Міжнародны маладзёжны тэатральны форум “M@art-кантакт – 2015”] [4].

Фарміраванне маладога пакалення адбываецца шляхам перадачы грамадска-гістарычнага вопыту чалавецтва ў працэсе прадметна-практычнай дзейнасці, засваення сацыяльна-этычных нормаў, маральна-эстэтычных каштоўнасцей, гуманістычных адносін, культурных традыцый. Мастацкая культура выступае рэгулятарам развіцця самасвядомасці і паводзін, магутным сродкам выхавання моладзі. Мастацтва здольнае фарміраваць гуманістычныя каштоўнасці і нормы маралі грамадства, светапогляд, дазваляе выхаваць развітую і крэатыўную асобу.

Так, напрыклад, А. Арыніч-Анісенка адзначае, што выхаваўчы аспект тэатральнага мастацтва можа выяўляцца на наступных узроўнях: эмацыйнае ўспрыманне і перажыванне, момант актыўнага фізічнага ўдзелу ў відовішчы, разважанні пасля прагляду спектакля. Як паказвае аўтар, найбольш плённы жанр для рэалізацыі працэсу выхавання – казка, бо пры яе пастаноўцы актыўна выкарыстоўваецца фантазія мастака-афарміцеля, рэжысёра-пастаноўшчыка і кампазітара [1, с. 43 – 44]. Акцёр на сцэне заўсёды адчувае настрой залы, глядач, у сваю чаргу, імгненна ўспрымае атмасферу на сцэне. Дзеці бачаць і ацэньваюць майстэрства акцёра, спачуваюць, суперажываюць або спрабуюць яму перашкодзіць і супрацьстаяць. У выніку артыст уплывае на эмоцыі дзіцяці, яго светаадчуванне і стаўленне да таго, што адбываецца. Падобнае ўздзеянне назіраецца і пры судакрананні з іншымі відамі мастацтва.

Выхаванне мастацтвам рэалізуецца на некалькіх узроўнях: абавязковыя дысцыпліны ў школьнай вучэбнай праграме (выяўленчае мастацтва, музыка, СМК), навучальныя праграмы і творчыя праекты для дзяцей. Так, напрыклад, супрацоўнікі Траццякоўскай галерэі пры анансаванні выставы палотнаў рускага мастака В. Сярова стварылі рэкламны ролік, дзе “ажыла” герайна знакамітай карціны “Дзяўчынка з персікамі”. У фільме дзяўчынка раскрывае гісторыю стварэння вядомага палатна. Такі спосаб рэкламы спалучае традыцыйныя формы прэзентацыі і сучасныя тэхналогіі, дазваляе панаваму зірнуць на свет мастацтва, зацікавіць і дарослых, і дзяцей.

Працэсы глабалізацыі, укараненне найноўшых камунікатыўных тэхналогій актыўна паўплывалі і працягваюць уплываць на каштоўнасны арыенціры дзяцей і моладзі. У гэтым кантэксце выяўляе сябе праблема трансляцыі каштоўнасцей мастацкай культуры як абавязковай умовы фарміравання культурнай свядомасці дзіцяці, а таксама ўмовы існавання асобы ў гармоніі з навакольным светам. Гаворка ідзе пра разнастайныя творчыя праекты, мерапрыемствы для дзяцей і моладзі, што фарміруюць духоўны арыенціры. Так, у рамках міжнародных конкурсаў і фестываляў (“Славянскі базар”, “Лістапад”) існуюць асобныя намінацыі для дзіцячай творчасці. Беларускія ўдзельнікі ўдала выступалі на міжнародных вакальных конкурсах “Еўрабачанне”, “Новая хваля”, у тэлевізійным праекце “Голас: дзеці”, тэатральных фестывалях, конкурсах танцавальнага мастацтва. Неабходна адзначыць, што юныя артысты паказваюць высокі ўзровень майстэрства, займаюць прызавыя месцы, што, несумненна, спрыяе

павышэнню нацыянальнага статусу краіны на міжнароднай арэне.

Пры ўсёй разнастайнасці творчых мерапрыемстваў для дзяцей і моладзі, можна найперш адзначыць праекты, якія маюць сацыяльную і грамадска-патрыятычную накіраванасць. Сярод іх – тэлевізійны вакальны конкурс “Я спяваю!” – праект тэлеканала “АНТ”. У конкурсе ўдзельнічаюць толькі дзеці з няпоўных або шматдзетных сем’яў. Такая накіраванасць праекта абумоўлена сацыяльнымі праграмамі, арыентаванымі на падтрымку шматдзетных сем’яў, фарміраванне сямейных каштоўнасцей, асаблівае стаўленне да малодшага і старэйшага пакаленняў.

Такім чынам, разнаветарная праца, якая праводзіцца ў краіне ў галіне абароны і развіцця дзяцей і моладзі, – адзін з прыярытэтных кірункаў дзяржаўнай палітыкі, што грунтуецца на міжнародных і нацыянальных заканадаўчых актах. Пры рэалізацыі гэтай палітыкі аддаецца вялікая ўвага выхаванню творчай і гарманічнай асобы, якая мае цвёрдую грамадзянскую пазіцыю. Рэалізацыя запланаваных мерапрыемстваў у поўнай меры здзяйсняяся сродкамі мастацтва, што максімальна задзейнічае ўсе каналы ўспрымання ў глядачоў. У сучаснай мастацкай культуры праводзіцца вялікая колькасць мерапрыемстваў для дзяцей – творчых, адукацыйных, навуковых, якія дазваляюць не толькі зацікавіць юнага глядача, але і рэалізаваць пастаўленыя задачы.

Спіс літаратуры

1. **Арыніч-Анісенка, А. В.** Выхаваўчы аспект дзіцячага спектакля / А. В. Арыніч-Анісенка // Псіхалага-педагагічныя і арганізацыйныя асновы ідэалагічнай працы са студэнцкай моладдзю / рэдкал.: А. І. Смолік (адк. рэд.), М. А. Мажэйка, В. П. Пракапцова. – Мінск : БДУКМ, 2006. – С. 42 – 48.
2. **Аб правах дзіцяці** : Закон Рэспублікі Беларусь, 19 ліст. 1993 г., № 2570-ХІІ // Нацыянальны прававы інтэрнэт-партал Рэспублікі Беларусь [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://www.pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=v19302570. – Дата доступу : 2015. 04.
3. **Мартынаў, В. Ф.** Ідэалогія ў кантэксце нацыянальных каштоўнасцяў беларусаў / В. Ф. Мартынаў // Псіхалага-педагагічныя і арганізацыйныя асновы ідэалагічнай працы са студэнцкай моладдзю / рэдкал.: А. І. Смолік (адк. рэд.), М. А. Мажэйка, В. П. Пракапцова. – Мінск : БДУКМ, 2006. – С. 183 – 187.
4. **Пастанова Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь № 1228** (23 снежня 2014 г.) // Нацыянальны прававы інтэрнэт-партал Рэспублікі Беларусь [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://www.bsuir.by/m/12_100229_1_88930.pdf. – Дата доступу : 2015/09/04.

Анастасія МАКАЎЦОВА,
аспірант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 2 кастрычніка 2015 г.

ВОБРАЗНЫЯ МЕТАФАРЫ І СІМВАЛЫ Ў СТАНКОВАЙ ГРАФІЦЫ ГРОДЗЕНШЧЫНЫ 1990 – 2000 гг.

У артыкуле аналізуецца развіццё станковай графікі Гродзеншчыны на сучасным этапе. Вылучана асноўная тэматыка графічных твораў, кірункі яе развіцця. На прыкладзе творчасці вядучых прадстаўнікоў станковай графікі рэгіёна (А. Захараў, В. Шчарбакоў, А. Ларыёнаў, А. Ляшчынскі, Ю. Якавенка, В. Шоба, І. Русачак) прасочана індывідуальнасць і своеасаблівасць кожнага з іх у пабудове вобразаў на сімволіка-алегарычнай аснове. Аналізуючы ідэйна-вобразны і тэхнічны бакі іх творчасці, аўтар выяўляе некаторыя рэгіянальныя асаблівасці сучаснай станковай графікі Гродзеншчыны.

Ключавыя словы: *графіка, метафара, алегорыя, сімвал, вобраз, тэхнічныя сродкі, творчасць, Гродзеншчына.*

The article gives the characteristics of the graphics Grodno region at the present stage. The article also identified the main theme of works of graphic art and its development trends. The author presents the individuality and uniqueness of each of the leading representatives of Grodno region graphics (Zakharau, Shcharbakou, Laryjonau, Liaszczynski, Jakavenka, Shoba, Rusachak), opens in constructing images to symbolic and allegorical basis. Analyzing ideologically-shaped and technical components of their work, the author expresses some regional features easel graphics Grodno region at this stage.

1990-я гады – пераломны перыяд для выяўленчага мастацтва Беларусі. Змена каштоўнасных прыярытэтаў вяла да інтэнсіўнага пошуку новай канцэпцыі асобы ў мастацтве. На грунце знаёмства з сучасным еўрапейскім мастацтвам пашыраліся магчымасці творчай рэалізацыі. Мастакі адчулі неабмежаваную свабоду ў выбары ўласнай тэмы. Знікла адчуванне другаснасці і перыферычнасці. У гэты час закладваецца пачатак інтэграцыі беларускага мастацтва ў заходнееўрапейскае мастацтва. Перад беларускім выяўленчым мастацтвам шырока расчынілася “брама” творчага ўдзелу ў самых розных міжнародных выставах, дзе яно атрымала высокія ацэнкі прэстыжных журы. Разважаючы пра дынаміку развіцця духоўнай культуры Беларусі на сучасным этапе, доктар філасофскіх навук Ю. Гусеў знаходзіць прычыну яе якасных пераўтварэнняў у натуральным прагрэсіўным развіцці нацыі: “Творчая эстафета, якая быццам перадаецца па каналах генафонду, правакуе новы мастацкі параснік. Ён прарастае ў розных кутках Беларусі, прымушае звяртаць на сябе ўвагу шматпланавай творчасцю, незвычайнасцю стыляў і навізнай... на змену ангажаванай аднастайнасці прыходзіць творчая разнастайнасць...” [1, с. 43].

У першую чаргу адбываліся істотныя змены ў вобразнай структуры мастацтва. Увабраўшы ўсю разнастайнасць творчых сродкаў вобразнай выразнасці, станковая графіка Гродзеншчыны на сучасным этапе ўсё часцей выбірае мову алегорый, метафар, сімвалаў і знакаў. Працуючы над ідэяй мастацкага твора, аўтары звяртаюцца да разважанняў над сутнасцю разнастайных жыццёвых з’яў, ствараючы суб’ектыўна-эмацыянальныя, нярэдка фантастычна афарбаваныя графічныя вобразы. Такім чынам, на змену рэалістычнай форме адлюстравання свету прыходзіць асацыятыўная. Многія мастакі і мастацтвазнаўцы крытычна ставяцца да такога роду ператварэнняў у сферы вобразнай структуры станковай графікі.

Напрыклад, беларускі графік У. Вішнеўскі так каментуе стан сучаснай графікі: “Большасць сучасных мастакоў засяродзілі сваю ўвагу на пошуках новых формаўтварэнняў, пошуках стылю, аўтары спрабуюць адысці ад сюжэтнасці, жанравасці, ілюстрацыйнасці, ствараючы свой графічна-вобразны свет” [2, с. 50]. Скептычна ставіцца да стану сучаснай станковай графікі мастацтвазнаўца У. Рынкевіч: “У сённяшняй крызіснай сітуацыі развіцця станковай графікі шмат эксперыментальнага і няўстойлівага” [3, с. 148].

Наватарскія змены не маглі не адбіцца на развіцці станковай графікі Гродзеншчыны. Каментуючы выставу гродзенскіх мастакоў у Вільнюсе, А. Блажэй адзначаў: “Усе працы гэтых мастакоў злучаны нябачнымі ніцямі з еўрапейскім мастацтвам, ва ўсіх без выключэння творах бачны разнастайныя ўплывы самых розных напрамкаў сучаснага мастацтва” [4, с. 63]. Мастакі Прынёмання ў большай ці меншай ступені адчулі ўплыў постмадэрністычных плыняў у мастацтве пачатку 1990-х гг.; яны распрацоўваюць уласную формулу пабудовы вобраза, пошук якога ў графікаў-станкавістаў Гродзеншчыны найчасцей ажыццяўляецца ў межах тэмы чалавека, яго ўнутранага зместу і ўзаемаадносін з навакольным светам. Названая тэма развіваецца ў трох кірунках: “духоўны свет чалавека”, “чалавек – Сусвет”, “чалавек – прырода”. Відавочна, што вобразны дыяпазон творчасці графікаў Гродзеншчыны ўкладваецца ў рамкі тэндэнцый, апісаных У. Рынкевічам: “Імкненне да разняволенасці мастацкага мыслення ў беларускай графіцы набірае актыўнасць, часам здзіўляе арыгінальнасцю вобразаў. Глобалізм мыслення зблізіў прасторава-часавыя полюсы вобразнага дыяпазону творчасці: архаічнасць і сучаснасць, персаналізм і касмізм” [3, с. 147].

У 1990 – 2000 гг. гродзенскага графіка **Аляксандра Захарава** хвалявала духоўнае напаўненне сучаснага чалавека ў складаных умовах разбурэння старых ідэалаў і фарміравання новых. Галоўны герой яго графічных аркушаў – чалавек, які страціў

унутраныя арыенціры [“Крушэнне ідэалаў” (1992), “Манумент куміру” (1995), “Страчаны бог” (1995)]. Так, у “Крушэнні ідэалаў” намалявана фігура чалавека, павернутая да гледача спінай, што падкрэслівае яе безаблічнасць. З аднаго боку ананімнага персанажа – партрэты правадыроў, якія падаюць, з другога – храм, што развальваецца. Грубая пластыка выявы чалавека, дарога, якая абрываецца пад яго нагамі, узмацняюць эфект безвыходнасці.

Паняцце духоўнасці ў А. Захарава цесна пераплятаецца з паняццем веры. У працах “Раскаянне” (1992), “Уцёкі з цемры” (1995) прасочваецца асэнсаванае меркаванне аўтара пра тое, што выратаванне трэба шукаць у веры. Гэтая ідэя супадае з тым духоўным пераломам у грамадстве, калі пасля легалізацыі рэлігійных правоў нашых суайчыннікаў у 1989 г. да адраджэння духоўных традыцый шчыра пацягнуліся многія людзі розных пакаленняў.

Сімвалічныя ў сваёй аснове графічныя кампазіцыі “Пейзаж з адзінокім дрэвам” (1997) і “Экалогія духу” (1995), дзе аўтар стварае суровыя алегарычныя вобразы. У аркушы “Экалогія духу” А. Захараў адлюстроўвае сухую патрэсканую зямлю без слядоў жыцця, на якой стаіць чалавек з закрытымі капелюшом вачыма. За ім, нібы прывід, – пудзіла як сімвал унутранай пустэчы, што хаваецца пад знешняй абалонкай. Гэтая праца – сапраўдны крык душы мастака пра страчаныя чалавечтвом вечныя каштоўнасці.

У названы перыяд А. Захараў пераходзіць ад прасторавага вырашэння кампазіцыі да плоскаснага, у творах з’яўляецца дэкаратыўнасць, манументальнасць, сімвалічнасць. Мастак звяртаецца да іншай тэхнікі выканання: ад лінагравюры да працы тэмперай на кардоне, што за кошт увядзення колеру дае выдатную магчымасць узмацніць сэнсавыя акцэнтны. У створаных вобразках А. Захараў шукае глыбіню, шматмернасць, раскрывае свой унутраны свет у кантэксте сацыяльных калізій. Іншымі словамі, у цэнтры яго мастацкіх пошукаў – асобны пачатак у яркім, эмацыйна-дзеійным праяўленні, у спалучэнні з шырокай гістарычнай і сучаснай карцінай свету.

Аляксандр Ларыёнаў у 1990 – 2000 гг. стварыў шэраг камерных твораў: ад лірычных [серыя “Куршская сюіта” (1980 – 1990)] да аналітыка-філасофскіх [трыпціх “Стварэнне” (1990-я гг.)], дзе ярка адлюстравана аўтарская “ідэя ўсеадзінства і роўнасці, роўнавялікасці пры рознавялікасці”. Гэтая ідэя ўтрымлівае глыбокі сэнс, выражаны слоўнай метафарай. Адсюль вынікае, што графіка А. Ларыёнава – метафарычная ў сваёй аснове. Уздымаючы вечныя тэмы, ён ствараў пазасторавыя і пазачасавыя кампазіцыі, выкарыстоўваючы пры гэтым даступныя матэрыялы, што не скоўваюць свабоду рукі і думкі, у выніку чаго і нара-

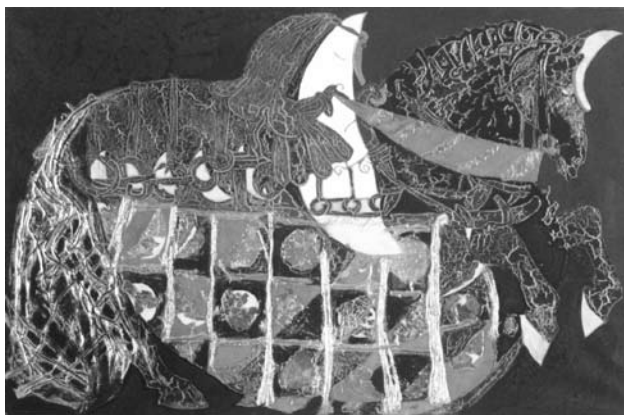

Юрый Якавенка. Ілюстрацыя да “Паэмы пра зубра” Міколы Гусоўскага. 2007 г.

джалася “аўтарская тэхніка”. Часта для выражэння творчых ідэй мастак звяртаўся да калажу.

Аркушы з серыі “Куршская сюіта” (1980 – 1990) прысвечаны вялікаму мастаку і кампазітару М. Чурлёнісу, арганічна звязанаму творчасцю з Панямоннем. Метафары ў іх аўтар стварае не праз змену функцыі і формы аб’ектаў, а шляхам супастаўлення і знаходжання тонкіх сувязяў паміж імі. Так нараджаюцца неардынарныя метафарычныя вобразы, поўныя лірызму і паэтычнасці (напрыклад, вобраз “пяра-ветразя”).

У серыі “У імя Айца і Сына” (2006), прысвечанай бацьку і сыну Таркоўскім, А. Ларыёнаў уздымае да ўзроўню вобразнага асэнсавання пытанні кроўнай роднасці гэтых таленавітых людзей, іх цесныя і разам з тым складаныя ўзаемаадносінны. Для стварэння найбольш удалых і лаканічных вобразаў графік звяртаўся да рознага роду алегорый і метафар. Выкарыстоўваў агульнапрынятыя сімвалы, якія, уключаныя ў кантэкст выявы, набывалі дадатковыя сэнсавыя адценні і рабіліся алегорыямі: яйка, зерне – алегорыі працягу жыцця ў наступным пакаленні, ракавіна спімака – алегорыя вечнасці. Мастак выкарыстоўваў таксама “аўтарскія” алегорыі, што існуюць толькі ў межах пэўнай серыі. Так, напрыклад, літара “А” – алегорыя адзінства бацькі і сына Таркоўскіх; аголеныя карані, разарваная вяроўка – алегорыі страчаныя сувязі паміж роднымі людзьмі. У гэтай серыі назіраюцца і аўтарскія метафарычныя вобразы. Аркуш, які з аднаго боку ператвараецца ў скрутак, а з другога – заканчваецца абарваным канцом вяроўкі, адлюстроўвае развагі аўтара пра тое, ці застаецца жывой спадчына чалавека пасля завяршэння яго жыццёвага шляху.

Валянціна Шоба. Начны варту́нік. 2008 г.

Па-іншаму тэма чалавека гучыць у графіка **Антана Ляшчынскага**. Ён развівае яе ў кірунку “Чалавек – Сусвет” і раскрывае пры дапамозе жанру нацюрморта [“Нацюрморт з гняздом” (1999), “Нацюрморт са свечкай” (2000)]. У адрозненне ад А. Захарава аўтар не імкнецца закрануць нейкія глабальныя праблемы. У нацюрмортах ён канцэнтруе ўласныя развагі пра будову свету і месца чалавека ў ім. Спасцігнуць сэнс гэтых узаемасувязей мастак спрабуе шляхам сузіральнасці. Яна выявілася ў выбары тэхнікі алоўкавага малюнка, дзе аўтар непасрэдна судакранаецца з натурай, а таксама ў характары выканання малюнка ў падкрэслена рэалістычнай манеры (беражлівае стаўленне да дробязяў, амаль ювелірная адточанасць кожнай дэталі).

Графік А. Ляшчынскі дэманструе сучаснае прачытанне класічнага жанру нацюрморта як складанай сістэмы знакаў і сімвалаў, якія выстройваюцца ў суцэльны мастацкі шэраг алегарычных выказванняў. Алегорыя хуткаплыннасці жыцця падаецца аўтарам праз размяшчэнне на адной плоскасці недагарка свечкі і карча (“Нацюрморт са свечкай”). Нягледзячы на разнароднасць гэтых прадметаў, мастак змяшчае іх у адзіны сэнсавы рад, узмацняючы тым самым значнасць адлюстраванага.

У творы “Восеньскі нацюрморт” (2000) А. Ляшчынскі будзе мастацкі вобраз на аснове ўзаемасувязі наступных пачаткаў: матылёк – алегорыя жыцця, пень старога дрэва – алегорыя смерці, насенне – алегорыя працягу жыцця. Такім чынам, аўтар заклікае гледача да роздуму на тэму часу і вечнасці.

З пазіцый лірычнага погляду на свет стварае акварэльныя аркушы **Віктар Шчарбакоў**. Працяглыя стылістычныя пошукі мастака завяршыліся выпрацоўкай уласнай манеры выканання. Графік, выкарыстоўваючы тэхнічны прыём “а-ля прыма”, свабодна мадэлюе форму, стварае плоскасныя, часам дэкаратыўныя акварэльныя аркушы. Вобраз прыроды робіцца іншасказаль-

ным, алегарычным, у яго аснову аўтар закладвае аналітычнае ўспрыманне рэчаіснасці, абагульненасць і сімвалічнасць.

Кожны акварэльны вобраз (у адрозненне ад ранніх, заснаваных на ўражанні ад убачанага) выбудоўваецца як вынік разважанняў аўтара пра жыццё. Цяперашні час для мастака непарыўна звязаны з мінулым і скіраваны ў будучыню. Новыя пабудовы, помнікі даўніны [“Бернардзінскі касцёл” (1998), “Гістарычны цэнтр” (2003), «Ноч. Гасцініца “Гродна”» (2001)], індустрыяльныя і прыродныя аб’екты [“Капралактам” (1993), “Каля Нёмана” (1992), “Красавіцкі вечар” (2000), “Воблака” (2004)] ствараюць непадзельны сплаў мінулага і сучаснасці. Такі свет В. Шчарбакова, далёкі ад ідылій, поўны кантрастаў і супярэчнасцей, знаходзіцца ў пастаянным развіцці.

Пры стварэнні графічных прац у тэхніцы афарта **Юрый Якавенка** пераважна аперыруе паняццямі, адлюстраванне якіх немагчымае без выкарыстання знакаў і сімвалаў, алегорыі і метафар. Гравюры мастака змяшчаюць мноства язычніцкіх і хрысціянскіх сімвалаў, сустракаюцца таксама сімвалы беларускага фальклору. Зашыфраваны свет пераплятаецца з вобразамі рэальнага жыцця. У гэтым спалучэнні і нараджаюцца шматлікія закладзіваныя графічныя паданні. Візуальныя метафары Ю. Якавенкі – гэта заўсёды загадка для гледача. Часта ў іх спалучаюцца неспалучальныя прыкметы розных прадметаў, што вядзе да імгненнага перавароту звыклага ходу ўспрымання. Ірацыянальныя супастаўленні формаў і прадметаў, розных дэкаратыўных элементаў уяўляюць своеасаблівы калаж, складзены на аснове асацыятыўных сувязей. Так, у графічным аркушы “Нацюрморт з шасці аб’ектаў” (2000) пры стварэнні метафар ярка выяўлены асацыятыўны метады, што дазволіла трапіна перадаць драпежны характар расянікі.

У гравюры “Чума” (з 2006 да 2008 г.), выкананай паводле паэмы “Песня пра зубра” М. Гусоўскага, праз выразны вобраз-сімвал мастак раскрывае вечную тэму жыцця і смерці. Аўтар звяртаецца да метафары: рука року трымае жыццё чалавека на валаску, ён знаходзіцца над безданню, застылы ў нямым крыку, не здольны супрацьстаяць стыхійнай сіле.

Валянціна Шоба стварае графічныя серыі, напоўненыя фантастычнымі выявамі. Гульня мастачкі са складанымі вобразнымі пераўвасобленямі выходзіць за рамкі аднаго графічнага аркуша і нараджае цэлыя выяўленчыя гісторыі. В. Шоба лёгка насяляе свае творы сімваламі. Часцей за ўсё – гэта фігуркі жывёл (коні, бычкі, каты), радзей – зменшаныя фігуры людзей. З дапамогай гэтага метафарычнага прыёму, уласцівага казкам, усе вобразы ўспрымаюцца як пераўвасобленая сутнасць чалавека. У сваіх “графічных казках”

мастачка праяўляе захопленасць адраджэннем і пераасэнсаваннем тэм беларускага фальклору.

Гульнівы падыход да пабудовы мастацкага вобраза спрыяе звароту да эксперыменту з тэхнічнымі прыёмамі графікі. Графічныя аркушы В. Шобы, выкананыя ў змешанай тэхніцы, выклікаюць пэўныя асацыяцыі з жывапісам ці, хутчэй, з дэкаратыўным мастацтвам. Багацце фактур нагадвае разнастайныя керамічныя глазуры, а рознакаляровыя мазаічныя фрагменты – старажытную маёліку. Звяртаючы ўвагу на падобныя эксперыменты В. Шобы, мастацтвазнаўца Я. Шунейка адзначае: «Дзякуючы творчым інавацыям мастачка займае ў сучаснай беларускай графіцы крайнюю “заходнюю”, эксперыментальна-радыкальную пазіцыю» [5, с. 24].

Адметна, што амаль ва ўсіх серыях, створаных мастачкай, прысутнічае ўпадабаны ёю матыў – нябесны месяц [серыі “Запрашэнне” (1999), “Дванаццаць месяцаў” (2002), “Гульні з месяцам” (2006), “Караблі” (2008), “Гукі” (2008)]. Ён з’яўляецца своеасаблівай метафарай, пры дапамозе якой В. Шоба ад серыі да серыі раскрывае аўтарскую канцэпцыю зменлівай бясконцаці кругаўзвароту ў прыродзе.

У графічным цыкле “Тэатр лялек” (2008 – 2013) **Івана Русачака** алегорыя закладзена ў самой назве. “Тэатр лялек” – гэта ўсталяванае аўтарам злучэнне свету людзей і свету рэчаў, іх унутраных і знешніх узаемадзеянняў. У кампазіцыях гэтага цыкла мастак, “прыўздзімаючы заслону” і “дэманструючы тэатральнае дзейства”, імкнецца зламаць звыклія кропкі гледжання на адлюстраваныя аб’екты і прымусяць глядача зірнуць на іх з іншага боку. І. Русачак працуе выключна ў тэхніцы афорта. Ён стварае прасторавыя кампазіцыі з увядзеннем тонка прапрацаваных дэталей, што дазваляе звяртацца да асэнсавання шматузроўневай узаемасувязі чалавека з навакольным светам, выбудаванай на тонкіх нюансах пачуццяў і перажыванняў.

Твор “Адам і Ева” (2013) з цыкла “Тэатр лялек” адлюстроўвае момант грэхпадзення. Аўтар стварае метафару страчанага Эдэма праз пакрываючае шчаслівага жыцця, якое разрываюць Адам і Ева. Раней яно абараняла іх ад нягод. Цяпер сімвал росквіту страціў былое прызначэнне – Адам і Ева спрабуюць прыкрыць ім сваю зямную галізню.

У гравюры “Карабель дурня” (2009) І. Русачак стварае алегарычны вобраз бязвольнага чалавека. Ён спрабуе схвацца ў сваім маленькім свеце, сімвалам якога з’яўляецца карабель, што разгойдваюць у розныя бакі “рукі заганаў”. Слепа паддаючыся сваім слабасцям, чалавек займае вельмі няўстойлівае і хісткае становішча ў грамадстве, не разумеючы, што ў такім стане яго “караблю” ніколі не здзейсніць вялікага плавання.

Сярод мастакоў раённых цэнтраў Гродзеншчыны актыўнай творчай дзейнасцю вылучаюцца С. Кузьмар, А. Папоў, В. Сушкевіч, В. Ражко, А. Судар. Іх графічныя аркушы маюць лірычнае адценне, аднак матывы прыроды на іх – больш абагульненыя [“Восеньскі настрой” (1996), “Марозны вечар” (2006) В. Ражко, “Вясна” (2004), “Тервяты” (2005) С. Кузьмар], набываюць іншасказальнае адценне [“Сон у зімовую ноч” (2005) С. Кузьмар].

Сучасная графіка Гродзеншчыны ўсё часцей канцэнтруецца на адлюстраванні ўнутранага свету чалавека (сцвярджаць гэта дазваляюць прыклады творчасці самых розных мастакоў), што немагчыма без звароту да сімвалаў. Гэты пастаянны і мэтанакіраваны зварот вельмі характэрны для станковай графікі Гродзеншчыны і падкрэслівае асаблівы творчы ўзровень рэгіёна. Акрамя гэтага, аналізуючы рэгіянальныя рысы станковай графікі, можна гаварыць пра ярка выражаны “станкавізм” (адсутнасць плакатнасці, абмежавана-апавядальнай ілюстрацыйнасці), ідэйна-вобразную камернасць і сканцэнтраванасць (пошук вялікага ў малым). Такі наватарскі і натхняльны творчы падыход дазваляе мастакам Прынёманскага краю звяртацца да новых тэм, уздымаць новыя праблемы праз міфы, казачныя метафары і алегорыі, выкарыстоўваючы іх у самых розных вобразных кантэкстах і выяўленчых формах перадачы ідэй, думак, мараў і надзей. Гэта дае магчымасць станковай графіцы рэгіёна актыўна сцвярджаць самастойныя аўтарскія вобразныя метады і рашэнні і заставацца на ўзроўні сучасных прафесійных задач: пераконваць у сіле чалавечага інтэлекту і ў магчымасці гарманічнага яднання з прыродай. Дзякуючы такім бясспрэчным творчым дасягненням станковая графіка Гродзеншчыны – яркая рэгіянальная з’ява, што пацвярджае сваю годную канцэптэўную ролю ў сучасным беларускім выяўленчым мастацтве.

Спіс літаратуры

1. **Гусев, Ю. А.** Духовная культура Беларусі в пространстве и во времени / Ю. А. Гусев // Мастацкая адукацыя і культура. – 2006. – № 2. – С. 43 – 51.
2. **Налівайка, Л.** Паміж сённяшнім і ўчарашнім / Л. Налівайка // Мастацтва. – 2007. – № 9. – С. 48 – 50.
3. **Рынкевіч, У. І.** Актуальныя праблемы развіцця беларускай станковай графікі / У. І. Рынкевіч // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі: у 2 ч. / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск, 2006. – Ч. 1. – С. 144 – 148.
4. **Блажэй, А.** Вернемся рэхам?.. / А. Блажэй // Мастацтва. – 1995. – № 8. – С. 60 – 63.
5. **Шунейка, Я. Ф.** Гродзенскія шматкутнікі / Я. Ф. Шунейка // Мастацтва. – 2004. – № 3. – С. 23 – 26.

Алена РУСАЧАК,
аспірант Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 24 красавіка 2015 г.

СТАЛІЧНАЯ РАЊЦА

Словы К. Цыбульскага

Музыка М. Сацуры

Хутка, з настроем, лірычна

Canto

Над та бой у ста е за ла та я за ра,

і у Свіс ла чы пес ціц ца зор ка нач на я.

А на ву лі цах свет лых шу міць дзет ва ра,

но вы дзень род ны Мінск су стра ка е.

Прыпеў:

О, гэ ты го рад ма ла ды і твой, і мой,

дзе са лаў і ны я са ды цві туць вяс ной.

І чай кі кру жаць над ва дой, а мы ты чыс тай сі ня вой. О, гэ ты го рад на заў жды і твой, і мой. Су стра // мой.

Установа «Рэдакцыя часопіса «Роднае слова». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб'яднанне «Саюз пісьменнікаў Беларусі». Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад'езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ «Белінвестбанк» г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны:

галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.

E-mail: rodnaje_slova@tut.by

www.rs.unibel.by

Пап. да друку 11.01.2016. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура «Minion Pro». Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1.

Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 1640 экз. Зак. 51.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва «Беларускі Дом друку»».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.

© Роднае слова, 2016